SINTEZE LYCEUM

CORNELIA COMOROVSKI

LITERATURA UMANISMULUI ȘI RENAȘTERII

ILUSTRATĂ CU TEXTE ★★★

EDITURA ALBATROS

CUPRINS

LITERATURA UMANISMULUI ŞI RENAŞTERII ÎN PORTUGALIA 1

LUIZ VAZ DE CAMÕES 3

Lusiada *(fragmente)*. *În românește de* **Aurel Covaci**.. 3

LITERATURA UMANISMULUI ŞI RENAŞTERII ÎN SPANIA 13

JUAN LUIS VIVES 18

Povestea omului *(fragment)*. *În românește de* **Aurel Covaci** 19

Despre discipline *(fragment)*. *În românește de* **Aurel Covaci** 20

GARCILASO DE LA VEGA..... 23

Cantona V *(fragmente)*. *În românește de* **Aurel Covaci** 24

Sonetul al X-lea. *În românește de* **Aurel Covaci**.... 26

ANTONIO DE GUEVARA 28

Orologiul principilor *(fragmente)*. *În românește de* **Aurel Covaci** 29

JORGE DE MONTEMAYOR 31

Diana *(fragmentul în românește de* **Aurel Covaci***)* .. 31

TERESA DIN ÁVILA 36

Vie-s fără viață-n mine *(fragmentul în românește de* **Ileana Bîrsan și Cornelia Comorovski***)* 37

LUIS DE LEÓN 39
Viață solitară *(fragmente). În românește de* **Aurel Covaci** 40
JUAN DE LA CRUZ 43
Întunecată noapte a sufletului. *În românește de* **Aurel Covaci** 44
SONETUL ANONIM 46
Sonetul Anonim. *În românește de* **Cornelia Comorovski** 47
VIAȚA LUI LAZARILLO DE TORMES *(fragmentul în românește de* **Ion Frunzetti***)* 49
MATEO ALEMÁN 54
Viața lui Guzmán de Alfarache, iscoadă a vieții omenești *(fragmentul în românește de* **Ion Frunzetti***)* 55
MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA 58
Numancia *(fragmentul în românește de* **Aurel Covaci***)* .. 60
Nuvelele exemplare 63
Căsătoria pe furate *(fragmentele în românește de* **Ion Frunzetti***)* 64
Don Quijote de la Mancha *(fragmentele în românește de* **Edgar Papu și Ion Frunzetti***)* 69
LOPE FÉLIX DE VEGA CARPIO 103
Nopții. *În românește de* **Romulus Vulpescu** 104
Teatrul 105
Fîntîna Turmelor *(fragmentele în românește de* **Aurel Covaci***)* 107
Cavalerul din Olmedo *(fragmentele în românește de* **Aurel Covaci***)* 118
Fata cu ulciorul *(fragmentele în românește de* **Ion Frunzetti** 121
TIRSO DE MOLINA 134
Seducătorul din Sevilla și Oaspetele de piatră *(fragmentele în românește de* **Aurel Covaci***)* 135
PEDRO CALDERÓN DE LA BARCA 143
Viața e vis *(fragmentele în românește de* **Aurel Covaci și Sorin Mărculescu***)* 144

Marele teatru al lumii *(fragmentele în românește de* **Aurel Covaci***)* 156
Renaștere și baroc în teatrul lui Calderón..... 162
Alcadele din Zalameea *(fragmentele în românește de* **Emanuel Aviîar***)* 163
LITERATURA UMANISMULUI ȘI RENAȘTERII ÎN CENTRUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI 173
GEORGIOS GEMISTOS PLETHON 182
Despre legi *(fragmentele în românește de* **Cornelia Comorovski***)* 183
MARCUS MARULUS 186
Către nobilii din Split. *În românește de* **Ion Acsan și Marta Guțu** 187
Judita *(fragmente). În românește de* **Viorica Greculovschi și Mihai Nenoiu** 187
IVAN GUNDULIĆ 189
Pădureanca *(fragment). În românește de* **Viorica Greculovschi și Mihai Nenoiu**..... 190
Osman *(fragmente). În românește de* **Viorica Greculovschi și Mihai Nenoiu**..... 191
BALASSI BÁLINT 193
Iulia. Veșnica și neschimbata-mi iubire. *În românește de* **Ion Acsan** 194
Noile iubiri. *În laudem temporis. În românește de* **Ion Acsan** 195
JAN KOCHANOWSKI 197
Trenii..... 198
IX *În românește de* **Elena Linția** 198
XI În românește de **Elena Linția** 199
Epigrame. *Somnul. În românește de* **Elena Linția**.... 199
ŁUKASZ GÓRNICKI 201
Curteanul polonez *(fragmente). În românește de* **Elena Linția** 201
IAN AMOS KOMENSKY 203
Labirintul lumii și paradisul inimii *(fragment). În românește de* **Pandele Olteanu**..... 207

Marea didactică *(fragmente)*. *Parțial reprodus după op. cit. și un fragment transpus în românește de* **Marta Guțu** 210

LITERATURA UMANISMULUI ȘI RENAȘTERII ÎN ROMÂNIA 215

ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU THEODOSIE 222

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie *(fragmente)* 224

NICOLAUS OLAHUS 233

Hungaria *(fragmente)*. *În românește de* **I. S. Firu** *și* **Corneliu Albu** 233

Către Mihail, prepozitul de Colocea. *În românește de* **I. S. Firu** 236

Către un prieten. *În românește de* **I. S. Firu** 237

Răspunsul lui Nicolaus Olahus către Erasmus din Rotterdam. *În românește de* **I. S. Firu** 238

Elegia la mormîntul lui Erasmus din Rotterdam. *În românește de* **Șt. Bezdechi** 240

La moartea fratelui meu Matei. *În românește de* **Șt. Bezdechi** 242

Lui Emericus de Calna *(fragmente)*. *În românește de* **Șt. Bezdechi** 244

IOHANNES HONTERUS 246

Rudimenta Cosmographiae *(fragment)*. *În românește de* **G. Göllner** 247

Prefața la „Sentințele dreptului civil" ... *(fragmente)*. *În românește de* **I. S. Firu** 248

CRISTIANUS SCHESAEUS 251

Ruinurile Pannoniei *(fragmente)*. *În românește de* **Ion Acsan** 252

IOHANNES SOMMERUS 255

Elegia a IX-a. Despre mizeria soldaților *(fragmente)*. *În românește de* **Șt. Bîrsănescu** 256

Elegia a X-a. Lui Despot Vodă, despre biblioteca și școala ce el a întemeiat. *În românește de* **Șt. Bîrsănescu** 258

PETRU CERCEL 262

Imn. *În românește de* **Al. Ciorănescu** 263

GRIGORE URECHE 265

Letopisețul Țării Moldovei ... *(fragmente)* 267

MIRON COSTIN 271

Viiața lumii *(fragmente)* 272

De neamul moldovenilor. *(fragmente)* 275

CONSTANTIN CANTACUZINO 282

Istoriia Țării Rumânești ... *(fragmente)* 283

Reflecții despre renaștere 293

LITERATURA UMANISMULUI ȘI RENAȘTERII ÎN PORTUGALIA

În secolul al XVI-lea au plecat de aici marii navigatori ai lumii. Cultura veacului se resimte: gramatici și dicționare — mărturie a interesului pentru limba unor popoare îndepărtate; scrieri documentare și utilitare; și o literatură în care, alături de erudiția medievală, de înrîurirea antichității și a Italiei, se află nota exotică — ecou al marilor descoperiri.

Sînt traduși sau imitați clasici ai antichității — Cicero, Ovidiu, Seneca. Erudiți portughezi se formează în străinătate; îndeosebi în Italia, dar și în Spania, Anglia (Oxford, Cambridge), Belgia (Louvain), și Franța (Poitiers, Sorbona). Oameni de litere străini trec prin Portugalia sau — ca Angelo Poliziano, ori Baldesar Castiglione, care închină **Curteanul** său cardinalului Miguel da Silva — au legături cu această țară.

Gil Vicente (1465?—1536?), Bernardim Ribeiro (1482?—1552), Sá de Miranda (1485—1558), Camões, Diogo Bernardes (1530—1600) sînt nume de seamă ale poeziei portugheze. Dramaturg cu vînă comică și lirică, Gil Vicente scrie 44 de piese—comedii, farse, *autos sacramentales* — al căror răsunet se va observa în opera lui Lope și a lui Calderón. Antonio Ferreira (1528—1569), care scrie, ca și Sá de Miranda, poezie și teatru, rămîne cunoscut îndeosebi prin tragedia **Inès de Castro** (1558?). Proza este reprezentată, printre alții, de Bernardim Ribeiro cu un roman ciudat — cavaleresc și pastoral, realist într-o măsură, dar mai ales liric și fantastic — **Regretele (Saüdades)**, intitulat și **Copilul și tînăra fată (Menina e Moça)**.

LUIZ VAZ DE CAMÖES

(1525—1580)

Născut la Lisabona, într-o familie nobilă, dar săracă, face studii universitare la Coïmbra și pare, datorită originii și meritelor personale, să-și poată afla un loc la curte. Două incidente îl împiedică: se îndrăgostește de o tînără a cărei familie cere ca poetul să fie exilat; rănește un credincios al regelui, este închis și apoi trimis în Indii, ca simplu soldat. Ostaș, el luptase în Maroc, unde își pierde un ochi și va lupta adeseori în cursul expedițiilor militare inevitabile în timpul lungilor drumuri. Navigator, este victimă a unor naufragii din care scapă. Călător, cunoaște greutăți inerente în diverse țări străine în care debarcă și poposește. În timpul călătoriei și în cursul popasurilor el scrie **Lusiadele.** În 1570 se întoarce la Lisabona, iar în 1572 i se publică epopeea. Dobîndește o pensie modică și moare sărac.

Camões este și dramaturg și poet; scrie comedie clasică, dramă romanescă și pastorală, ode, elegii, cantone și sonete. Capodopera lui rămîne epopeea națională, LUSIADELE **(Os Lusiadas).** Folosind, ca Vergilius, false etimologii, el îi face pe portughezi descinzători din neam zeesc: țara lor a fost întemeiată de Lusus, fiul lui Bahus. În cele zece cînturi epopeea desfășoară 1500 de ani din istoria țării. Scriitorul erudit se inspiră din epopeea antică — îndeosebi Vergilius. Evenimente și personaje sînt urmărite în două registre: uman și mitologic; mitologia păgînă se împletește cu cea creștină; divinitățile intervin în soarta eroilor. Viața eroilor este plină de aventuri — reale și fantastice. Nucleul epic îl constituie expediția lui Vasco da Gama în India.

Linia narațiunii este frîntă și nu cronologică. Flota lui Vasco da Gama, trecînd prin Oceanul Indian, ajunge la Melinda; rugat de regele băștinaș, marele navigator — ca Ulise lui Alcinou sau Eneas Didonei — povestește istoria țării sale și a propriilor călătorii, în timpul cărora a străbătut ținuturi necunoscute, a văzut fenomene ciudate, a trecut prin aventuri nemaiauzite sau a intrat în conflicte cu indigenii. Spre sfîrșitul epopeii, Venus îi conduce pe navigatori pe Insula iubirii unde sînt înconjurați de nimfe. Pentru a face loc și evenimentelor istorice petrecute între expediția lui Vasco da Gama și compunerea **Lusiadelor,** linia cronologică se frînge iarăși: ca în **Eneida,** se prezice viitorul. Epopeea se încheie cu întoarcerea expediției în Portugalia. Faguet observa că poemul, căruia îi lipsește unitatea propriu-zisă, este alcătuit, în fapt, dintr-o suită de poeme. Cînturi sau fragmente de cînturi au propria lor autonomie. Textele de mai jos fac parte din povestirea lui Vasco da Gama. În cel dintîi, Camões își arată vîna elegiacă, înfățișînd, încrustată în istoria țării, crunta moarte a frumoasei Ines de Castro, iubită de fiul regelui. Se observă că autorul își dă osteneala să menajeze monarhia, lăsînd toată vina pe seama curtenilor. Fragmentul din cîntul al V-lea dă glas uimirii firești a unei Europe care descoperea lumi noi; elemente fantastice se alătură propriilor observații ale poetului-călător despre meleagurile cutreerate și oamenii întîlniți.

LUSIADA[1]

(Fragmente)

Cîntul III

(.....)

Și-atunci s-a scris povestea, cu fiorii
Ce-ntorc și morții-n groapa lor cernită,
Cu fata urgisită rău de soartă,
Care-a ajuns regină numai moartă.

[1] Din: Camões, *Lusiada*, ELU. În românește de *Aurel Covaci*.

O, dragoste, doar cruda ta putere,
Ce-n inimi taie dureroasă rană,
Ceru atîta jertfă și durere
De parcă ar fi fost Ines dușmană!
O, setea ta nu numai lacrimi cere,
Ci lacomă, și crudă, și tirană,
Ca să-și reverse-n suflete nectarul,
Cu sînge cere să-i stropești altarul!

...Îți culegeai, curată la simțire,
Al anilor juniei dulce fruct,
În vesela și oarba amăgire
Al cărei fir ades de soartă-i rupt.
Cîmpia lui Mondego în privire
Sorbind-o cu nesaț și ne-întrerupt,
Tu învățai și munți și flori să spună
Un nume scris în inima ta bună!

Spre tine își îndreaptă mîndrul prinț
Năvalnicele dorului văpăi,
Purtîndu-te în ochii lui fierbinți
Cînd ochii lui departe sînt de-ai tăi...
Și nopțile îl mint cu năzuințî,
Iar zilele-s de vis în ochii săi;
Și tot ce vede-n juru-i îl îmbie
La neastîmpărată bucurie.

Prințese mari, cu zestre și cu nunți
Frumoase și-l doresc pe prinț la sîn,
Dar cu dispreț, tu, dragoste, le-nfrunți
Cînd alt chip gingaș ți-i pe veci stăpîn.
Aceste rătăciri cu ochiu crunți
Le urmărește regele bătrîn
Și, murmurul curtenilor să-mpace,
Înfricoșat județ pe dată face.

Să-şi recîştige fiul, dinadins,
Vru lui Ines să-i curme-al vieţii fir,
Crezînd că poate fi cu sînge stins
Şi sacrul foc al veşnicei iubiri.
O, spada ce pe mauri i-a învins,
Ce furii, ce nebune răităciri,
Au hotărît-o fierul să şi-l culce
Peste grumazul ei gingaş şi dulce?

Stau gîzii fioroşi să o aducă
La regele înduplecat spre milă.
Dar şleahta, cu pricini şi fîri, năucă,
Tot cere moartea grea pentru copilă.
Şi lacrimi calde-n ochi i se usucă
Pe cînd se roagă, tristă şi umilă,
Şi nu de spaima morţii crunte geme,
Ci pentru prinţ şi pentru prunci se teme.

Şi ridicînd spre slăvile curate
Încîntătorii ochi de lacrimi plini,
(Vai, mîinile-i erau încătuşate
De aspre mîini de dregători haini!)
Pe pruncii dragi, cu feţe bucălate,
Sortiţi orfani să fie-ntre străini,
Din ochi îi soarbe mama lor, cu jind,
Spre ne-nduratul lor bunic grăind:

— „Şi fiarele, plăzmile de natură
Sălbatice şi crude din născare,
Şi pasărea de pradă care fură
Şi-şi duce prada-nsîngerată-n gheare,
Au dovedit blîndeţe şi căldură
Cu prunci plăpînzi fiind dezmierdătoare,
Ca a lui Ninus mamă, bunăoară,
Ori a celor ce Roma-ntemeiară.

Dar tu, ce porţi un chip de om, cu slavă,
De-i omeneşte să ucizi o fată
Doar fiindcă dragostei ajunse sclavă
Şi numai de iubire-i vinovată,
Înduplecă-ţi mînia ta grozavă
Şi spre aceste vieţi plăpînde cată!...
Te-ndure, Doamne, lacrima lor pură,
De vina ce n-o am nu te îndură!

Şi dacă stînd păgînilor în faţă,
Ştii moartea să le-o dai, prin fier şi foc,
Tu trebuie să ştii să dai şi viaţă
Căci de o pierzi, greşind, n-ai alta-n loc!
Mai bine du-mă-n Sciţia de gheaţă
Să-mi plîng amarul vieţii nenoroc,
Ori în torida Libici pustie
De-o merit, eu, prin nevinovăţie.

Azvîrle-mă-ntre fiare-nfometate,
Azvîrle-mă-ntre tigri şi-ntre lei!
Acolo voi afla-nţelegere, poate,
Cum n-aflu-n pieptul semenilor mei!
Voi plînge-acolo lacrime curate
Pentru iubitul meu — şi nou temei
O s-am, crescînd plăpînzii lui lăstari...
Şi ei m-or mîngîia întru amar."

Mişcat de ruga-i, regele se pleacă
Şi gata e să-i spună că o iartă,
Dar nu o iartă şleahta cea buimacă
Şi, mai cu seamă, ne-nţelegerata-i soartă.
... Ies spade fine de oţel din teacă,
De viaţă pe Ines să o despartă ...
O, cruzi casapi! Cavalerește-i oare
Să stingeţi viaţa asta-ncîntătoare?!

Cum Polixenei — stropul cel din urmă
De mîngîiere-al mamei ei stinghere,
Cu fierul Pirrhus viața dulce-i curmă
Cînd umbra lui Ahile moartea-i cere,
Iar ea, ca oaia blîndă dintr-o turmă,
Privind spre cruda mamei ei durere
Cu ochi ce-nsenînează bolta iară,
Se lasă pradă jertfei ce-o doboară,—

La fel se-mplîntă fierul sclipitor
În sînul de-alabastru și lumină,
De unde-Amorul l-a uns cu-amor
Pe prințul ce-o făcu apoi regină.
Flori albe-n ochii ei se sting și mor
Și lacrimi calde-n ei se mai anină
Cînd, fără-a se gîndi la răzbunare,
Călăii-i spulberă a vieții floare...

Puteai, o, soare,-n clipele aceste,
În neguri chipul să-ți ascunzi, de zeu,
Cum te-ai ascuns cînd își mînca Tieste
Copiii morți prin mîna lui Atreu!
Voi, văi adînci, vuiți și dați de veste,
Ce spuse gura rece-n ceasul greu:
„Dom Pedro! ... Pedro!" Mult iubitul nume
Ecoul vostru-l ducă-n larg de lume!...

Cum floarea ruptă prea de timpuriu,
Strivită-n mîini suave de codană,
Culoarea-și pierde și parfumul viu
Cînd fata o-mpletește-ntr-o coroană—
Și chipul lui Ines e străveziu...
S-a stins culoarea-i pură, diafană,
Sînt veștezi trandafirii albi ai feții,
O dată stinși cu licărul vieții (...).

Cîntul V

(...) Să-ți povestesc a mării toane toate
De noi nepricepute, neghicite;
Din timp senin furtuni înfricoșate,
Lungi fulgere în flăcări despletite,
Ploi negre, nopți ca-n smoală-nvesmîntate
Și trăsnete din slavă năruite,
Ar fi greșit — și n-ai putea să-mi ceri,
Chiar dacă vocea mea ar fi de fier.

Văzut-am lucruri căror nu arare
Ai mării lupi, avîndu-le în față,
Neșovăielnici dau-le crezare
Dacă le judecă la suprafață ...
Iar mințile ce doar prin cugetare
Secretele naturii ne învață
Ori numai prin științele alese,
Ne spun că-s false ori neînțelese!

Văzut-am, cum vă văd, lumina vie
Căreia marinarii îi spun sfîntă —
La vreme de furtuni și vijelie
Cînd bezna peste valuri stă răsfrîntă;
Și de mirare cum să nu ne fie
Un alt miracol, care mă-nspăimîntă?
Căci am văzut cum norii sug din mare
Pe-o lungă țeavă valurile-amare!

(.....)

Voi, înțelepți ai lumii și-ai scripturii,
Ce taină-i taina asta a naturii?!

Străvechii filozofi ce colindară
Pămînturile să-afle taine grele,

De-ar fi văzut minunile ce doară
Eu le văzui, plutind cu albe vele,
Ce mari scripturi iscau odinioară!
Ce noime-aflau în semne și în stele!
Ce ciudățenii! Ce de taine-obscure!
Și toate numai adevăruri pure!

... Planeta care e sălășluită
În cerul cel dintîi, înalt și sfînt,
Ba fața-ntreagă, ba-njumătățită,
Spre noi a cincea oară și-a răsfrînt
De cînd pluteam pe marea nesfîrșită,
Cînd gabierul ne strigă: — „Pămînt!
Pămînt!" Și toți am și sărit,
Scrutînd cu ochii zarea-n răsărit.

Ca norii,-n depărtata zării dungă,
Se-arată munți cu vineție creastă.
Sînt gata ancorele-n fund să-mpungă
Și-nfășurate pînzele adastă
Și după astă cale îndelungată,
Ca să cunosc mai bine-ntinsa coastă,
Cu astrolabul, nouă născocire
A unei minți prea agere-n gîndire —

Pe țărmul vast ne-am risipit cu toții,
Pe locuri pînă astăzi neumblate,
Privind, în prada unei vii emoții,
Atîtea lucruri nouă și ciudate...
Rămas-am eu pe plajă cu piloții,
Să aflu unde-s navele-ancorate,
A soarelui-nălțime măsurînd
Și harta și ținutul întrebînd.

De Capricorn aflarăm c-am trecut,
Aflîndu-ne-ntre marele-i liman
Și australul cerc necunoscut,
Cu ghețuri pînă-n larg de ocean...
Cînd, ce văzui? Ai mei, făcîndu-i scut,
Duceau cu ei un tuciuriu vlăjgan
Surprins tocmai la ceasul de plăcere
Pe cînd sugea din faguri dulce miere.

Privind, văzui că ochii lui se tem...
Ne-am înțeles cu el doar pe mutește...
Mult mai sălbatic decît Polifem,
Tot tremura, de groază strîns ca-n clește.
I-am arătat, mirarea să-i vedem,
Cum lîna cea din Colhos strălucește,
Argint și mirodenii, fel de fel.
Dar nu-l mișcară-n nici un chip pe el.

Dar lucruri cînd văzu de preț puțin:
Mărgelele din sticlă făurite,
Un clopoțel cu clinchet cristalin,
Șepci stacojii cu auriu tivite,
Îl veseliră toate pe deplin...
Gesticula, holba priviri uimite...
Îi dăruirăm ieftina podoabă
Și el spre tribul lui porni degrabă.

A doua zi ne pomenirăm iar
Cu-ai lui, goi pușcă, negri ca-nnoptarea,
Tot jinduind și ei astfel de dar.
Și erau blînzi de te umplea mirarea,
Că pe Velloso-l hotărîră chiar
Să te urmeze vrerea și chemarea:
Să afle ale vieții lor temeiuri,
Ținuturi cercetînd și obiceiuri.

LITERATURA UMANISMULUI ȘI RENAȘTERII ÎN SPANIA

După 800 de ani de lupte pentru recucerirea *(reconquista)* teritoriului supus de mauri, la sfîrşitul secolului al XV-lea, Spania şi-a realizat unitatea prin căsătoria lui Ferdinand de Aragon cu Isabella de Castilia şi prin cucerirea ultimei regiuni musulmane, emiratul de Granada. La începutul secolului al XVI-lea stăpînirea spaniolă se întinde — în Europa — în Ţările de Jos şi în Italia. Flota spaniolă spinteca oceanul şi se întorcea cu avuţii fabuloase din regiunile, bogate în metale preţioase, ale Americii de Sud şi Americii Centrale. 70% din aurul lumii îi aparţinea Spaniei . Aurul acumulat era însă o bogăţie amăgitoare şi ducea ţara la o sărăcie reală. Cauza întăririi şi declinului Spaniei este una şi aceeaşi; rapida îmbogăţire care i-a crescut puterea i-a pricinuit şi declinul. În loc să producă, Spania jefuia sau cumpăra. Maurii şi evreii — elemente active în industrie — erau prigoniţi. Eşecurile militare, înfrîngerea "invincibilei armate" (1588) şi pierderea unei părţi din Ţările de Jos, sînt dovezi ale declinului Spaniei în Europa. Decăderea naţională este mai acut simţită de mica nobilime, de *hidalgos*. Nemulţumiţi în sărăcia lor, ei speră totuşi că perspectivele nu le sînt închise fiindcă descind dintr-o stirpe aleasă. Realitatea mizeriei materiale şi a neputinţei în faţa marilor nobili şi-o compensează prin orgoliu, iluzii şi amăgirea celor din jur. Don Mendo **(Alcadele din Zalamcea)** are un cal jigărit pe care îl întreţine cu drumuri în loc de ovăz, îşi lasă ogarii dezlegaţi ca ei să se poată hrăni la măcelărie, iar la ceasul trei pleacă la plimbare cu mănuşile şi scobitoarea (de care nu are nevoie, pentru că nu avusese ce mînca), semne mincinoase, substitute ale unei bunăstări. Cînd don Mendo deplînge ţărănimea la care vor fi încartiruiţi soldaţii pentru „atîţia oaspeţi ce-o aşteaptă", îi răspunde sluga: „De plîns sînt mai curînd aceia / care n-aşteaptă (...), hidalgii" Consolarea lui don Mendo este „hrisovul mare, / Pictat în aur şi azur, / În care-s înşiraţi strămoşii."

Abuzurile greu de stăvilit ale marilor feudali şi Inchiziţia, cu sistemul rentabil al confiscărilor, cu

procesele la care depoziţia se făcea sub tortură şi pedeapsa se consuma pe rug, creează o stare de permanentă insecuritate şi teroare. În lumea europeană închisă de interdicţiile înmulţite după conciliul din Trento, Spania reprezenta un sistem şi mai îngust; la celelalte prejudecăţi se adăugau două fetişuri: onoarea şi puritatea sîngelui.

În această atmosferă, literatura spaniolă a Renaşterii se formează în trăirea, aproape simultană, a două stări de spirit contradictorii: încrederea şi elanul datorite realizărilor navigaţiei, cuceririlor, fluxului de bogăţii, perspectivelor aparente; şi sentimentul subteran al catastrofei iminente, al decăderii. De aici îmbinarea, în literatură, a dinamismului (literatura spaniolă excelează în roman, dramă şi nuvelă, genuri construite pe acţiune), a pasiunii, şi a unei fantezii mai ales hiperbolizatoare cu îndoiala şi tragismul de tonalitate sumbră, cu pesimismul; se alătură registrul idealurilor avîntate, hrănite din romanele cavalereşti şi pastorale şi registrul lipsei de ideal şi al cinismului din romanul picaresc. Născut în sărăcie, *picaro*-ul fuge de acasă ori e părăsit de părinţi, schimbă stăpînii, trece prin situaţii variate, e dornic de cîştig uşor, învaţă iute şiretlicuri, e ipocrit, minte şi fură. În el aventura spaniolă e înfăţişată caricatural şi la scară redusă.

La începutul secolului al XVI-lea, Spania e receptivă la cultura păgînă, influenţa italiană şi gîndirea lui Erasmus (publicarea lucrărilor lui era prohibită în 1536), împărtăşind astfel orientarea laicizantă a Europei.

Interesele unui umanist spaniol din rîndul micilor nobili trebuie să fi fost asemănătoare cu cele ale lui Diego de Miranda, ale cărui preocupări le aflăm dintr-o convorbire cu don Quijote:"... am vreo sută şi ceva de cărţi, unele în spaniolește şi altele în latineşte, cîteva de istorie, iar altele de rugăciuni; cele de isprăvi cavalereşti n-au păşit încă pragul casei mele; le răsfoiesc mai mult pe cele lumeşti decît pe cele duhovniceşti, cărţi care te fac să-ţi treci timpul în chip cuviincios, care te desfătează cu graiul lor, care

te uimesc și-ți stîrnesc patima iscodirii prin puterea lor născocitoare, dar din acestea sînt foarte puține în Spania".

La începutul veacului al XVI-lea se fac traduceri din scriitori latini, se aplică procedeele criticii filologice la studiul textelor biblice. La Alcalá este pregătită o Biblie poliglotă cu texte în caldeană, ebraică, greacă și latină (publicată între 1514—1517) Revizia textelor latine îi este încredințată umanistului Elio Antonio de Nebrija (1444?—1522), un spirit enciclopedic, care se ocupase de teologie, științe juridice, filologie, retorică, științele naturii și pedagogie.

Curentul platonic se întărea în Europa prin contribuția unui învățat originar din Spania, ale cărui lucrări vor înrîuri apoi și țara de baștină. În urma unui decret de expulzare a evreilor (1492), Judas Abrabanel (1460?—1520) pleacă din Spania. Scrie sub numele Leone Ebreo **Dialoguri despre iubire (Dialoghi d'amore)**, publicate în 1535; Pontus de Tyard traduce lucrarea în franceză; poetul Boscán traduce în limba spaniolă (1534) **Curteanul**, operă influențată poate de Ebreo; este posibil ca Bembo și Castiglione să-i fi citit, în manuscris, cartea, care se pare că fusese terminată în 1505. Dialogurile lui Leone Ebreo se traduc în spaniolă în mai multe rînduri în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

În timpul lui Filip al II-lea (1555—1600), în plină contrareformă, deschiderii către Europa și către cultura seculară i se opun direcția națională și catolică, literatura mistică și ascetică.

În poezia mistică spaniolă se îmbină meditația, imnul exaltat și observația vieții interioare. Contemplarea deșertăciunii, izbitoare pe fundalul temporalității, dă naștere la două mișcări de iubire: adorația pentru cel considerat deținătorul eternității și al desăvîrșirii, cu care poetul nădăjduiește să se contopească (Teresa din Ávila) și caritatea, calda iubire de oameni, în deosebi compasiunea pentru suferința lor (Juan de la Cruz și **Sonetul anonim**). Poezia mistică

corespunde într-o măsură literaturii neoplatonice din Italia și din Franța. Dragostea pentru divinitate și pentru aproape amintește erotismul metafizic platonic, dar și **Cîntarea Cîntărilor**; și în același timp imnul carității se înrudește cu morala scrierilor erasmice.[1] Fervoarea poeților se aseamănă cu ardoarea din romanele cavalerești — Teresa din Ávila le citise cu pasiune; dar fervoarea este și protestul purității împotriva unui cler corupt — Francisco de Castilia scrie despre „credința simulată" *(fingida faz)* și devoțiunea confundată cu ambiția. Poeții mistici din Spania au darul de analiză psihologică al moralistului; ei știu să pătrundă în colțurile cele mai intime ale vieții spirituale; văd și înfățișează compasiunea, speranța, caritatea, starea de beatitudine a celui care crede în nemurire.

Leo Spitzer respinge afirmațiile celor care susțin că Spania nu a cunoscut o adevărată Renaștere și arată că literatura spaniolă a preluat toate temele Renașterii europene, dîndu-le însă un caracter particular. „Un medievalism persistent și o Renaștere recent formată se unesc și generează o creatură hibridă, alcătuită din *Weltsucht* și *Weltflucht*[2] din frumoase visuri renascentiste și dezamăgire medievală, din iluzii ale simțurilor și decepții macabre"[3].

Din Renaștere apare barocul (începînd chiar cu Cervantes și cu Lope, în periodizarea lui Ludwig Pfandl[4]), reprezentat din plin de Góngora, Quevedo, Calderón și Gracián. Visul, iluzia, decepția și aparența ca teme literare par a da glas nevoii acute a unei Spanii care își pierduse puterea, de a se amăgi prin impresia creată de artificiul fastului monarhic sau al aroganței nobiliare.

---

[1] cf. Michel Darbord, *La poésie religieuse espagnole des Rois Catholiques à Philippe II*. Thèse..., Paris, 1965, pag. 315.

[2] Căutarea lumii și fuga de lume.

[3] *El Barroco español*. În *Romanische Literaturstudien* (1936—156), Tübingen, 1956, pag. 799.

[4] *Historia de la literatura nacional española en la Edad de Oro*, Traducción del alemán por el. Dr. Jorge Rubió Balaguer, Barcelona, 1952.

JUAN LUIS VIVES

(1492—1540)

Născut la Valencia, studiază la Paris și predă limba latină în Belgia, la Universitatea din Louvain. Îi cunoaște pe G. Budé și pe Erasmus. Poate că sub influența acestuia din urmă, „maestrul meu, părintele meu", scrie un pamflet **Împotriva pseudodialecticienilor (În pseudodialecticos,** 1519), arătînd eroarea aplicării metodelor scolastice în educație. Încurajat de Erasmus, se ocupă de editarea operei lui Augustin, **Despre Cetatea Domnului (De Civitate Dei),** pe care i-o dedică lui Henric al VIII-lea, regele Angliei. În 1522 este invitat în Anglia, ca lector al reginei Ecaterina, prima soție a lui Henric al VIII-lea și ca preceptor al fiicei lor, principesa Maria. În această ultimă calitate scrie **Două epistole despre rațiunea studiului la copii (De ratione studii puerilis epistolae duae, 1523).** La invitația lui Richard Fox, ține cursuri la Oxford; Universitatea îi conferă titlul de doctor în științe juridice. Cu prilejul divorțului lui Henric al VIII-lea, căruia umanistul i se opune, Vives trebuie să plece din Anglia; se stabilește în Belgia, la Bruges, unde rămîne pînă la sfîrșitul vieții sale.

Vives a scris numai în limba latină; lucrările lui se opresc îndeosebi asupra problemelor educației (pedagogie, metodică, alcătuire de material didactic pentru studii filologice) și asupra problemelor sociale. Ecaterinei de Aragon îi închină tratatul **Despre instrucția femeii creștine** (**De institutione feminae Christianae,** 1529), în care emite ideea

educării femeilor din toate clasele sociale. Își expune principiile predării în lucrarea **Despre disciplne** (**De Disciplinis,** 1531). În fragmentul de mai jos el vorbește cu durere sinceră despre pericolul dogmatismului, despre jalnica paralizare a puterii de a gîndi a omului de la vîrsta fragedă a studiilor. Compune o carte de gramatică latină, **Exercițiul limbii latine** (**Exercitatio linguae Latinae,** 1538). În lucrarea **Despre ajutorarea celor săraci** (**De subventione pauperum,** 1526) elaborează ideea unui sprijin acordat în mod organizat, de către stat, care să înființeze spitale, aziluri, școli. **Despre suflet și viață** (**De anima et vita,** 1538), un comentariu al lui Aristotel, îl arată pe Vives ca precursor al psihologiei moderne și al lui Francis Bacon, înaintea căruia preconizează raționamentul inductiv. **Povestea omului** (**Fabula de Homine,** 1518) reia elogiul omului descoperit de Renașterea timpurie ca miracol al naturii, temă frecventă în scrierile umaniștilor. Titlurile enumerate sînt departe de a epuiza toate lucrările lui Vives. Acest om doct și neostenit scrie cu rigoarea eruditului apăsat de sentimentul răspunderii, dar fără vivacitatea, profunzimea sau originalitatea unui Erasmus.

POVESTEA OMULUI[1]

(Fragment)

(...) În el sălășluiește o minte în stare să dea dovadă de atîta discernămînt, de atîta înțelepciune și de atîta judecată, și care este atît de rodnică încît, prin sine, scoate la lumină zămisliri de necrezut. Născociri de ale ei sînt orașele, vînătoarea, folosirea dobitoacelor și a ierburilor, a pietrelor, a metalelor; numele tuturor lucrurilor, pe care cei mai învățați dintre oameni le admiră, socotindu-le ca pe unele

[1] Din: Juan Luis Vives, *Obras completas.* Primera translacion castellana integra y directa, comentarios, notas y un ensayo bibliografico: Juan Luis Vives, Valenciano, por Lorenzo Riber. Madrid, Aguilar, 1947—1948. În românește de *Aurel Covaci.*

dintre cele mai fericite descoperiri ale lor; și apoi, descoperire cu nimic mai prejos, cuprinderea, în atît de puține litere, a acelei imense varietăți a sunetelor vocii omenești, cu ajutorul cărora s-au scris și s-au răspîndit atîtea discipline, printre care se numără religia, cunoașterea și cultul părintelui Jupiter și a celorlalți zei, frații lui. Această însușire, pe care nu o are nici un alt animal, afară de numai acesta, este o dovadă a acelei înrudiri pe care o are el cu zeii. Adauge-se la asta că de mult mai puțin folos i-ar fi fost toate susamintitele născociri, dacă, pe deasupra, n-ar fi avut un fel de cămară sau de tezaur al tuturor lucrurilor, în care să păstreze o asemenea bogăție divină și de nepătruns; aducerea aminte — catastif a tot ceea ce spune. Și din aceste două însușiri — mintea și aducerea aminte — iau naștere într-un chip oarecare previziunea și pătrunderea viitorului, scînteie din acea divină și fără margini știință care contemplă viitorul ca pe un prezent nemijlocit (...)

DESPRE DISCIPLINE

(Fragment)

PARTEA ÎNTÎI.
PRICINILE DECĂDERII ARTELOR ÎN GENERAL

Cartea I — Despre arte în general

Cap. VI — Despre chipul în care cei fără de cultură au viciat cărțile anticilor. O expunere scurtă și limpede despre regulele critice ale întregii arte.

(...)Falsă și potrivnică științei este acea asemuire pe care mulți o socot pătrunzătoare și de netăgăduit: *că noi, adică, am trăi agățați de premergătorii noștri*

ca niște pitici pe umerii unor uriași. Acest lucru nu poate fi adevărat. Nici noi nu sîntem niște pitici și nici ei n-au fost niște uriași; ba aș zice că noi, datorită lor, sîntem mai presus de ei, o dată ce ne-am însușit tot ce ei au avut, adică: învățătură, concentrare a spiritului, stăruință, dragoste de adevăr. Iar dacă toate acestea ne lipsesc, nu înseamnă nicidecum că am fi niște pitici, nici că am sta cocoțați pe umerii unor uriași, ci doar că sîntem niște omuleți de meritată micime, doborîți la pămînt.

Așa se întîmplă că, neavînd încredere în noi înșine, cu ochii prin voia noastră închiși, ne lăsăm la cheremul și în mîinile unuia pe care-l socotim ager și clarvăzător; și acesta nu este neapărat cea mai bună călăuză pe care ne-o putem alege, ci cel dintîi om în brațele căruia ne-a azvîrlit soarta. Această apatică indolență este tocmai ceea ce așteaptă de la noi conducătorii venali, dorind mai mult gloria lor decît adevărul, pentru ca totul să se destrame și să se fărîmițeze în partide și secte, cu scopul ca lucrul pe care nu-l pot dobîndi prin mijloace cinstite, să-l smulgă cu ajutorul discordiei și chiar al războiului civil. Nu există disciplină atît de incoruptibilă încît în sînul ei să nu-și afle locul partide și fracțiuni, nici chiar în teologie, care ar trebui să fie partidul tuturor și secta nimănui. În toate disciplinele scriu și făuresc dogme, fără alegere, toți chemații și nechemații, bunii și răii. Fiecare își apără cu fanatism propria concepție și nu există sectă, oricît de absurdă și de pricăjită, care să nu-și găsească slujitori devotați.

Un tată lipsit de știință de carte își duce copilul la școală. Mare noroc dacă nu nimerește în mîinile unui dascăl neștiutor și bun de nimic, cînd toate școlile gem de ei. Ce-i rămîne atunci de făcut tatălui, dacă nu să-și înalțe glasul spre cer, cerînd să-i desăvîrșească educația copilului? Noul școlar, necopt la minte, este dat la învățătură; cel dintîi lucru de care are parte este că toți îl îndoapă cu dogmele sectei respective; ascultă; își întipărește totul în minte; e cucerit înainte de a putea judeca; aude cu cîtă de neclintit statornicie și netulburată convingere își

rostește dascălul său predicile, ajutîndu-se de gesturi, de mimică și de expresia chipului; îi vede pe colegii lui înghițind totul pe nemestecate, dînd dovadă de o imbecilă credulitate și cu gura căscată prostește; rămîne încredințat că toate cele auzite sînt literă de evanghelie și le ia drept sigure și neîndoielnice, de parcă ar fi vorba de ceea ce se cheamă principii elementare. De aceea despre tot ce se referă la mișcare, la timp, la cele aflătoare în sufletul omului, la alcătuirea corpurilor, la lucruri mici pe departe lămurite, se vorbește cu o siguranță plină de emfază; iar dacă un altul mărturisește o cît de mică îndoială, apoi acela este socotit un om cu care nu se poate discuta, *ca și cum ar tăgădui că oricine este sau nu este.* Și nu numai că îmbrățișează această doctrină și se face robul ei cu o dăruire de sine absolută, dar mai mult, este convins că este cea mai adevărată, socotind-o suspectă pe oricare alta, atît de mult se leapădă de judecata minții lui, folositoare nu numai pentru a trata despre arte, dar în întreaga viață practică, judecata fiind facultatea cea mai indicată pentru cercetarea adevărului.

Mulți dintre acești adepți orbi ai unor dogme nu se mai pot îndepărta niciodată de ele, odată ce și le-au însușit la o vîrstă atît de crudă, căci niciodată n-au citit sau n-au auzit despre altele, neștiind deci de loc dacă există altele mai bune sau mai rele decît ale lor, căci ei nu cred că s-ar putea să existe o altă dialectică și o altă teologie în afară de cele profesate de ei. Îmi aduc aminte că acest fenomen de intransigență și opacitate a gîndirii mi l-am putut descoperi personal în mine însumi și în mulți dintre colegii mei, în timpul șederii mele la Paris(...)

GARCILASO DE LA VEGA

(1501? 1503? — 1536)

Născut la Toledo și educat în preajma curții în contact cu cei mai de seamă umaniști ai timpului, cunoaște limbile greacă, latină, franceză și toscană. Erudit, poet și luptător curajos, inteligent, fermecător și capabil de mari pasiuni, el este o personalitate caracteristică Renașterii. Tînăr fiind, primește misiuni importante din partea lui Carol al V-lea, împăratul Spaniei. Ia parte la numeroase lupte — împotriva turcilor sau a francezilor. Dar fiindcă asistă ca martor la o căsătorie căreia monarhul i se opusese, este surghiunit în Germania, într-o insulă pe Dunăre. Iertat la intervenția ducelui de Alba, se stabilește la Neapole. Înrîurirea culturii italiene se accentuează acum, aici, datorită prieteniilor legate cu poeți și umaniști italieni contemporani. Din nou ia parte la lupte; este rănit, apoi se întremează, și iar se întoarce în război. La asediul unei cetăți provensale, nerăbdarea împăratului îl face să pornească fulgerător la atac, fără cască sau cuirasă. Izbit de o piatră, este grav rănit și moare.

Opera lui se compune din trei egloge, două elegii, o epistolă, cinci cançone, 38 sonete. Poeziile îi sînt publicate în 1543. Temele fundamentale ale poeziei lui sînt prietenia și, mai ales, iubirea; iubirea sa pentru o făptură a cărei moarte — ca Petrarca pe a Laurei — o plînge (sonetul al X-lea), iubirea neîmpărtășită, a unui prieten, despre care vorbește în cançona a V-a. Îl apropie de Petrarca atît gustul pentru analiza stărilor sufletești, cît și tonalitatea melancolică.

CANȚONA A V-A[1]

(Fragmente)

Modesta-mi liră cînd,
prin sonul ei, ar izbuti o clipă
să potolească vînt
cu furii în aripă,
ori mările cînd hule înfiripă,

ori cînd, pe aspru munte,
prin dulce son suav ar duce pace
chiar printre fiare crunte
și arborii i-ar face
să plece ram spre struna ei dibace, —

o, n-aș vrea să m-aud
pe coarda-i înstrunînd, frumoasă floare,
pe Marte, zeul crud,
visînd doar să omoare,
mînjit de colb, și sînge, și sudoare;

și nici pe căpitanii
ce-n ranguri minunate pururi vezi-i,
prin care-ajung germanii,
legați de gît, ca iezii
de blînzi, cum îmblînziți sînt și francezii.

Eu veșnic am să cînt
puterea, doar, a frumuseții tale,
precum, din cînd în cînd,
de voi afla cu cale,
ale cruzimii tale dure zale.

[1] Din: *Antologia General de la Literatura Española...* par Angel del Rio y Amelia A. de del Rio. The Dryden Press, New York, Revista de Occidente, Madrid, 1954. În românește de *Aurel Covaci*.

Cînta-voi, bunăoară,
cum din a frumuseții tale vină,
schimbată în vioară,
își plînge viața plină
de nenoroc iubitul — și suspină.

De-acel nefericit
vorbesc, căruia mult de grije-i port,
la rame osîndit
și care mai că-i mort
de viu, închis în al lui Venus port.

Tu ești de vină, doar,
că nu mai stîmpără și astăzi, sprinten,
focosul armăsar;
că nu-l mai strînge-n pinteni,
pe frîu stăpîn că nu i-i pretutindeni;

că mîna lui dibace
nu-nvîrte spada grea, vijelios,
fugind de-o vreme-ncoace
de cercul cel prăfos,
palestric, ca de-un șarpe veninos.

Cu dînsul, blînda-i muză,
pe-o țiteră nu cîntă laolaltă;
stă tînguiri s-auză
și plîns, nimica altă,
cînd tristu-i chip în lacrime se scaldă.

Prietenul cel bun
din vina ta-i ajunge nedorit;
i-s martor... Pot să spun
că port i-am fost, tihnit,
cînd naufragiul l-a biruit.

Azi sufletul i-i sterp;
l-a scos din minți durerea peste fire.
Otrăvitorii șerpi
nu sînt, de omenire,
urîți, ca eu de el mai cu-nădîrjire.

Nu, niciodecum pămîntul
cel aspru nu te-a zămislit în poală!
Nu i se-nalță cîntul
căutei în greșeală,
ce surghiunește pe-alții, cînd se-nșeală!(...)

Doar gîndul nu te-ndeamnă
Nemesis să te-mproaște cu săgeți,
o, preafrumoasă doamnă?
Ajungă-ți ca poeți,
în vraja mîndrei tale frumuseți,

substanță fără moarte
să afle, fără ca să cînte, însă,
vreo neferice soarte,
de toți în minte strînsă,
ce ție-ți pare tristă și deplînsă.

SONETUL AL X-LEA[1]

Odoare dulci, spre-a mea nenorocire,
și vesele, cînd vrut-a Dumnezeu,
voi stați cu ea, în moartea mea, mereu,
apărurea unite-n amintire.

Cînd clipe lungi mi-ați dat, de fericire,
cine-ar fi spus că nenorocul meu
în voi l-oi deslușî odată cu,
închipuind durere peste fire?

Cînd îmi răpirăți, numai într-un ceas,
un bine, ce mi-l dărăți strop cu strop,
înșiși și răul care mi-a rămas!

De nu, voi spune: mi-ați lăsat potop
de dulci odoare, ca, la orice pas,
în triste amintiri să mă îngrop.

[1] Din: *Antología general de la Literatura Española*, op. cit. În românește de *Aurel Covaci*.

ANTONIO DE GUEVARA

(1480? —1545)

Născut într-o familie de nobili, este paj la curte pînă ce părăsește viața de laic și intră în ordinul franciscan. Pentru faima lui de vorbitor, împăratul Carol al V-lea îl numește predicator al curții; mai tîrziu îi dă sarcina de a-i scrie cronica domniei; uneori Guevara îl întovărășește pe împărat, fie într-o campanie militară, fie într-o călătorie (Italia). Numit apoi inchizitor în Valencia, devine ulterior episcop de Guadix și mai tîrziu episcop de Mondoñedo; aici moare.

Operele lui mai de seamă sînt: **Orologiul principilor sau Cartea despre Marcus Aurelius (Relox de principes o Libro de Marco Aurelio,** 1529), **Epistole familiare** sau **Cărțile aurite (Epistolas familiares** sau **Cartas aureas,** 1539—1542) Pe lîngă elogiul renascentist al vieții pastorale, caracteristice epocii sînt și preocupările lui de moralist. Montaigne îi citește epistolele care tratează, cu exces de erudiție și pedanterie, teme diverse.

OROLOGIUL PRINCIPILOR este o versiune îmbogățită a unei lucrări mai vechi, **Cartea de aur a lui Marcus Aurelius, împărat și neîntrecut orator (Libro aureo de Marco Aurelio, emperador y eloquentissimo orador);** ea fusese publicată în 1528 și în 1529 fără autorizația autorului. În forma ei finală, cartea, lucrare didactică, încearcă să povestească viața împăratului roman. În **Ceasornicul domnilor** Nicolae Costin avea să prelucreze **Viața împăratului Marco Avrilie** a lui Guevara. Guevara își expune propriile

idei, în mare parte inspirate din scriitori antici. Episodul intitulat **Țăranul de la Dunăre (El villano del Danubio)** a devenit celebru. Înrîurit de Tacitus, Guevara îl pune pe țăranul german să vorbească în numele drepturilor naturale ale omului. În fragmentul de mai jos se văd calitățile de predicator ale autorului; arta predicatorului îl ajută să înlănțuie logic și patetic argumente elaborate de un cunoscător al resorturilor psihice; retorica lui slujește cuvîntării țăranului.

OROLOGIUL PRINCIPILOR[1]

CARTEA III

Capitolul II

(Fragmente)

(...)„Vă întreb, o, romani, ce aveți voi — zămisliți la izvoarele Tibrului — cu noi, care trăim în pace pe malurile Dunării? Văzutu-ne-ați, din întîmplare, dovedindu-ne prieteni ai dușmanilor voștri sau strigat-am noi că vă sîntem dușmani? Auzit-ați cumva, din întîmplare, acolo la Roma, zicîndu-se că, părăsindu-ne pămînturile noastre, ne-am fi pornit să cucerim pămînturile altora? Ați fost oare înștiințați, din întîmplare, că noi, sculîndu-ne împotriva stăpînilor noștri, am dat ascultare neîmblînzitilor barbari? Oare ne-ați trimis voi vreun sol care să stăruie pe lîngă noi să vă fim prieteni, sau venit-a vreunul din patria noastră la voi, la Roma, să vă arunce vreo sfruntare ca unor dușmani de-ai noștri? S-a săvîrșit oare din viață, pe meleagurile noastre, vreun rege care, prin diata lui, să vă lase moștenitori încît, prin acest titlu, să ne constrîngeți să fim vasalii voștri? Oare ați descoperit vreo lege străveche sau vreun obicei

[1] Din: *Antologia General de la Literatura Española*, op. cit. În românește de *Aurel Covaci*.

mai nou potrivit cărora mănoasa Germanie trebuie neapărat să se supună mîndrei Rome? V-am nimicit oare oştirile, v-am pustiit ogoarele, v-am jefuit satele, i-am sprijinit pe duşmanii voştri, pentru ca, dîndu-vă pricină de răzbunare a acestor jigniri, să ne năpăstuiţi pămînturile?

Dacă ne-am fi unii altora vecini, n-ar fi de mirare să ne ucidem între noi, întrucît adesea se întîmplă că, împărţind o biată bucată de pămînt, să se stîrnească între două sate nesăbuită sfadă. Dar cu siguranţă că nu asemenea pricini s-au iscat între voi, romanii şi noi, germanii. Căci acolo, în Germania, au ajuns la fel de repede, precum faima şi tirania voastră. Şi dacă asta vă cade cu supărare, o, romanilor, rogu-vă uitaţi-vă supărarea auzind ce voi adăuga acum: că, adică, renumele romanilor şi cruzimea tiranilor au ajuns în aceeaşi zi în aşezările noastre(...)

Fericită şi binecuvîntată nu este acea republică în care se fac multe învîrteli, ci aceea în care trăiesc mulţi oameni virtuoşi; nu republica putred de bogată, ci aceea care se laudă cu multe virtuţi; nu aceea în care trăiesc mulţi oameni certăreţi, ci aceea în care sălăşluiesc oameni de pace iubitori. De unde iese că rînduiala Romei, fiind Roma bogată, este plină de neajunsuri, pe cînd rînduiala Germaniei, fiind aceasta săracă, este vrednică de pizmuit. Placă-le nemuritorilor zei ca voi să fiţi mulţumiţi întru îndestulare, precum sîntem noi întru sărăcie, căci astfel nici voi n-aţi veni să ne jefuiţi pămînturile şi nici noi nu ne-am duce să ne jeluim astăzi la Roma.

Bine văd eu, romanilor, că e o mare deosebire între unii şi alţii, întrucît voi, măcar că nu vă sînt cunoscute necazurile noastre, nu vă pierdeţi timpul cu ele; dar nouă niciodată nu ni se usucă lacrimile şi niciodată nu contenim să ne plîngem nenorocirile"(...)

JORGE DE MONTEMAYOR

(1520—1559? 1561?)

De origine portugheză, studiază, ca şi Camões, la Coïmbra. Stabilit în Spania, el cîntă în capela de curte a fiicelor lui Carol al V-lea. Călătoreşte în Portugalia, cînd una din fiicele împăratului se căsătoreşte cu un principe portughez, în Ţările de Jos, unde luptă în timpul războiului împotriva Franţei, probabil — în Anglia, şi apoi în Piemont, unde moare, ucis, nu se ştie exact în ce împrejurări.

Cu excepţia a două poeme şi a cîtorva pasaje de proză din **Diana,** Montemayor şi-a scris opera în limba spaniolă (castiliană). În 1554 publică la Anvers un **Cancionier (Cancionero)** — culegere de poezii sacre şi profane; poeziile religioase au fost puse la index de Inchiziţie pentru erori şi confuzii teologice.

Capodopera lui rămîne romanul pastoral DIANA **(Los siete libros de la Diana)** publicat la Valencia (1558? 1559?). La începutul cărţii Montemayor îi expune pe scurt cititorului evenimentele petrecute: o păstoriţă de o frumuseţe neobişnuită, pe nume Diana, este adînc iubită de păstorul Sireno. Pe Diana o iubea şi păstorul Sylvano, dar tînăra îl ocolea. Sireno trebuie să plece pentru un an; la început tristă, păstoriţia îşi schimbă cu timpul sentimentele şi se căsătoreşte cu păstorul Delio. Sireno se întoarce după lipsa de un an. „Şi de aici începe prima carte..." în care sînt istorisite „povestiri foarte diferite, lucruri care s-au întîmplat cu adevărat..." Sireno se împrieteneşte cu Sylvano şi amîndoi cîntă frumuseţea Dianei, iubirea şi tristeţea lor. O altă păstoriţă încearcă să le ostoiască durerea vorbin-

du-le despre suferințele inerente dragostei, îndeobște neîmpărtășite, căci ființa iubită își revarsă afecțiunea asupra alteia; și astfel autorul înfățișează, ca într-un lanț, un șir de tineri îndureraţi. Ei se îndreaptă către o înțeleaptă, Felicia, ca să îi ceară sprijin; ajunși acolo vorbesc despre dragoste. Felicia le dă tinerilor să bea un filtru magic și vechile sentimente se transformă. Frămîntarea lor anterioară este înlocuită de liniștea reciprocității sentimentelor. Singura care sufere rămîne, poate, Diana, sîcîită de un bărbat gelos. În cartea lui Montemayor se recunosc numeroase ecouri: **Arcadia** lui Sannazaro, nuvelele lui Bandello, poezia truverilor, **Dialogurile** lui Leone Ebreo: Mai ales cele două surse din urmă dau farmec romanului cu o construcție convențională, și cu personaje convenționale—curteni deghizați în păstori. Construcția este pretext pentru dezbaterea unei teme grave: dragostea.

Spiritul platonizant pătrunde în elogiul iubirii și al frumuseții. Autorul vede în dragoste aspirația pură către frumos, aspirație care, nefiind însoțită de dorințe, nu poate fi mînjită de răbufnirile negative ale patimii. Țelul ei—frumusețea supremă—este inaccesibil; de aceea năzuința celui ce iubește este înălțătoare și totodată învăluită de melancolie. Dar există și cealaltă iubire, despre care vorbesc tinerii „păstori": elanul spiritual îmbinat cu atracția trupească; și această dragoste se înfiripă , se desfășoară și se realizează în urzeala romanului. Cei ce o încearcă, o cunosc și discută despre ea cu pătrundere psihologică și subtilitate. Și în acest sens Montemayor nu greșea atunci cînd anunța că romanul lui vorbește despre „lucruri care s-au întîmplat cu adevărat". Sentimentele sînt adevărate fiindcă sînt analizate sincer de cunoscători ai afectelor omenești. Fragmentul de mai jos o dovedește. El arată și alternanța, ca în **Arcadia** lui Sannazaro, de versuri și proză. Montemayor anunțase că își va continua romanul; el nu o face, dar se găsesc alți scriitori care încearcă să ducă acțiunea mai departe. **Diana** este o carte cu răsunet: în secolul al XVI-lea apar 17 ediții spaniole, traduceri în limbile franceză, engleză, italiană și germană. În Shakespeare și în Sidney răsună ecouri din romanul pastoral de Montemayor.

DIANA[1]

Cartea a II-a

(Fragment)

(...)Ce-i, inimă? N-ai ostenit? Se cere
mai mult decît să plîngă ochii mei?
Iar, suflete, ți-i sete de durere?
Iar, lacrimă, să umpli rîuri vrei?
Voi, ale mele, minte, simțuri, vrere,
au nu vă turbură disprețul ei?
Dar cum pot să pricep, să simt, să plîng,
cînd totu-i risipit în chin nătîng?
Vai, cine păstoriței mele-i dete
un păr de aur, nu doar auriu?
Un chip — cu strălucirea-i să mă-mbete
și-o gură din rubinul cel mai viu?
Grumaz de alabastru, alte fete,
cum n-am văzut să aibă, nici nu știu?
Din marmură ți-i inima, fecioară!
Nu ți-a putut-o plăsmui din ceară?
O zi dacă mă-mpac cu soarta grea,
cu chinul ce mi-l hărăzi Diana,
mă-ncearcă altă suferință rea;
îi strig că-i crudă și că mi-i tirana.
Nimic statornic nu-i în mintea mea:
neg mîine ce spun azi, precum mi-i toana,
și-așa-mi petrec întreaga viață care
curînd se va și stinge, mi se pare.

Cînd frumoasa Selvagia îl recunoscu după glas pe păstorul Sylvano, se duse la el și, după ce se întîmpinară unul pe altul cu cuvinte pline de mare prietenie, se așezară la umbra unui mirt cu frunzar bogat,

[1] Din: *Antologia General de la Literatura Española*, op. cit. În românește de *Aurel Covaci*.

crescut în mijlocul unei poieniţe, mai plăcută încă decît o puteau dori gîndurile lui triste, datorită florilor aurii ce o împestriţau. Şi Sylvano începu a grăi precum urmează:

— Nu fără mare compătimire, frumoasă Selvagia, se cade să privim nenorocirile atît de felurite şi neobişnuite ce se abat asupra sărmanelor fiinţe pe care atît de mult le iubim. Dar dintre toate nenorocirile niciuna nu mi se pare mai de temut decît ceea ce se întîmplă după ce omul se vede ajuns într-o stare de mulţumire. Iar acest lucru, cum bine ziceai tu ieri, eu n-am ajuns să-l cunosc niciodată cu adevărat. Dar cum viaţa pe care o duc este atît de străină de tihnă şi atît de dăruită tristeţii, încît de nenumărate ori sînt în căutarea unor născociri care să-mi înşele dorinţa de a mă închipui iubit adînc de stăpîna inimii mele şi fără a-i da frîu slobod acestei închipuiri, întîrzii pe cît pot în această stare, dar după ce ajung să înţeleg adevărul stării mele, rămîn atît de turburat încît nu pot să mi-o descriu, deoarece, fără vrerea mea, începe să-mi lipsească răbdarea.

Selvagia răspunse:

— Eu aş dori, Sylvano, să mă ştiu desăţuşată de această patimă, pentru a putea vorbi despre ea aşa cum se cere. Căci nu poţi dori mai mare dovadă că dragostea este multă sau puţină, patima mică sau mare, decît s-o auzi descrisă de cel care o simte. Căci niciodată o patimă înflăcărată n-a putut fi pe deplin descrisă de limba aceluia care este stăpînit de ea. Aşa că, fiind eu atît de supusă nenorocului meu şi atît de nemulţumită de nedreptatea pe care mi-o face Alanio, nu voi putea să spun cît de mult mă doare acest lucru. Las deci acest lucru în seama ta, ştiind că pot să am desăvîrşită încredere în tine.

Sylvano suspină:

— Dar eu, Selvagia, nu ştiu ce să spun şi nici ce leac s-ar putea găsi pentru răul de care suferim. Poate ştii tu vreun leac din întîmplare?

Selvagia răspunse:

— Da, acum ştiu un leac. Poţi ghici care anume? Să nu mai iubeşti.

— Şi ai fi în stare să foloseşti acest leac pentru tine? — întrebă Sylvano.

— După cum ar hotărî norocul şi timpul — răspunse Selvagia.

— Trebuie să-ţi spun — zise Sylvano tare uimit — că nu te-aş putea jigni nefiindu-mi milă de chinul tău, căci dragostea care este supusă timpului şi norocului nu poate fi atît de puternică încît să-i aducă necazuri celui stăpînit de ea(...)

TERESA DIN ÁVILA

(1515—1582)

Născută la Ávila într-o familie nobilă, Teresa de Cepeday Ahumada se formează citind viețile sfinților și romane cavalerești. Sub înrîurirea **Confesiunilor** lui Augustin intră în ordinul carmelitelor. Își supune trupul unei dure vieți ascetice, care îi zdruncină sănătatea; corpul firav pare susținut doar de o intensă fervoare interioară. Are viziuni; în urma unei astfel de viziuni a pedepselor din infern se hotărăște să încerce o reformare a ordinului său călugăresc. Viața de activitate o aduce în mijlocul contradicțiilor și neînțelegerilor curente. **Cartea vieții mele**, scrisă de ea, este denunțată inchiziției; se șovăie între a o deporta în Indii sau a-i interzice să părăsească Toledo. Entuziastă și voluntară, Teresa este sprijinită de personalități ca Luis de León și Juan de la Cruz; de iezuiți, iar mai tîrziu de Filip al II-lea; el obține pentru ea acordul papei, iar Teresa întemeiază și reformează numeroase mănăstiri. După moarte a fost beatificată (1614) și canonizată (1622).

Teresa din Ávila scrie proză și versuri. În proză ea lasă, printre altele, **Cartea vieții mele (Libro de su Vida)**; numită de scriitoare și **Cartea cea mare** sau **Cartea milostivirilor Domnului (Libro grande**, sau **Libro de las misericordias de Dios)**, probabil compusă între 1562—1565, ea înfățișează experiențele vieții sale interioare. Ca o continuare a **Vieții, Cartea fundațiilor (Libro de las Fundaciones**, scrisă între 1573—1582) expune activitatea de întemeietoare și reformatoare dusă de ea între 1567—1572; aici se îmbină viața interioară și tabloul de epocă. Epistolele — se păstrează peste patru sute, dar din păcate multe s-au pierdut — adresate unor personalități remarcabile ale veacului, poartă, ca și celelalte scrieri, marca analizei psihologice, îndreptate către sine sau către alții. Practica vieții de asceză este înfățișată îndeosebi în **Lăcașurile** sau **Castelul Interior (Las Moradas o Castillo Interior)**, operă alegorică; viața spirituală, asemuită unui castel din diamante și cristal, are numeroase încăperi. Scrierile în proză au forță poetică; cele în versuri exprimă ardoarea credinței sale. A lăsat puține poeme și nu este sigur că îi aparțin toate cele șapte care i se atribuie.

Celebru este VIE-S FĂRĂ VIAȚĂ-N MINE **(Vivo sin vivir en mi)**. Versurile de mai jos exprimă paradoxul creștin al bucuriei morții, în care omul ar găsi viața cea adevărată; aici Teresa din Ávila este încă puternic medievală. Dar, spre deosebire de scolastica evului mediu, pe ea nu o interesează abstracțiile teologale, ci umanitatea lui Hristos. Hrist crucificat îi stîrnește o răvășitoare durere în fața răutății omenești active și a suferinței celor care primesc să o îndure cu nădejdea de a lecui omenirea. Marea ei forță de iubire o face să creadă că sufletul se îmbogățește prin dragoste și nu prin gîndire. Prea plinul sentimentelor ei nu se poate satisface doar în activitatea monahală, în relațiile cu oamenii; ea nădăjduiește realizarea în dragostea mistică — unirea cu Hristos. Comentîndu-i opera, George Călinescu scria: „Se topea în Dumnezeu ca muribundul cu lumînarea în mînă care dorește să moară. Extazul ei era un soi de agonie prin care murea pentru toate lucrurile lumii spre a se bucura de Domnul."

[VIE-S FĂRĂ VIAȚĂ-N MINE][1]

(Fragmente)

Vie-s fără viață-n mine,
vieții-nalte îi duc dor,
și-astfel mor fiindcă nu mor. (...)

[1] Din: Santa Teresa de Jesus, *Obras completas*, Madrid, Aguilar, 1957. În românește de *Ileana Bîrsan* și *Cornelia Comorovski*.

Cît de tare e iubirea:
Împotrivă nu-mi fi, viață,
tot ce îți rămîne-n față
spre-a te-avea, îți e pieirea:
dulcei morți i-aștept venirea,
vină moartea-acum ușor,
și-astfel mor fiindcă nu mor. (...)

Viață, ce pot eu să-I dărui,
Lui, care trăiește-n mine,
de nu să te pierd pe tine,
bucurii prin El să stărui?
Moarte, ca să-L am, mă nărui,
căci de El mi-e mie dor,
și-astfel mor fiindcă nu mor.

Și lipsită fiind de tine,
de ce viață-aș avea parte,
dacă viața mea e moarte,
cruntă pentru orișicine.
Milă îmi este de mine,
că-i un rău necruțător
și-astfel mor fiindcă nu mor. (...)

LUIS DE LEÓN

(1527—1591)

De origine ebraică, născut în Granada, el își face studiile la Madrid, Valladolid, Salamanca, la universitățile din Alcalá și Toledo. În 1544 intră în ordinul călugărilor augustini. La 32 de ani începe să predea cursuri la Universitatea din Salamanca. Contradicțiile în probleme teologice și neînțelegerile dintre diversele ordine călugărești duc la un proces deschis de inchiziție, în 1572, împotriva lui Luis de León. Este acuzat a fi arătat erorile versiunii latine a Bibliei — raportate la textul ebraic, și de a fi încălcat o interdicție a conciliului din Trento, traducînd în castiliană **Cîntarea Cîntărilor.** În timpul celor cinci ani cît durează procesul, Luis de León este închis (1572—1576) la Valladolid. Considerat pînă la urmă nevinovat, i se îngăduie să predea din nou cursuri la universitate.

Luis de León este un umanist; multilateral, îl interesează matematica, medicina, pictura, muzica; temeinic cunoscător al moștenirii clasice, traduce, pe lîngă părți din **Biblie (Psalmi, Cartea lui Iov** și **Proverbe)**, scriitori greci, latini și italieni (din Pindar, Euripide, Vergilius, Horatius, Tibullus, Ausonius, Petrarca, Bembo etc.). Autorii lui predilecți sînt Pitagora, Platon, Vergilius, Horatius, Augustin. Scrie în limba latină și în castiliană. Iubitor al armoniei antice, al ponderii horațiene, avînd pasiunea cunoașterii și respectul rațiunii, Luis de León, scrie, în proză și în versuri, opere pe teme profane și religioase. Capodopera prozei lui este considerată **Denumirile lui Hristos (Los Nombres**

de Cristo), elaborată în anii de închisoare; într-un dialog, trei călugări augustini vorbesc despre semnificația lor simbolică. Sursele creștine și sursele păgîne se îmbină în acest dialog pe care Menendez y Pelayo spune că nu îl poate compara ca armonie și frumusețe decît cu cele platonice.

Opera poetică, partea cea mai cunoscută a creației sale, nu a fost publicată în timpul vieții, deși Louis de León pregătește o culegere a tuturor poeziilor scrise sau traduse de el (cele originale sînt mai puțin de 30). Au fost tipărite în 1631 de Quevedo.

S-a vorbit întotdeauna despre influența lui Horatius asupra poeziei sale. Dámaso Alonso consideră că practica anticlimaxului este de origine clasică. În oda închinată **Vieții solitare (A la vida retirada)** se regăsesc motive horațiene: răgazul, bucuria naturii. Dar spre deosebire de Horatius, versurile lui sobre pun accentul mai puternic pe coordonatele morale. În cele de mai jos, Louis de León face antiteza între izolarea calmă din sînul naturii și zbuciumul citadin, unde omul este otrăvit de febrila goană după avere și faimă, iar dinlăuntru, de dorințe, bănuieli și resentimente.

VIAȚĂ SOLITARĂ[1]

(Fragmente)

Tihnit trăiește-n veci
un om fugind de-nvălmășeala lumii,
pe tainice poteci,
bătute doar de unii,
puțini, stăpîni pe haru-nțelepciunii!

Căci nu-i tulbură gîndul
al granzilor înfumurați tezaur
și nici nu-l vezi mirîndu-l
vreun coperiș de aur,
în jasp proptit de isesitul maur.

[1] Din: *Antologia General de la Literatura Española*, op. cit. În românește de *Aurel Covaci*.

Nu-i pasă de-i înnimbă
cu slavă faima numele în zări,
ori mincinoasă limbă
de-nalță cu strigări
tot ce e osîndit de adevăr.

Mai mulțumit cu sînt
un deget în deșert cînd mă arată,
vînînd al faimei vînt,
cu spaimă, viața toată,
cu răsuflarea necurmat tăiată?

O, munte, rîu, izvor!
o, tainițe în veci desfătătoare!
La sînul vostru zbor
ca nava frîntă tare,
fugind de astă-nfurtunată mare.

Vis lung și diafan,
zi veselă vreau, slobodă-n natură,
nu să mă-nerunt în van
cum cei ce viața pură
și banii preamăresc peste măsură.

Deșteptе-mă, suavă,
cîntarea păsărilor, nenvățată,
nu grija cea bolnavă,
hăitașă-ncrîncenată,
cînd de străin bun plac nu scapi vreodată. (...)

Pe povîrniș am rară,
de mîna mea săditǎ, o grădină,
ce-n toi de primăvară,
de flori frumoase plină,
așteaptă rod ce sigur o să vină

Şi tare lacom, parcă,
s-o vadă şi s-o crească-n frumuseţe,
din aspru pisc aleargă
izvorul, s-o răsfeţe
cu limpezimi de unde săltăreţe. (...)

Întins la umbră cu,
din laturî, iederă purtînd comună,
voi asculta mereu
cum în auz răsună
arcuş măiestru, lunecînd pe strună.

JUAN DE LA CRUZ

(1542—1591)

Juan de Yepes y Álvarez se naşte într-o familie săracă din provincia Ávila. După ce lucrează ca infirmier într-un spital, intră în ordinul Carmeliţilor; studiază în colegiul lor, apoi la Salamanca. În 1567 o cunoaşte pe Teresa din Ávila şi se află alături de intenţiile ei de reformare a ordinului din care amîndoi fac parte. Austeritatea reformelor propuse stîrneşte ostilitatea multor confraţi; timp de opt luni Juan de la Cruz este închis într-o mizeră subterană. Pentru opinii divergente în problemele reformelor dorite, spre sfîrşitul vieţii suferă din nou persecuţii dureroase, este izolat şi încarcerat. A fost canonizat în 1726. Scrie puţin; capodopera lui o alcătuiesc trei poeme mistice: **Întunecată noapte a sufletului (Noche obscura del alma), Cîntec spiritual (Cántico espiritual), Flacăra iubirii vii (Llama de amor viva).** Cele trei poeme par a face parte dintr-un ciclu unitar: eliberat de simţuri, sufletul se purifică, năzuieşte către contopirea cu cel iubit **(el Amado);** şi astfel, spune poetul, îşi atinge bucuria supremă. Juan de la Cruz scrie, sub forma unor tratate doctrinale, comentarii în proză ale acestor trei poeme (celui dintîi îi închină două tratate). Dámaso Alonso atrage atenţia asupra „misterului tehnic" al poeziei lui Juan de la Cruz: vede înrîurirea poeziei spaniole tradiţionale şi a poeziei pastorale de inspiraţie italiană; observă procedeul „divinizării" imaginilor mundane şi mai ales utilizarea celor asociate iubirii profane, procedeu vechi, întîlnit în **Cînta-**

rea cîntărilor. Jorge Guillén notează că acuitatea metaforelor (în intenția autorului, cu certă semnificație religioasă) dăruiește un fel de autonomie poetică versurilor care sugerează în același timp și dragostea profană, pentru că vorbesc despre iubire și despre oameni.

ÎNTUNECATĂ NOAPTE A SUFLETULUI[1]

La ceas de-ntunecare,
de chinul dragostei înfierbîntată,
(ferice întîmplare!)
ieșii pe-ascuns odată,
fiindu-mi adormită casa toată.

Orbecăind arare,
pe tăinuita scară, cu, șireată,
(ferice întîmplare!)
pe-ascuns, șircată fată,
fiindu-mi adormită casa toată.

În fericita noapte,
în taină, nezărită și senină,
uitînd ce fac, ce fapte,
avînd doar, drept lumină,
cel foc de care inima mi-i plină,

dar care-mi lumina
mai sigur ca amiaza stînd să vină,
spre unde m-aștepta
acel ce mă alină,
în loc părînd pustiu, fără pricină.

[1] Din: *Antologia General de la Literatura Española*, op. cit. În românește de *Aurel Covaci*.

Cum m-ai călăuzit,
o, noapte, ca o zi mai luminată!
Iubită cu iubit
unind, a fost deodată
în Cel Iubit iubita preschimbată.

Pe pieptul meu în floare,
pe inima ce numai lui e dată,
dormea cu încîntare.
Eu stam înfiorată,
simțind răcoarea cedrilor, curată.

Cînd eu, cîte-o clipită,
îi răsfiram unduitoarea pleală,
de mîna-i liniștită
simțeam că-s mîngîiată
pe gît—și-ncremenea simțirea-mi beată.

Uitînd de mine,-am stat,
plecîndu-mi fața către Cel Iubit.
Și totul a-ncetat:
neliniști mi-au pierit,
uitate printre crini ce-au înflorit.

SONETUL ANONIM

Vestitul sonet anonim de mai jos, publicat prima oară în 1628, a prilejuit multe şi încă nerezolvate ipoteze asupra datării şi paternităţii sale. A fost atribuit Teresei de Cepeda y Ahumada, lui Francisco Javier, Ignacio de Loyola, Petro de los Reyes, Antonio de Rijas sau chiar — opinie singulară — lui Miguel de Guevara, ceea ce ar presupune că ar fi fost scris la începutul secolului al XVII-lea. Dar Ludwig Pfandl, Marcel Bataillon şi Leo Spitzer cred că el ţine mai degrabă de sfîrşitul veacului al XVI-lea.

Leo Spitzer sublinia unitatea sonetului şi structura lui ciclică: intelectual la început şi la sfîrşit, el este, la mijloc, pură emotivitate.

Dintre cele trei virtuţi cardinale sonetul scoate în lumină caritatea; ea izvorăşte din contemplarea lui Hrist răstignit; a celui crucificat, devenit simbol al suferinţei omeneşti, şi, mai cu seamă, simbol al uriaşei iubiri care, pentru a-i mîntui pe alţii de suferinţă, ia asupră-şi durerea. Îndemnul, nevoia de a-l iubi se naşte de aici.

Spitzer nota dubla sugestie a verbului *mover* care indică în acelaşi timp mişcarea fizică şi afectivă (emoţia). El sublinia dicotomia *cer-infern* din versurile 2-3 şi 10-11 şi modificarea, în final, a planului intelectual, care apare acum iluminat de imaginea centrală. Credem însă că nu din imaginea suferinţei fizice izvorăşte în sonet iubirea pentru Hristos

ci, aşa cum spuneam mai sus, din ideea forţei însăşi a iubirii lui Hrist, care îl face, ca, din dragoste, să accepte crucificarea: *Muéveme, al fin, tu amor...*; dragostea umană este ecoul firesc al iubirii divine. Ultimele două versuri, scria Spitzer, consemnează voinţa umană. Într-adevăr, convingerea fermă a iubirii necondiţionate nu răspunde unei premize teologice; ea rămîne un dat subiectiv.

[SONETUL ANONIM][1]

Să te iubesc, o Doamne, nu mă-ndeamnă
nici cerul ce îl am, făgăduitul;
şi-ndemn că-ar fi în iad — temut, cumplitul —
să mă feresc a te-ntrista, nu-nseamnă.

Tu, Doamne, mă îndemni:'n-a mea privire
făptura-n ţinte ţi-e batjocorită;
îndemn îmi este carnea ta rănită;
îndemn mi-e chinul tău şi-a ta pieire,

Îndemn îmi e iubirea ta în sine,
şi te-aş iubi chiar de n-aş crede-n cer;
şi iad de n-ar fi, teama ta m-ar ţine.

Nu ai ce-mi da să te iubesc pre tine:
şi fie chiar să nu mai sper ce sper,
cum te iubesc te voi iubi, ştii bine.

[1] Din: *Antologia General de la Literatura Española*, op. cit. În românește de *Cornelia Comorovski*.

VIAȚA LUI LAZARILLO DE TORMES

Romanul picaresc **Viața lui Lazarillo de Tormes (La Vida del Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades)** apare în 1554 în trei ediții (Bruges, Alcalá, Anvers). Nu i se cunoaște autorul. La începutul secolului al XVII-lea ipotezele au mers către Juan de Ortega, apoi Diego Hurtado de Mendoza; s-a mai menționat numele lui Sebastian de Horozco și s-a presupus chiar existența unei relatări autobiografice autentice. Din cauza anticlericalismului violent, în 1559 cartea era pusă la index. Textul se „epurează" la ordinul împăratului Filip al II-lea și, în urma acestor modificări, apare în 1573 la Madrid **Lazarillo pedepsit (Lazarillo castigado).**

Eroul își povestește viața la persoana întîia. Se naște pe malurile rîului Tormes. Din copilărie pare hărăzit unui trai greu. Tatăl fură; după moartea lui, băiatul rămîne în grija mamei care își cîștigă existența spălînd rufe și gătind mîncare pentru studenți; devine apoi concubină a unui negru și mamă a unui copil de culoare, iar după ce omul este prins și el cu hoții și pedepsit, ajunge slujnică la un han. Cu greu își hrănește cei doi fii; cînd un cerșetor orb, în trecere pe la han, îl cere pe Lazaro ca să-l întovărășească pe drumuri, ea i-l încredințează, știind că nu-l va mai vedea niciodată. Inocența potențială a copilului este distrusă de pilda primului stăpîn; cerșetorul zgîrcit și

crud îl lovește pe neașteptate și face haz. Băiatul înțelege dintr-o dată duritățile pe care le va întîmpina și se adaptează rapid. Orbul este prima ființă asupra căruia își exersează el vicleșugul.

VIAȚA LUI LAZARILLO DE TORMES.[1]

(Fragment)

PARTEA ÎNTÎIA

Capitolul II

Lazarillo intră în slujba unui orb. Ce fel de om era orbul. Tertipurile de care se folosea ca să poată trăi, înșelîndu-l.

În vremea aceasta la han trăsese un orb, căruia, părîndu-i-se că eu aș fi tocmai ceea ce-i trebuia, mă ceru mamei și ea mă încredință lui, spunîndu-i că sînt feciorul unui om de ispravă, care căzuse, spre lauda credinței, în bătălia de la Gelves[2] și că ea trăgea nădejde că nu voi ieși, cu ajutorul lui Dumnezeu, mai rău decît taică-meu, și-l ruga să se poarte bine cu mine și să mă aibă în grijă, căci eram orfan. El răspunse că așa va face, și că nu mă lua la el ca servitor, ci ca fiu adevărat. Și, astfel, începui să-l slujesc și să-l conduc pe noul și bătrînul meu stăpîn.

[1] Din: *Proza satirică spaniolă*, Editura pentru literatură universală, 1955. În românește de *Ion Frunzetti*.

[2] Aluzie la înfrîngerea suferită în 1511 de Ferdinand Catolicul pe insula Gelves, în războiul împotriva musulmanilor din Africa de Nord pentru distrugerea bazelor militare de coastă ale acestora (n.t.).

Stătură̆m cîteva zile în Salamanca, dar stăpînul meu, părîndu-i-se cîștigul departe de a fi mulțumitor, hotărî să plece; și cînd furăm gata de plecare mă dusei să-mi văd mama și, plîngînd amîndoi, ca îmi dete binecuvîntarea, zicînd: „Fiule, știu că n-am să te mai văd. Ai grijă să fii om cumsecade și Dumnezeu să te călăuzească. Eu te-am crescut și la bun stăpîn te-am dat. De aci încolo descurcă-te singur." Mă întorsei deci la stăpînul meu care mă aștepta nerăbdător.

Ieșirăm din Salamanca, și, ajungînd la pod, zării acolo un animal de piatră, cioplit cam în chip de taur. Orbul mă puse să mă urc lîngă dobitoc, și, o dată cocoțat acolo, îmi spuse: „Lazaro, lipește-ți urechea de acest taur, să auzi ce zgomot mare e înăuntru." Eu îl ascultai întocmai, de bună-credință, și el, cum simți că-mi lipisem capul de piatră, ridică deodată mîna și mă îmbrînci vîrtos în diavolul de taur, că mai bine de trei zile mă ținură durerile de cap, și-mi zise: „Prostănacule, află că sluga unui orb trebuie să știe mai multe decît dracul", și făcu haz nespus de această glumă. Mi se păru că în momentul acela mă trezesc din nevinovăția în care, copil cum eram, încă mă legănasem. Îmi spusei în sinea mea: „Are dreptate, zău, musai să case ochii și să judec, pentru că sînt singur și trebuie să-mi dau socoteală în ce fel mă pot descurca".

Purcesărăm, așadar, la drum, și, în cîteva zile numai, mă învățâ tertipurile meseriei. Și cum mă găsi băiat isteț fu tare bucuros și-mi spuse: „Eu aur sau argint nu-ți pot da, dar sfaturi cum să trăiești, cu duiumul".

Așa se întîmplă că, după Dumnezeu, el fu cel care-mi dete viață și, orb fiind, mă lumină și mă îndrumă în lupta pentru trai. N-am să vă înșir domniilor voastre toate aceste nevinovate chițibușuri ca să arăt de cîtă virtute trebuie să dea dovadă oamenii de jos și de cît viciu cei de sus pentru a se lăsa înjosiți.

Așadar, întorcîndu-mă la bietul meu orb și povestindu-vă despre el, trebuie să știți domniile voastre

că, de cînd a făcut Dumnezeu lumea, n-a plăsmuit vreunul mai hîtru și mai viclean. În meseria lui era un vultur; știa pe de rost o sută și mai bine de rugăciuni; avea un ton grav, potolit și foarte sonor, care făcea să răsune biserica unde cerșea, o mutră umilă și pioasă pe care și-o stăpînea cu multă demnitate, fără să facă schime și strîmbături, din ochi și din gură, cum obișnuiesc alții. În afară de aceasta, cunoștea mii de alte feluri și chipuri de-a stoarce bani. Se lăuda că știe rugăciuni pentru multe și felurite nevoi; pentru femeile sterpe, pentru cele însărcinate, pentru cele părăsite de bărbat, ca să li se întoarcă acasă. Prorocea femeilor gravide dacă vor naște fată sau băiat. În materie de medicină spunea că Galenus nu știuse nici jumătate din cîte știe el despre durerile de dinți, leșinuri și lepădări. În sfîrșit, n-apuca nimeni să-i spună că suferă de ceva că pe dată-i răspundea: „Fă așa sau fă altminteri, culege cutare iarbă, mănîncă cutare rădăcină". Cu asta atrăgea pe toată lumea și mai ales pe femei care credeau tot ce le spunea. De la ele storcea cîștigurile cele mai grase, cu meșteșugurile despre care vă spun, și cîștiga într-o lună mai mult decît o sută de orbi într-un an. Dar cu toate astea aș vrea să știți domniile voastre, că, deși agonisea și avea atîtea, n-am văzut niciodată un om într-atît de zgîrcit și de cîrpănos încît să mă lase să mor de foame, iar lui să nu-și îngăduie niciodată măcar puținul de care avea nevoie. Nu vă spun decît adevărul, și dacă nu m-aș fi priceput să-i vin de hac cu vicleșugurile și cu meșteșugitele mele tertipuri, de o mie de ori m-aș fi sfîrșit de foame. Căci cu toată pricepercea și neîncrederea lui, mi-l îmbrobodeam în așa chip încît întotdeauna sau de cele mai multe ori îmi cădea în gheară bucata cea mai mare și mai grasă. Pentru asta îi jucam cele mai îndrăcite feste, din care vă voi povesti cîte unele, deși nu din toate am ieșit basma curată.

El purta pîinea și toate celelalte într-o desagă de pînză, închisă la gură cu un inel de fier care avea lacăt și cheie; iar cînd punea sau scotea cîte ceva, o făcea cu atîta fereală și printr-o deschizătură așa de mică,

încît lumea întreagă să fi fost în preajmă nu i-ar fi smuls măcar o firimitură. Cît despre mine, înhățam coaja de pîine pe care mi-o dădea, înghițind-o în mai puțin de două îmbucături; crezîndu-mă prins de alte îndeletniciri, el închidea desaga și încuia lacătul, dar eu găseam chipul de a descoase puțintel un colț al sacului și de a-l coase la loc, lăsînd să sîngereze pîntecul boccelei cărpănoase, scoțîndu-i nu numai o grămadă de pîine, ci luînd pe alese și bucăți de șuncă friptă și cîrnați, și în felul ăsta prindeam întotdeauna prilejul nimerit, dacă nu să-i plătesc în întregime polița, cel puțin să-l lipsesc de o parte din bunătățile de care hapsînul de orb voia să mă lipsească pe mine. Tot ceea ce izbuteam să fur și să pun deoparte schimbam apoi în arginți de jumătate de pol. Iar cînd i se dădea pomană un pol, cum el era lipsit de vedere, nici nu apuca bine să întindă mîna după ban că eu mi-l azvîrleam în gură, lăsînd să cadă în locul lui jumătatea de pol dinainte pregătită și, oricît de repede ar fi întins mîna, banul trecut prin vama mea își pierdea jumătate din preț. Se văita el orbul cîteodată, pentru că pe loc simțea la pipăit că nu era un pol întreg, și zicea: „Ce dracu-o mai fi și asta? De cînd ești cu mine nu mi se mai dau de pomană decît jumătăți de pol, în vreme ce altădată primeam numai poli întregi, și chiar cîte-un maravedi[1]. Tu, cred că-mi porți nenoroc."

Uneori își scurta cerșitul, lăsînd la jumătate rugăciunea începută, pentru că-mi ceruse ca, atunci cînd cel care-i dăduse de pomană se îndepărta, să-l trag de poala hainei. Așa și făceam, și pe loc el își schimba sunetul glasului, spunînd: „Cereți-mi, oameni buni, să spun pentru voi orice rugăciuni vă sînt de trebuință, așa cum obișnuiesc să cînte orbii.

Mereu flămînd, nădăjduind să-și găsească un stăpîn mai omenos, Lazarillo trece în serviciul unui slujitor al bisericii; omul este cumplit de avar și băiatul îndură și mai multă foame. Intră apoi în slujba unui cavaler din

[1] Monedă spaniolă (n.t.).

Toledo, sărac și urmărit de creditori, dar care, plin de orgoliul nobiliar, nu muncește. Slujește un frate din tagma călugărilor Mîntuirii, apoi un altul care vinde indulgențe, un zugrav, un alguazil și ajunge, tot căutînd o slujbă ușoară, strigător al prețurilor și soiurilor de vinuri. În sfîrșit, se așază la casa lui, însurîndu-se cu slujnica unui arhiepiscop caritabil, care îi ajută; el trebuie să-i pună la punct pe guralivii ce vorbesc despre soția lui și nu văd cu ochi buni „intrările și ieșirile ei de zi și de noapte la sfinția sa". Cu tristă ironie încheie Lazaro povestea unei vieți, din pruncie, furată de perspective: „Eram în plină înflorire și în culmea fericirii la care mă dusese soarta mea bună".

Personajul principal care slujește la stăpîni diferiți și trece prin medii variate, dă unitate compozițională unei succesiuni cronologice de episoade care ar putea să-și aibă fiecare propria autonomie. Viziunea Spaniei satirizate prin astfel de reprezentanți este, evident, parțială: autorul înfățișează doar registrul întunecat și josnic, lumea fără principii și idealuri. Eroul, vital și ascuțit la minte, nu se lasă atît de apăsat, încît să nu observe cele ce se petrec; rareori ele îi stîrnesc compasiune (scutierul); de cele mai multe ori — o ironie amară: „Ce să ne mai minunăm deci de un cleric sau de un călugăr care fură, cel dintîi dintr-ale sîracilor și cel de-al doilea dintr-ale mînăstirii, pentru a da drept-credincioaselor lor și pentru a ajuta la atîtea altele, cînd pînă și unui biet sclav dragostea îi dă ghes la rele!" Faima romanului și construcția lui din episoade, a căror înmulțire era posibilă, a încurajat, din 1555 pînă în 1620, cîteva încercări de continuare a operei.

MATEO ALEMÁN

(1547—1614?)

Se naşte la Sevilla; fiu al unui medic care îngrijeşte bolnavii din închisoarea regală a Sevillei, el îşi însoţeşte uneori tatăl în vizitele profesionale şi pătrunde astfel în lumea mizeriei materiale şi morale a Spaniei. Începe studii de medicină pe care le întrerupe. Căsătorit din interese materiale, îşi cîştigă existenţa încercînd să facă negoţ sau diferite servicii—profesate fără continuitate; mereu sărac, închis în mai multe rînduri pentru datorii şi nereguli financiare, fără perspective de a-şi îmbunătăţi traiul, el pleacă, împreună cu copiii, în Mexic. Nu i se mai cunoaşte restul vieţii.

În 1597, termină **Prima parte din Guzmán de Alfarache (Primera parte de Guzmán de Alfarache),** capodopera lui; ea se publică la Madrid în 1599. Cartea — elogiată, printre alţii, de Lope de Vega — are succes; în acelaşi an se mai tipăresc trei ediţii în Spania, iar în cel următor, pe lîngă ediţiile spaniole, mai apar şi altele străine — la Bruxelles, Paris, Coîmbra, Lisabona. În 1602 apare o urmare a cărţii sale, **Partea a doua (Segunda parte)** publicată de un alt scriitor, Mateo Luján de Sayavedra. Părinţii lui Guzmán nu trăiesc în mizerie, ca cei ai lui Lazaro; ei nu jefuiesc şi nu înşeală împinşi de foame, ci de lăcomie. Băiatul fuge de acasă la 14 ani, colindă prin Spania şi Italia, e cerşetor, slugă la han, bufon şi soldat, se însoară şi se lasă întreţinut de soţia căreia îi aduc venituri alţi bărbaţi, imaginează

tot felul de excrocherii, fură şi este furat, ajunge ocnaş la galere, este biciuit şi chinuit pentru a mărturisi fapte despre care nu ştie nimic şi îşi cîştigă libertatea dînd în vileag complotul ocnaşilor care voiau să pună mîna pe vas. Alemán nu se mai joacă cu antifraza, ca autorul lui Lazarillo; el înfăţişează direct, în toată urîciunea ei nudă, o Spanie în care violenţa este modul obişnuit de comportare al autorităţilor şi se practică, aşa cum se încasează şi mita, cu cinism. Fragmentul de mai jos — mai ales exclamaţia de la sfîrşit a unuia dintre preoţi — dă o imagine a incapacităţii şi inechităţii organelor judiciare şi religioase. Naratorul (cartea este scrisă la persoana întîia) este pătruns de pesimism; în roman se spune de pildă: „omul e rău„, „trăim cu toţii înşelîndu-ne unii pe alţii.".

VIAŢA LUI GUZMÁN DE ALFARACHE, ISCOADĂ A VIEŢII OMENEŞTI[1]

(Fragment)

CARTEA ÎNTÎIA

Capitolul VIII

Alte întîmplări nenorocite

Cu asemenea dulce nădejde începeam să prind din nou inimă, cînd doi oameni — a căror înfăţişare nu putea înşela pe nimeni şi care veneau pe urmele noastre în galop, pe catîri — ajungîndu-ne, mă priviră cu luare aminte, ca şi cum ar fi căutat pe cineva care-mi seamănă. Numai mutra lor, şi era destul ca să mă vîre în sperieţi: niciciînd Santa Herman-

[1] Din: *Proza satirică spaniolă*. op. cit. În românește de *Ion Frunzetti*.

dad,[1] din care aveau onoare să facă parte, n-a avut poate membri mai înspăimîntători la vedere. Cum le părui surprins și chiar oarecum înfricoșat de faptul că mă priveau țintă între sprîncene, atît le-a trebuit ca să descalece și să se năpustească asupră-mi și unul și altul. Mă aruncară jos de pe măgar lovindu-mă cu pumnii, apoi, apucîndu-mă de braț, unul din ei îmi spuse pe un ton răstit: „Aha! Te-am prins, pungașule; în sfîrșit te-avem în mînă: hai, nemernicule, scoate banii, scoate giuvaerurile, că de nu, pe loc te spînzurăm chiar de copacul pe care-l vezi la doi pași de-aici!"

La aceste vorbe, oricît căutam să mă dezvinovățesc, începură să mă înghiontească și să mă pălmuiască, în așa chip încît curgeau asupra mea palmele cu nemiluita.

Cărăușul, milos și cuprins de durere văzîndu-mă atît de crud maltratat, vroi să le spună furioșilor acestora că, de bună seamă, se vor fi înșelat. Dar ei îl făcură să se căiască pe dată că se amestecase; se aruncară asupra lui și, cînd obosiră să-l mai bată, îl învinuiră că mi-era complice; și-l arestară, împreună cu toți măgarii săi, întrebîndu-l mereu unde vîrîse banii și giuvaericalele. Cum nu putea răspunde altceva decît că habar n-avea despre ce bani și despre ce giuvaeruri era vorba, i se sparse în cap un nou uragan de bîte. Mărturisesc că abia atunci îmi descoperii înclinările rele, căci resimțeam o bucurie răutăcioasă văzînd cum îl chinuiau pe bietul om, căruia pesemne eu îi purtam ghinion, dar îmi închipuiam că lui trebuie să-i pun în spinare pierderea mantalei și cina groaznică pe care o luasem la han. După ce ne cotonogiră zdravăn, ne scotociră pînă la piele și, negăsind ceea ce căutau, ne legară mîinile cu funii, plănuind să ne ducă așa pînă la Sevilla. Tocmai ne legaseră pe amîndoi cobză, cînd unul dintre ei, cel care mă legase pe mine, rosti cu surprindere către tovarășul său: „Ho, ho, frate, cred că ne-am cam grăbit; Dumnezeu să mă ierte, dar mi se pare că ne-am înșelat: caraghiosul acela urmărit de noi are un deget lipsă la mîna dreaptă, și ăsta de aici le are pe toate".

[1] Organizație de miliție în vechea Spanie.

Celălalt zbir, auzind asta, se hotărî să scoată din buzunar instrucțiunile și să le citească cu glas tare: hoțul după care umblau ei era zugrăvit acolo într-un chip care n-avea nimic de-a face cu înfățișarea mea; pe lîngă că scria precis că-i lipsea un deget, se mai spunea că avea nouăsprezece, cel mult douăzeci de ani, și plete lungi, negre, care-i atîrnau pe ceafă ca o coadă de cal; în vreme ce eu nu puteam trece drept mai vîrstnic de paisprezece ani și aveam părul scurt și roșcat și creț.

Văzură deci că săvîrșiseră o greșeală luîndu-mă drept un altul; ne dezlegară, își luară pentru osteneală cîțiva reali[1] pe care tovarășul meu îi avea în buzunar, ne rîseră în nas drept scuză și încălecară pe catîrii lor, lăsîndu-ne deșelați în bătaie, mai ales pe prietenul meu, ai cărui umeri vînjoși și robuști fuseseră mai puțin cruțați decît ai mei: în schimb, eu aveam gura plină de sînge și dinții mi se clătinau din pricina pumnilor încasați. Ceea ce nu ne împiedică totuși să ne urcăm din nou pe măgari și să ne continuăm drumul, amărîți, ca vai de noi, așa cum ar fi fost oricine după o asemenea întîmplare. Cînd ajunserăm la un sfert de leghe de satul Pedoso, zărirăm și-i ajunserăm apoi din urmă pe cei doi clerici cunoscuți de noi la han, care mergeau încetișor, așteptîndu-ne. Le adusei la cunoștință pricina întîrzierii noastre căci, în halul în care era tovarășul meu de drum, n-avea curaj să deschidă gura. Bunii părinți ne compătimiră din toată inima; cea din urmă dintre pățaniile noastre mai ales, li se păru și cea mai supărătoare, și dete prilej unuia dintre ei să spună:

— Păzească-l Dumnezeu pe orice om cumsecade de cele trei sfinte ce se află în Spania, adică de: Sfînta Inchiziție, de Sfînta Hermandad și de Sfînta Cruzada[2]. Ferească-l Dumnezeu pe omul nevinovat mai cu seamă de Sfînta Hermandad! Mai e vreo nădejde de dreptate la celelalte două, dar, despre asta, tot ce pot spune este: fericiți cei ce nu-ncap pe mîna ei.

[1] Monedă spaniolă de aur, cu chipul regelui (n.t.).

[2] Poliția care prigonea popoarele conlocuitoare, în speță mauri și evrei (n.t.).

MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA

(1547—1616)

Al patrulea din cei șapte copii ai unui medic lipsit de mijloace, el se naște la Alcalá de Henares. Peregrinează prin diverse orașe spaniole împreună cu familia (căci tatăl se mută dintr-o localitate în alta) și se pare că face studii la Madrid, Alcalá, Salamanca. După un scurt stagiu în armată, în 1569 Cervantes se află în serviciul cardinalului Giulio Acquaviva, la Roma. În 1570 este din nou înrolat în armata regulată. Umblînd astfel dintr-o garnizoană în alta, are prilejul să cunoască orașele italiene. În lupta navală de la Lepanto împotriva turcilor (1571) e rănit de 3 gloanțe; unul dintre ele îi paralizează pentru totdeauna brațul stîng. El continuă să ia parte la război, pe mare și pe uscat. În 1575 se întorcea, temporar, în țară, pe bordul unui vas; pentru meritele dovedite purta asupră-i scrisori de recomandație, adresate lui Filip al II-lea de către personalități de seamă. Vasul este oprit de corsari; Cervantes, fratele lui și alți spanioli sînt capturați și trimiși în Alger ca ostatici. Cervantes devine sclavul unui renegat grec. Prizonierii erau de obicei eliberați în schimbul unei despăgubiri bănești; astfel izbutește să scape, în 1577, fratele scriitorului. Dar misivele aflate asupra lui Cervantes fac ca el să fie considerat o personalitate importantă și de aceea se cere pentru eliberarea lui o mare sumă de bani. Încearcă să evadeze în mai multe rînduri, însă nu izbutește. Abia în 1580 se adună, din banii trimiși de mama scriitorului și o colectă făcută

de negustorii creștini din Alger, cei 500 de ducați de aur ceruți pentru răscumpărare, și scriitorul poate pleca spre țară. În 1584 se căsătorește. La Madrid îi cunoaște pe marii scriitori ai timpului: Quevedo, Tirso de Molina, Góngora, Calderón. Pentru că scriind, nu-și putea cîștiga existența, lucrează scurtă vreme în serviciile de aprovizionare ale armatei și în alte funcții sporadice.

În 1590 o petiție către monarh, în care cere un post vacant din coloniile americane, îi este respinsă de administrația Indiilor. Datornic, victimă a unui negustor falit și a propriei sale nepriceperi în afaceri, închis în mai multe rînduri, dat în judecată, înlăturat din serviciile publice, el ajunge celebru spre sfîrșitul vieții, datorită lui **Don Quijote.** Notorietatea nu i-a înlesnit traiul zilnic. În anul 1615 membri ai ambasadei franceze erau uluiți că marele Cervantes este doar un soldat bătrîn și sărac. Moare la Madrid; nu se știe care îi este mormîntul.

Se pare că Cervantes debutează în 1569 cu versuri publicate într-o culegere comemorativă, tipărită la moartea celei de a treia soții a lui Filip al II-lea. Nici premiul obținut în 1595 la un turneu poetic, și nici diverse poeme ocazionale, tîrzii, scrise după 1600, nu îi aduc renume de poet. În 1585 obține îngăduința de a i se tipări întîia parte a romanului pastoral **Galateea** (**Primera parte de la Galateea**); apărută în 1585, ea nu se bucură de succesul nădăjduit; partea a doua, pe care autorul o vestise, nu vede niciodată lumina zilei. În 1514 publică un poem burlesc, **Călătorie în Parnas (Viáje del Parnaso),** cu aluzii la propria sa viață. În anul morții, Cervantes scrie un roman cavaleresc, închinat contelui de Lemos: **Suferințele lui Persiles și Sigismonda** (**Los Trabajos de Persiles y Sigismunda**).

Poet și romancier, Cervantes este în același timp dramaturg și nuvelist. Nu se cunoaște numărul pieselor de teatru scrise de Cervantes. În 1592 semna, pentru șase piese de teatru, un contract pe care însă nu îl îndeplinește. S-ar părea că i se pot atribui 12 *Comedias* și opt intermedii — unele conservate doar ca titluri. În prologul celor **Opt comedias și opt intermedii noi, acum reprezentate** (**Ocho comedias y ocho entremeses nuevos nunca representados,** 1615) Cer-

vantes scrie: „Am fost cel dintîi care a înfățișat închipuirile și gîndurile ascunse ale sufletului(...) am compus în acest timp vreo douăzeci, treizeci de *comedias*". În afara celor opt *comedias* se cunosc titlurile a două dintre piesele la care face Cervantes aluzie. Una dintre ele este **Încercuirea Numanciei (El cerco de Numancia,** scrisă probabil între 1581—1583 și publicată în 1584).

Concepțiile lui Cervantes despre teatru sînt exprimate în diverse convorbiri din **Don Quijote.** Scriitorul prelua exigențele atribuite lui Cicero; înfățișare a realității și moravuri pilduitoare. El se revoltă că unii dramaturgi (de pildă Lope de Vega) își îngăduie, pe scenă, o prea mare libertate de joc cu limitele de spațiu și timp, arătîndu-și eroii din pruncie pînă la maturitate, sau plimbîndu-i pe diverse continente. Intermediile sînt mici piese comice, scrise în proză și inspirate din viața Spaniei populare.

NUMANCIA exaltă eroismul patriotic înfățișînd un episod din lupta dusă împotriva romanilor de către vechii iberici care vor să fie oameni liberi. Cetatea Numancia rezistă ani de zile atacurilor lui Scipio. Forțele sînt inegale; romanii sînt mulți, bine hrăniți, puternici. Deși locuitorii încercuiți au rămas fără provizii, soldații romani, moleșiți de liniște și bunăstare, nu-i pot distruge. Toate soluțiile propuse de băștinași pentru a pune capăt asediului sînt respinse de Scipio. Un duel care ar cruța soldați și populație și ar hotărî, prin rezultatul lui, victoria, ar lipsi ambiția lui Scipio de intrarea triumfală într-o cetate înfrîntă. Cetățenii Numanciei, iubitori de libertate, preferă să piară în loc să se predea. Nu le mai rămîne decît pasiunea eroică singură putere și armă; prin ea vor salva ceea ce se mai poate: onoarea. De aceea rugul colectiv consimțit în care se vor azvîrli cu toții are o grandoare tragică. Viriathus s-a sustras pentru un moment destinului comun, din frică de moarte. Dar cum nimeni nu a înlăturat moartea, omul nu poate înfrînge decît teama în fața ei; înfrîngînd-o, Viriathus își poate dovedi dragostea de țară și va binemerita faima rîvnită. De altfel — alături de alte personaje alegorice, ca Războiul sau rîul Duero — Faima apare ca personaj și înalță un imn de glorie Numanciei.

NUMANCIA[1]

Actul IV

(Fragment)

(...)VIRIATHUS:
Mînia toată-a celor ce-au murit
Din spulberat în vînt al meu popor,
Și fuga lui de orice jug cumplit,
De pacte cu-un dușman nendurător,
Și ura, ciuda ce l-au îndîrjit,
Pe toate-n inimă le port — mă dor.
Am moștenit dîrzia numantină
Și-nfrîngerea-i coșmar ce mă-nvenină.
Popor nefericit, iubită țară,
Să nu te temi, să nu crezi că-s ferice
Prin ce-s silit, născut sub bolta-ți clară;
Să nu crezi spaima că mă ține-aice
Cînd soartă, cer, pămînt mă lepădară
Și-o lume-n contră-mi stă să se-aridice.
Cu neputință e să nu fac tot,
Să-ți răsplătesc dîrzia pe cît pot.
Căci dacă sînt aici ascuns de frică
Și — aproape-i însăpăimîntătoarea moarte,
Tot frica vei vedea că mă ridică,
Mai dîrz urmînd năpăstuita-ți soarte.
Scăpînd de teama mie inamică,
Va crește-n brațul meu curajul, foarte,
Și tot ce am greșit în astă viață,
Voi ști plăti prin moarte îndrăzneață.
Bravi cetățeni, vă pot încredința
Prin mine-al vostru gînd că nu se pierde:
N-or izbîndi romanii-asupra mea,
Decît nevrînd cenușa să mi-o ierte.

[1] Din: Miguel de Cervantes Saavedra, *Obras completas*. Recopilacion, estudio preliminar, prologos y notas por Angel Valbuena Prat. Madrid, Aguilar, 1956. În românește de *Aurel Covaci*.

Asupră-mi de ridică dreapta grea,
Vă duc cu mine visele deșerte,
De nu-mi deschid un drum spre demnă soartă,
Spre viață și răsfățuri largă poartă.
E-hei, romani! Cu-avîntul mai domol
Și nu vă osteniți în zid cu-asaltul!
Chiar mai puternici de i-ați da ocol,
Nu mă răzbiți nici voi, cum nimeni altul.
Ci gîndul meu se-arate-acuma gol:
De-a fost statornic crezul meu, înaltul,
Curată dragostea față de țară,
Căderea mea s-o dovedească, dară!

(se aruncă din turn și vorbește Scipio)

SCIPIO

De neuitat, nemaivăzută faptă!
Tu, fiu curajului din vechi răstimp,
Nu doar Numancia prin tine-așteaptă,
Ci Spania un nou, de glorii nimb!
Ce moartă mi-i izbînda — și nedreaptă!
Ce rară e bravura ta, în schimb!
Nălțîndu-ți faima prin căderea asta,
Izbînzii mele tu i-ai fost năpasta.
M-ar bucura Numancia să fie
Azi în picioare, să trăiești tu, doar,
Căci tu doar mi-ai răpit izbînda mie,
La ceas de luptă strălucit și rar!
Primește, deci, întreaga măreție
Ce ți-o gătește astăzi cerul clar,
Căci ai învins — căzînd — dușman temut
Care — urcînd — e încă mai căzut.

(se aude un sunet de trompetă și intră FAIMA)

FAIMA

Să zboare limpedele-mi glas sonor
Din om în om, suav, și dulce, ca să
Trezească-n inimi dorul arzător
De-a nemuri o faptă glorioasă!

Plecata frunte sus, roman popor!
Luați-i trupul ce-a știut să lasă
Izbînditor atît de tînăr — și
Răpi izbînzi ce v-ar putea slăvi.
Eu, Faima crainică, de-a fir-a-păr,
M-oi îngriji, atît cît cerul sfînt
Va bate-n sferele de sus cărări,
Învigorînd netrebnicul pămînt, —
Să răspîndesc mărețul adevăr,
În iute zbor și cu dreptatea-n gînd:
Numancia că fără seamăn e,
Din pol în pol, din Bactru în Thulé.
E astă faptă fără seamăn semn
A vitejiei ce-o-nvia, cu anii,
Simțind al bravilor străbuni îndemn,
În fiii falnici ai măreței Spanii.
Nici moartea chiar — făgăduiesc solemn —
Nici timpu-n zbor, nici grele, mari strădanii,
Nu m-or opri statornică să cînt
Statornicul curaj numant, nenfrînt.
Doar în Numancia eu aflu tot
Ce trebuie pe drept cîntat să fie,
Cum tot Numancia mai e, socot,
Izvorul unui plîns de-o veșnicie.
Puteri, bravuri ce frînte fi nu pot,
În vers și proză cer a se descrie.
Dar cum cu asta nu-mi încarc memoria,
Plăcut sfîrșească-mi-se-aici istoria.

În 1613 apăreau, dedicate contelui de Lemos, cele 12 povestiri care alcătuiesc NUVELELE EXEMPLARE **(Novelas Ejemplares)**. În prolog autorul mărturisește intenția de a fi original, evitînd traducerea sau imitațiile. Titlul volumului vădește dorința scriitorului de a oferi în povestirile sale un izvor de meditație și un sprijin în dilemele morale; fiece caz poate sluji drept pildă și învățătură. Acțiunea unora dintre nuvele, scrise într-un stil ales, se desfășoară între personaje din familii nobile. Mai caracteristice sînt însă nuvelele cu caracter picaresc, a căror acțiune, ce are loc între oameni cu îndeletniciri suspecte (hoți, proxeneți

etc.) este istorisită cu vivacitate într-un limbaj colocvial și evocă moravurile contemporane.

Din această ultimă categorie face parte și nuvela CĂSĂTORIA PE FURATE **(El casamiento engañoso).** Un tînăr stegar se căsătorește: soția îl amăgește făcîndu-l să creadă că aduce ca zestre frumoasa casa în care locuiește și unde el se mută; stegarul o înșeală dînd drept aur lanțurile și ornamentele de tinichea cu care se împodobea sau pe care le ținea în cufăr. Cînd adevărata stăpînă a casei revine, cei doi căsătoriți se mută într-o cameră strîmtă și mizeră; de la gazdă stegarul află adevărul despre soția lui; speriată că soțul îi cunoaște faptele, ea fuge cu iubitul ei și cu lanțurile „prețioase" ale bărbatului. Soțul rămîne cu o boală pe care trebuie să și-o îngrijească și, poate, cu gustul meditației. Licențiatului, căruia îi spune povestea căsătoriei clădite de ambii soți pe viclenie, îi dă să citească o convorbire surprinsă între doi cîini, Berganza și Scipion și transcrisă de el sub forma unui dialog. Unul dintre cei doi cîini, Scipion, are formație de umanist — cunoaște elemente de latină și greacă. Celălalt, Berganza, care își povestește viața, are mai degrabă o experiență de picaro; experiența lui evocă medii variate și moravuri corupte: judecători complici cu hoții, poeți în mizerie, ciobani care dau pe seama lupilor pierderea oilor jefuite de ei, gazdă de hoți etc. etc. În fragmentul de mai jos Berganza, după ce își amintește impresiile sale de colaborator într-o trupă de comedianți, povestește o convorbire auzită într-un spital între tipuri caracteristice ale vremii: naivi căutători de absolut, care în această epocă de lărgire a orizontului cred că pot descifra dintr-odată tainele necunoscute (alchimiști, matematicieni) sau poeți famelici în căutarea unor ocrotitori generoși. Spre deosebire de Alemán sau de Quevedo, Cervantes nu dă o imagine sumbră a vieții; răbufnește în nuvelă condamnarea celor puternici și îngîmfați, compasiunea și dragostea pentru oameni simpli, care duc un trai greu și ale căror calități sînt nerecunoscute, convingerea că valoarea omului este determinată de merite și nu de rang sau de avere, că el trebuie să-și păstreze puritatea și să creadă în triumful binelui.

CĂSĂTORIA PE FURATE[1]

(Fragmente)

(...) *Berganza*: Mă obosi jocul acesta nu atît pentru că era o corvoadă, cît pentru că vedeam în el lucruri care se cereau deopotrivă pedepsite și îndreptate; și cum mie îmi stătea în putință mai mult să-l deplîng decît să-l lecuiesc, hotărîi să-l părăsesc, și astfel îmi veni în gînd să mă călugăresc, cum fac acei care se leapădă de viciile lor cînd nu le mai pot practica — cu toate că și asta e bine s-o faci, chiar și mai tîrziu decît niciodată.

Și cum zic, văzîndu-te într-o noapte ducînd felinarul bunului creștin Mahudes, mi-ai părut mulțumit de aceste îndeletniciri cinstite și sfinte, și, plin de bune îndemnuri, rîvnii să ți-o iau pe urme. Cu această lăudabilă intenție ieșii înaintea lui Mahudes, care pe loc mi te și dădu de tovarăș și mă aduse la acest spital. Și pentru ca să-ți povestesc cîte mi s-au întîmplat aici — și mi s-au întîmplat destule — mi-ar trebui destul timp; mai cu seamă pentru cele auzite de la patru bolnavi pe care soarta și nevoia îi aduse în acest spital, fiind culcați laolaltă în patru paturi apropiate. Dă-mi voie să-ți spun, căci povestea-i scurtă și nu rabdă să fie umflată, potrivindu-se aici de minune.

Scipion: Desigur că-ți dau voie. Încheie repede; căci, pe cît mi se pare nu mai e mult pînă la ziuă.

Berganza: Cum îți spun, în cele patru paturi din capătul acestei infirmerii, erau culcați: într-unul un alchimist, într-altul un poet, în al treilea un matematician și în al patrulea, unul din cei cărora li se spune arbitri.

Scipion: Mi-aduc aminte c-am văzut asemenea lume pe-aici.

Berganza: Așadar, într-o zi, la ora siestei, vara trecută, cînd erau închise ferestrele și eu mă înăbușeam

[1] Din: *Proza satirică spaniolă*, op. cit. În românește de *Ion Frunzetti*.

sub patul unuia din ei, poetul începu să se jeluiască și să-și deplîngă soarta. Și întrebîndu-l matematicianul de ce se tînguie, îi răspunde că de soarta lui cea nenorocită.

— Cum să n-am de ce mă plînge — urmă el — dacă, după ce-am păzit cu strășnicie toate recomandațiile lui Horațiu din *Poetica* sa, de a nu scoate opera la lumină decît după ce au trecut zece ani de cînd ea a fost compusă; și cînd eu am una la care am lucrat douăzeci de ani și pentru care aștept de doisprezece ani — operă măreață ca subiect, nouă și admirabilă ca invenție, cu episoade pline de haz. Minunat împărțită pentru că începutul se leagă cu sfîrșitul și cu miezul, constituind un poem înălțător, eroic, sonor, plăcut și substanțial — și cu toate astea, nu găsesc un principe căruia să i-l dedic? Vreau să spun, un principe care să fie inteligent, darnic și mărinimos! Nenorocită epocă și depravat secol trăim!

— Despre ce tratează cartea? întrebă alchimistul.

Poetul răspunse:

— Tratează despre ceea ce n-a pomenit arhiepiscopul Turpin, cînd a scris despre Regele Arthur al Angliterei și despre un supliment al *Istoriei căutării sfîntului Graal*, scris în versuri eroice, parte în octave, parte în vers liber. Dar totul anteproparoxiton, vă asigur, în anteproparoxitone substanțiale, fără admisiunea nici un verb[1].

— Eu — răspunse alchimistul — nu mă prea pricep în poezie, așa că n-aș putea prețui exact nenorocirea

[1] *Anteproparoxiton:* termen tehnic întrebuințat în prozodie pentru a marca accentuarea anumitor cuvinte: oxiton este cuvîntul accentuat pe ultima silabă, paroxiton pe penultima, proparoxiton pe antepenultima etc. A rima cuvinte anteproparoxitone este cel mai greu fel de a face versuri rimate, căci cuvinte ale căror ultime patru silabe de la accent și pînă la sfîrșit, să fie identice, sînt, în toate limbile, foarte reduse ca număr. De aici, mîndria acestui poet (n.t.).

de care se plînge înălțimea voastră. Doar că, oricît de mare ar fi, nu poate egala pe a mea, care constă în aceea că, numai din lipsa instrumentelor sau a unui principe care să mă sprijine și să-mi pună la îndemînă rechizitele pe care le reclamă știința alchimiei, nu stau eu acum printre mormane de aur și de bogății ce ar întrece chiar pe cele ale lui Midas, Crassos și Cresus.

— A făcut înălțimea voastră, domnule alchimist — interveni în acest punct matematicianul — experiența de a scoate argint din alte metale?

— Eu — răspunse alchimistul — e drept că nu l-am scos pînă acum; totuși știu că se scoate realmente și că mie îmi mai trebuiesc două luni ca să duc la bun sfîrșit piatra filozofală, cu ajutorul căreia se poate face argint și aur chiar din pietre.

— Înălțimile voastre și-au cam exagerat nenorocirile — zise atunci matematicianul — pentru că, la urma urmei, unul are o carte de dedicat și altul este în preajma descoperirii pietrei filozofale, prin care va ajunge tot atît de bogat cum au ajuns toți acei care au urmat calea aceasta. Dar ce să spun eu de a mea, care-i atît de unică încît nu se poate măsura cu alteeva? Douăzeci și doi de ani au trecut de cînd umblu să aflu punctul fix, și aci îl prind, aci îl scap, iar cînd mi se pare c-am pus mîna pe el și că nu-mi poate scăpa cu nici un chip, cum nu bag de seamă, mă și găsesc atît de departe de el încît rămîn trăsnit. Același lucru mi se întîmplă cu cuadratura cercului, pe care era cît p-aci s-o găsesc, încît nu-mi dau socoteala cum de n-o și am în buzunar. Și așa, cazna mea se aseamănă cu a lui Tantal, care stă lîngă fructe și moare de foame, scufundat în apă și piere de sete. Acum îmi pare că mă izbesc de adevăr și într-o clipă mă aflu atît de departe de el, încît mă întorc să urc din nou muntele a cărui pantă tocmai am sfîrșit să o cobor, cu uneltele meseriei mele în spinare, ca un nou Sisif (...).

Scipion: Ascultă, Berganza: nimeni nu trebuie să-și vîre nasul unde nu-i fierbe oala și nici să-și ia asupră-și sarcini pe care nu i le-a dat nimeni. Trebuie să ții socoteală că niciodată sfatul săracului, oricît de bun ar fi, n-a fost luat în seamă și că cel umil și sărman nu trebuie să se sumețească a da sfaturi celor mari și puternici, care cred că nu mai au nimic de învățat. Săracul să nu-și dea pe față înțelepciunea, căci mizeria și lipsa sînt umbrele și norii care o întunecă și dacă din întîmplare e descoperită, ea trece drept prostie și e privită cu dispreț.

Berganza: Înțelept vorbești, și de vreme ce sînt umblat și pățit, fii sigur că de acum înainte îți voi urma sfaturile.

Tot așa, într-altă noapte, am intrat în casa unei cucoane nobile, care avea în brațe o cățelușă, dintre cele bune de ținut în poală, atît de mică încît putea fi ascunsă în sîn și care, cînd mă văzu, sări din brațele stăpînei sale și se repezi la mine lătrînd cu atîta furie că nu se lăsă pînă cînd nu mă mușcă de un picior. Stăteam privind-o liniștit și disprețuitor și-mi spuneam în mine: „De te-aș prinde eu în stradă, potaie, ori nu te-aș lua în seamă, ori te-aș face bucăți cu dinții". Pilda aceasta mă făcu să văd că pînă și lașii și cei care se sperie și de umbra lor sînt îndrăzneți și obraznici cînd se simt protejați, îngăduindu-și să jignească atunci pe cei ce prețuiesc mai mult decît ei.

Scipion: O dovadă care arată adevărul celor ce spui ne dau unii omuleți care, la umbra stăpînilor lor, își permit să fie obraznici; iar dacă din întîmplare moartea sau alt accident al sorții doboară arborele sub care se aciuiaseră, pe loc se descopăr și se dau pe față ca niște oameni de nimic, pentru că într-adevăr n-au carat de aur de pus în gaj, afară de cele împrumutate de la stăpînii și garanții lor. Virtutea ca și bunul simț rămîne însă întotdeauna unul și același lucru; cu sau fără haine, cu sau fără tovarăși, n-are nevoie de sprijin, nici nu cere podoabe. Prețuiește prin sine însăși, fără ca laudele să o facă să nu-și mai încapă-n piele și fără ca piedicile să o descurajeze. E adevărat că poate să sufere în prețuirea lumii, dar nu în realitatea adevărată a ceea ce merită și prețuiește. Și cu asta să punem capăt convorbirii noastre, căci lumina ce pătrunde prin aceste crăpături vestește că s-a luminat de mult de ziuă. Noaptea care vine, dacă nu ne va fi părăsit cumva acest mare dar al vorbirii, va fi rîndul meu să-mi povestesc viața.

Romanul ISCUSITUL HIDALGO DON QUIJOTE DE LA MANCHA **(El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha)** este menționat prima dată de Lope de Vega într-o scrisoare din august 1604; cu rea voință, căci cei doi scriitori erau în relații proaste. Este posibil ca romanul să fi circulat în manuscrise, sau să fi fost chiar publicat înainte de obținerea autorizației oficiale (septembrie 1604). Este probabil ca el să fi fost conceput sau ca o parte din el să fi fost scrisă în timpul unei detenții în Sevilla, deci cîndva între 1597—1602; Cervantes vorbește despre „un prunc a cărei zămislire s-a petrecut în temniță". Prima parte a romanului se publică la Madrid în 1605. La sfîrșitul acestei prime părți Cervantes anunță vag, că un academician, care a descifrat stihurile despre don Quijote găsite într-o lăcriță de plumb, „are de gînd să le publice, așteptînd cea de a treia plecare a lui Don Quijote". În prefața **Nuvelelor exemplare**, Cervantes vorbește despre grabnica apariție a urmării aventurilor lui don Quijote. Partea a doua a romanului **Don Quijote de la Mancha** apare la sfîrșitul anului 1615. În 1614, sub numele — real sau fictiv — Alonso Fernandez de Avellaneda de Tordesillas, se publica un al doilea volum despre don Quijote; actul de piraterie literară este însoțit de o prefață care batjocorește pe creatorul eroului pentru vîrsta înaintată, brațul mort, experiența închisorii și viața lui singuratică. În fragmentul ce urmează, Cervantes dă glas amărăciunii aduse de fapta lui Avellaneda.

DON QUIJOTE DE LA MANCHA[1]

(Fragmente)

PARTEA A DOUA

Precuvîntare către cititor

(...)Vai, Doamne, cu cîtă nerăbdare vei fi aşteptînd acuma, cititorule, de neam sau de rînd, această precuvîntare, cu gîndul că ai să afli într-însa răzbunări, ocări şi batjocuri împotriva ticluitorului celui de-al doilea don Quijote; vreau să spun de acela care a fost, zice-se, zămislit la Tordesillas şi s-a născut la Tarragona. De fapt, însă, n-o să-ţi prilejuiesc o asemenea bucurie; căci dacă jignirile trezesc mînia chiar şi în firile cele mai blînde, la mine această regulă trebuie să sufere o excepţie. Ai fi vrut, desigur, să-l fac măgar, neghiob sau neruşinat; dar nici pomeneală de aşa ceva; cum şi-a aşternut, aşa să şi doarmă; să-i fie de bine şi de-asta să aibă parte. Ceea ce, totuşi, nu mi-a venit la socoteală citindu-l, este că mă face bătrîn şi ciung; ca şi cum ar fi fost în puterea mea să ţin timpul în loc, sau ca şi cum m-aş fi ales cu ciungenia la crîşmă, iar nu în cea mai măreaţă împrejurare pe care au văzut-o şi vremile de-odinioară, şi cele de-acuma, şi pe care nu cred s-o mai vadă şi acelea ce vor să vină. Dacă rănile mele nu strălucesc în ochii celor ce se uită la ele, se bucură cel puţin de preţuirea acelora care ştiu unde le-am căpătat. Căci oşteanului mai bine îi stă să rămînă mort pe cîmpul de luptă decît să-şi păzească pielea dînd bir cu fugiţii; şi atît sînt de pătruns de acest adevăr, încît dacă mi s-ar lăsa alegerea şi mi s-ar înlesni să fac ceea ce nu intră în putinţa omului, eu mai bucuros aş vrea să fi fost de faţă la acea măreaţă

[1] Din: *Don Quijote de la Mancha*, 2 vol., Editura pentru literatură universală, 1965. În româneşte de *Ion Frunzetti* (partea I) şi *Edgar Papu* (partea a II-a). Notele aparţin lui Ion Frunzetti.

bătălie decît să mă văd acuma cu desăvîrşire nevătămat, fără urmă de rană, dar să nu mă fi aflat într-însa. Rănile de pe faţa şi de pe dosul pieptului oşteanului sînt stele care-i călăuzesc pe ceilalţi spre cerul slavei şi al cinstei şi-i fac să rîvnească o dreaptă laudă; apoi, ar trebui să se ţină seamă că nu cu părul cărunt se scriu cărţile, ci cu mintea, care, prin trecerea anilor, tot mai coaptă ajunge. Şi asta m-a mai supărat, că mă face pizmătăreţ şi mă şi-nvaţă, ca pe-un nerod, ce-i aia pizmă; căci pe sfîntul adevăr, din cele două soiuri de pizmă cîte se află pe lume, eu nu cunosc într-adevăr decît pe cea sfîntă, înaltă şi cinstită; şi fiindcă lucrurile stau aşa cum stau, nu-mi arde mie să caut price cutărui preot cu atît mai mult cu cît acela mai e pe deasupra şi una din mărimile[1] Sfîntului Oficiu: şi dacă îi e într-adevăr gîndul la insul despre care pare să aducă vorba, atunci se înşală amarnic, căci aceluia eu îi cinstesc darul poetic, îi preţuiesc lucrările şi îndeletnicirile atît de neobosite şi de virtuoase[2]. Dar, ca să spun drept, îi sînt recunoscător acestui domn autor de cărţi cînd spune cum că povestirile mele ar fi mai mult satirice decît morale, altminteri, bune; ele n-ar putea fi, însă, bune, dacă n-ar avea şi toate celelalte însuşiri.

Vei fi zicînd, poate, că sînt din cale-afară de îngăduitor şi că mă ţin prea strîns în hotarele modestiei mele; eu ştiu, însă, că nu-i frumos să-l mai şi loveşti

[1] În original „familiar del Santo Oficio": titlu dat inchizitorului mai mare peste temniţe.

[2] Cel ce semnează *Avellaneda* scrie în prologul falsei părţi a doua că Cervantes îl jignise, şi „cu atît mai mult pe cel pe care pe drept cuvînt îl slăvesc şi naţiunile străine, iar poporul nostru îi datorează atît de mult meritul de a fi hrănit, cu atîta cinste şi fecunditate, ani în şir, teatrele Spaniei prin nenumăratele şi uimitoarele lui comedii, cu toată rigoarea artistică pe care-o cere lumea şi cu moralitatea şi vrednicia ce se poate aştepta de la un slujitor („*minitro*") al Sfîntului Oficiu". Cervantes răspunde acestei aluzii transparente la Lope de Vega afirmînd-şi preţuirea pentru „darul poetic" al rivalului său; într-un chip ironic, totuşi, el îi admiră „*las obras*" (care pot fi şi „operele literare"şi„faptele", şi „*la ocupacion continua y virtuosa*" (îndeletnicirea de inchizitor).

pe cel urgisit; și domnul acesta se vede treaba că nu se simte bine de fel de vreme ce nu cutează să păsească în cîmp deschis și sub tăria cerului, de vreme ce își tăinuiește numele și-și tăgăduiește locul de baștină, ca și cînd s-ar fi făcut vinovat de trădare. Dacă ai ajunge cumva să-l cunoști, atunci să-i spui așa de la mine că nu mă socot jignit, fiindcă știu ce sînt ispitele diavolului, și una dintre cele mai reale este cînd îi vîră cuiva în cap că ar putea să scrie și să tipărească o carte cu care să cîștige tot atît renume cît și bani și toți atîția bani cît și renume(...).

Alonso Quijano, pătimaș cititor de romane cavalerești, pătruns de lectura lor, vrea să ducă viața eroilor din aceste cărți. Își schimbă numele în don Quijote de la Mancha, îl ia drept scutier pe țăranul Sancho Panza și pornește la drum, ca, în numele doamnei gîndurilor sale, Dulcinea din Toboso, să împlinească sarcina cavalerilor rătăcitori de a-i apăra pe cei slabi. Printre aventurile eroului sînt intercalate și episoade în centrul cărora se află alte personaje: oameni întîlniți în cale și care își spun povestea. Partea întîi se încheie cu aducerea lui don Quijote acasă. Partea a doua istorisește — cu mai puține episoade lăturalnice — noua plecare a lui don Quijote cu alte numeroase și neașteptate aventuri. Înfrînt de cavalerul Lunii Albe — de fapt prietenul binevoitor, licențiatul Samson Carrasco — don Quijote este dator să se supună condiției puse de învingător și să se întoarcă acasă. Eroul avea intenția să ducă o altă viață, pastorală. Însă resursele vitale îl părăsesc; bolnav, își recunoaște rătăcirea, renegă cavalerismul, își face testamentul și moare.

Don Quijote se mișcă într-o Spanie a discriminării oamenilor: persecuții rasiale și religioase; abuzul celor puternici și bogați; arbitrariul autorităților (un hoț regretă că i-au lipsit 20 de ducați cu care să mituiască grefierul și procurorul pentru a nu fi dus la galere). Carența omeniei este cu atît mai dureroasă cu cît păcătuiesc prin ea și personaje care nu sînt malefice: de pildă, ducele și ducesa care acordă ospitalitate lui don Quijote în partea a doua a romanului. Ei nu se poartă față de vasalii lor atît de drept, cum se va

purta Sancho cu supușii în scurtul interval de timp al guvernării insulei Barataria. O fată sedusă, a cărei mamă i se plînge lui don Quijote, este trimisă la mănăstire; nu i se face dreptate, pentru că ducele nu vrea să strice relațiile cu cel ce o sedusese. Pentru duce și ducesă, don Quijote și Sancho Panza sînt doar prilejul unui divertisment; suferințele lor trupești și sufletești sau ideea demnității omenești par a le fi străine.

Apărarea celor slabi și loviți era o aspirație firească într-o lume unde oropsiții alcătuiau majoritatea. Iar sistemul închis al Spaniei monarhice și inchizitoriale făcea iarăși ca în chip natural patosul justițiar să se îndrepte nu înspre realitățile incompatibile cu echitatea și care păreau imobile, ci înspre lumea fictivă a romanelor cavalerești — în Spania de atunci, lectură preferată, prin care oamenii evadau din prezent și realitate; ele reprezentau o asemenea otravă a forțelor active, încît autoritățile își puseseră chiar problema de a le arde sau de a le interzice editarea.

În **Don Quijote,** Cervantes are intenția de a satiriza romanele cavalerești; uneori o face prin cuvintele explicite ale personajelor care le critică: în timpul convorbirilor prilejuite de epurarea bibliotecii lui Alonso Quijano sau în cadrul discutării unor probleme literare. Intenția cu care a scris romanul o declară în chip direct în Prologul părții întîi; aici autorul stă de vorbă cu un prieten care știa că opera lui urmărește un scop clar: biciuirea romanelor cavalerești. La sfîrșitul întregii cărți, testamentul redactat de Alonso Quijano alcătuiește și el o satiră directă a cavalerismului rătăcitor și a literaturii a cărei temă este cavalerismul.

PARTEA ÎNTÎI

Prolog

(...) — Căci, cum vrei dumneata să nu-mi fie teamă de ceea ce va zice venerabilul legislator care e vulgul, cînd va vedea, că, după atîția ani de cînd

tot dorm în tăcerea uitării, apar acum, împovărat de vîrstă, cu o legendă mai seacă decît un struțan, în care nici vorbă nu poate fi de iscusința născocirii, scrisă într-un stil meschin, săracă în concepte și lipsită de erudiție și de înțelepciune, fără de adnotări pe margine și fără comentarii la sfîrșitul cărții, cum văd că sînt alcătuite altele, chiar dacă-s cărți de povești, mirene, da-s burdușite pînă-n gît cu sentințe din Aristotel, din Platon și din toată liota filozofilor, încît îi lasă cu gura căscată pe cititori, iar pe autori îi fac să treacă drept oameni peste măsură de citiți, de docți și de meșteri în ritoriceasca iscusință? Dar-mi-te cînd se mai apucă să și citeze din Scriptură? Juri că-s niște sfinți Toma, doctori ai eclezici, nu alta; atît de ingenios se pricep să păstreze convenientele încît într-un colț mi-ți zugrăvesc un îndrăgostit cu mintea risipită, și-n altul mi-ți toarnă o drăguță de predică preacreștinească, că-i mai mare plăcerea să-i auzi sau s-o citești, de drag nu alta! De toate astea va fi lipsită cartea mea, că n-am de gînd nici s-o adnotez pe margine și nici s-o comentez la sfîrșit, și cu atît mai puțin știu după ce autori m-am luat cînd am scris-o, ca să-i pot înșirui la început, cum face toată lumea, după literele alfabetului, începînd cu Aristotel și terminînd cu Xenofon, ori cu Zoil și cu Zeuxis, cu toate că unul era doar bîrfelnic, și celălalt pictor, nu scriitor. Au să-i mai lipsească săracei mele cărți și sonetele de la început, sau cel puțin n-o să aibă sonete ai căror autori ar fi ducii, marchizii, conții, vlădicii, curtezanele sau poeții cu faimă ce-a înconjurat tot rotocolul pămîntului; chiar dacă, de-ar fi să le cer eu, sonetele astea, cîtorva prieteni de drept, știu bine că mi le-ar da, ba încă așa de bine scrise, că nu le-ar putea sta alături altele, chiar dintre ale acelora cu nume mare în Spania noastră (...).

Și pe deasupra, la urma urmei, dacă-mi dau eu bine cu socoteala, cartea asta a dumitale n-are nevoie

de nici un lucru dintr-acelea de care zici că-i lipsesc, fiindcă toată nu-i decît o înjurătură îndreptată împotriva cărților de cavalerie, de care habar n-avea Aristotel, iar Sfîntul Vasile-cel-Mare nu le-a luat în discuție cum nici Cicero n-a ajuns la ele, iar exactitățile adevărului istoric nu i se pot cere unei cărți de năzdrăvănii fabuloase, după cum nu i se pot cere nici indicații astrologice, și nu-i sînt de vreo însemnătate argumentațiile geometriei, ori refutarea argumentelor celor retoricești; n-are de ce să propovăduiască nimănui nimic, amestecînd pentru asta omenescul cu dumnezeiescul, amestec de un soi ce nu îmbracă bine judecata nici unui creștin cu scaun la cap. Singură imitația îi poate fi de folos în ceea ce vrea să cuprindă, fiindcă, cu cît va fi ea mai desăvîrșită, cu atît mai reușit va fi ceea ce e de scris. Și cum scrisul dumitale nu țintește mai sus decît să ruineze autoritatea pe care o au în lume și trecerea de care se bucură în ochii mulțimii cărțile de cavalerie, n-ai de ce să umbli cu cerșitul ca să culegi sentințe de-ale filozofilor, sfaturi din Scriptură, fabule de-ale poeților, orații de-ale ritorilor, minuni de-ale sfinților, ci doar să ai grijă s-o scoți la capăt cu vorbe pline de miez, cinstite și la locul lor, ca fraza să-ți fie bine răsunătoare, sărbătorească și colorată cum se cuvine în tot ce-ai năzui și ți-ar sta în putință să așterni în scris, dînd de înțeles ce-ai vrut să spui fără să-ți încîlcești prin vorbe gîndul. Fă în așa fel încît, citindu-ți povestea, cel melancolic să moară de rîs, cel veșnic pus pe glume să-și sporească și mai mult hazul, naivul să nu se plictisească, priceputul să se minuneze de iscusința născocirii, cel grav să n-o disprețuiască și nici cuminții să nu se lipsească de a o lăuda. Într-adevăr, dacă ți-este ținta să dai de pămînt cu arsenalul prost alcătuit al cărților ăstora cavalerești, urîte de atîția și suite în slăvi de și mai mulți, dacă asta țintești, nu la puțin lucru ai țintit! (...).

PARTEA A DOUA

Capitolul LXXIV

Despre felul cum a căzut don Quijote la pat, despre testamentul pe care și l-a făcut și despre moartea lui.

(...) Nepoată, răspunse don Quijote, îndurările sînt acelea pe care le-a vădit acum cu mine Dumnezeu, pe care, după cum am spus, nu-l opresc păcatele mele. Mintea mi-e acum deschisă și limpede, fără umbrele întunecate ale eresurilor pe care le așternuse deasupră-i vătămătoarea și îndelunga citire a blestematelor cărți de povești cavalerești. Acum îmi dau seama de bazaconiile și de minciunile lor și nu-mi pare rău de altceva decît că mi-au căzut atît de tîrziu solzii de pe ochi și nu mai am timp să-mi răscumpăr fapta, citind alte cărți, care să-mi fie adevărată lumină pentru suflet. Eu, dragă nepoată, simt că mă aflu-n pragul morții; aș vrea să mor în așa fel ca să se știe că viața nu mi-a fost chiar atît de anapoda, încît să las după mine faima de smintit; și, măcar că altceva decît un smintit nici n-am fost, n-aș vrea totuși să întăresc acest adevăr prin moartea mea. Cheamă-i, fată dragă, pe bunii mei prieteni, pe preot, pe bacalaureatul Samsón Carrasco și pe meșterul Nicolás, bărbierul, fiindcă vreau să mă spovedesc și să-mi fac testamentul.

Dar nepoata fu cruțată de această osteneală, o dată cu intrarea celor trei prieteni. Numai ce-i văzu don Quijote, că le și spuse:

— Fericiți-mă, dragii mei, că eu nu mai sînt acum don Quijote de La Mancha, ci Alonso Quijano[1], ale cărui apucături blajine îmi făcuseră renumele de cel Bun. Acuma îl dușmănesc de moarte de Amadis de

[1] Don Quijote își zice aici Alonso Quijano, și nu Quejana, Quesada, Quijada sau Quijana, cum și-a spus în alte părți. În capitolul XLIX al părții I afirmase că descinde în linie dreaptă bărbătească din Gutiérrez Quijada.

Gaula, dimpreună cu toată droaia nesfîrșită a neamului lui; acum mi-e urît de toate istoriile lumești cu cavaleri rătăcitori; acum îmi dau seama de nerozia mea și de primejdia în care m-a aruncat citirea acestor cărți; acuma, din mila lui Dumnezeu, venindu-mi mintea la cap mă îngrozesc de ele.

Cînd cei trei o mai auziră și pe asta, crezură, fără doar și poate, că-l lovise vreo nouă scrîntea1ă. Și atunci Samsón îi spuse:

— Tocmai acum, seniore don Quijote, cînd am primit veste că Dulcinea a fost dezlegată de vrăji, tocmai acum vii și domnia-ta, așa, dintr-o dată, cu de-alde astea? Și tocmai acum, cînd sîntem gata-gata să ne facem păstori, ca să ne ducem viața numai într-un cîntec, ca niște pașale, tocmai acum vrei domnia-ta să te faci sihastru? Nu mai vorbi prăpăstii, pentru numele lui Dumnezeu, vino-ți în fire și lasă-le-ncolo de aiureli!

— Fie ca pe cele de pîn-acum, răspunse don Quijote, care-au fost, spre paguba mea, adevărate aiureli, să mi le-ntoarcă moartea, cu ajutorul cerului, spre folosul meu. Eu, domnilor, simt că mă apropii cu pași repezi de moarte; lăsați gluma la o parte și aduceți-mi un duhovnic ca să mă spovedească și un notar ca să-mi scrie testamentul, căci în clipe de grea cumpănă ca aceasta, nu-i de glumit cu sufletul omului; așa că vă rog fierbinte ca, în timp ce părintele mă spovedește, voi să vă duceți după notar.

Se uitară unul la altul nedumeriți de vorbele lui don Quijote și, deși cu oarecare îndoială, sfîrșiră totuși prin a-l crede; iar unul din semnele după care înțeleseseră că nu mai avea mult de trăit fu faptul că se schimbase atît de lesne dintr-un smintit într-un om în toate mințile, pentru că, pe lîngă vorbele pomenite, mai rosti el și multe altele, atît de frumos spuse, atît de creștinește și cu atîta miez, încît toate astea îi scoaseră din îndoială și-i făcură să creadă că era într-adevăr cu mintea-ntreagă. Preotul spuse celorlalți să iasă și, rămînînd singur cu don Quijote, îl spovedi. Bacalaureatul se duse după notar, și nu după

mult timp se-ntoarse, dimpreună cu acesta și cu Sancho Panza, care Sancho — știind acum, din veștile date de bacalaureat, în ce stare se află stăpînu-su — cînd văzu că nepoata și cu chelăreasa erau plînse, începu și el să scîncească și să lăcrămeze. Luă sfîrșit și spovedania, și preotul ieși zicînd:

— Într-adevăr că trage să moară și într-adevăr că-i în toate mințile Alonso Quijano cel Bun. Putem acum să intrăm ca să-și facă testamentul.

Veștile acestea nu mai putură să țină tot plinul din ochii chelăresei, ai nepoatei și ai lui Sancho Panza, bunul său scutier, încît le smulseră zăgazurile lacrimilor din pleoape și ale nenumăratelor oftaturi din adîncul rărunchilor; fiindcă, într-adevăr, așa cum s-a mai spus de cîteva ori, atîta vreme cît don Quijote fusese cu adevărat Alonso Quijano cel Bun, și chiar și de cînd și-a luat numele de don Quijote de la Mancha, se arătase totdeauna om cu fire împăciuitoare și cu purtări blînde, și de aceea era îndrăgit foarte nu numai de cei din casă, ci și de toți cîți îl cunoșteau. Intră notarul, laolaltă cu ceilalți; și după ce scrise începutul testamentului, în care don Quijote își încredința sufletul lui Dumnezeu, dimpreună cu toate acele cuvinte creștinești ce-s de trebuință, cînd să ajungă la împărțeala moștenirii, spuse:

— Este de asemenea voia mea ca Sancho Panza, pe care în sminteala mea mi l-am făcut scutier, să nu fie tras la răspundere și să nu dea seamă de niște bani aflați la el — fiindcă între noi doi au fost niște socoteli și înțelegeri — ci, dacă, după ce s-o plăti dintr-înșii cu ceea ce-i datoresc, mai prisosește ceva, să-i rămînă și ăștia tot lui, că nu cred să mai fie cine știe cîți, și să-i stăpînească sănătos. Și dacă, așa după cum atunci cînd eram nebun voiam să-i dau cîrmuirea unui ostrov, aș mai putea și acum, cînd sînt în toate mințile, să-i dau cîrmuirea unei împărății, apăi i-aș da-o, fiindcă e vrednic de asta cu vîrf și îndesat, atît prin curăția inimii lui, cît și prin credința ce mi-a arătat-o! Și întorcîndu-se către Sancho, îi zise:

Iartă-mă, dragul meu, de prilejul pe care ți l-am dat de a părea tot atît de smintit ca și mine, făcîndu-te să cazi și tu în greșeala mea, și anume în credința că s-au aflat și că se mai află încă pe lume cavaleri rătăcitori!

— Vai! răspunse Sancho bocindu-se. Nu muri, stăpîne, ci ascultă povața mea și mai trăiește încă ani mulți, fiindcă cea mai mare nebunie pe care poate s-o facă un om în viața lui este să se lase să moară așa din senin, fără să fie ucis de nimeni și fără să-i curme viața nici o altă mînă decît aceea a aleanului. Hai, nu mai fi așa leneș și scoală-te odată din patul ăsta să mergem la cîmp îmbrăcați în păstori, precum ne-am înțeles; poate că pe după vreun tufiș om da și de domnița doña Dulcinea, dezlegată de vrăji, și apoi, dacă o s-o vezi, asta o să fie de-ajuns ca să te tămăduiești. Și dacă mori cumva de inimă rea că te-ai văzut biruit, aruncă vina pe mine, spunînd c-ai fost doborît numai fiindcă l-am strîns eu prost în chingi pe Rocinante; și asta cu atît mai mult cu cît trebuie c-ai văzut prin cărțile cu istorii cavalerești ale luminăției-tale că-i un lucru obișnuit să se doboare cavalerii unii pe alții, și că cel ce-i biruit astăzi poate fi biruitor mîine.

— Așa e, zise Samsón, și bunul Sancho chibzuiește cum nu se poate mai cu cap în treaba asta.

— Luați-o mai cu binișorul, domnilor, spuse don Quijote, fiindcă-n cuiburi de mai an nu prinzi pui de ciocîrlan; fost-am cît am fost don Quijote de la Mancha; acuma sînt Alonso Quijano cel Bun. Fie ca pocăința și cugetul meu deschis să mă facă iarăși vrednic în ochii domniilor-voastre, așa cum eram mai înainte; și acum, domnule notar, dă-i drumul mai departe. De asemenea, las toată averea mea mișcătoare și nemișcătoare nepoatei mele Antonia Quijana, care-i aici de față, scoțînd mai întîi din grosul acestei averi banii trebuincioși pentru aducerea la îndeplinire a altor moșteniri pe care le las; și cea dintîi dorință care vreau să-mi fie împlinită este să se plă-

tească simbria pe care o datoresc chelăresei mele încă de cînd a început să mă slujească și să i se mai dea pe deasupra încă douăzeci de galbeni pentru un rînd de straie. Îi las să aibă-n grijă aducerea la îndeplinire a testamentului pe părintele și pe domnul bacalaureat Samsón Carrasco, care sînt aici de față. Mai îmi este de asemenea voia ca, dacă Antonia Quijana, nepoata mea, ar vrea să se mărite, apăi să se mărite numai cu un bărbat despre care mai întîi s-a încredințat că nu știe ce sînt acelea cărți cu istorii cavalerești; și dacă se vădește că are știre de ele, și nepoată-mea tot mai vrea să se mărite, și chiar se și mărită cu el, să piardă atunci tot ce i-am lăsat moștenire, avere pe care cei ce-mi aduc testamentul la îndeplinire pot s-o împartă atunci în milostenii, cum vor găsi ei mai bine cu cale. De asemenea, îi mai rog din suflet pe acești domni ce se îngrijesc de testamentul meu că dacă vreo întîmplare norocoasă le-ar scoate-n cale pe povestitorul despre care se spune c-a alcătuit o istorie răspîndită pe-aici, purtînd numele de *A doua parte din isprăvile lui Don Quijote de la Mancha*, să-l roage cît se poate de stăruitor din partea mea să mă ierte, fiindcă, fără să vreau, i-am dat prilejul să scrie atît de multe și atît de mari nebunii cîte a scris, căci mor cu cugetul încărcat că l-am făcut să le scrie(...)

Întreaga evoluție a lui don Quijote discreditează, prin parodie, instituția anacronică a cavalerilor rătăcitori. Veșmintele — coif și armură — sînt metale sau mucava coborîte în chip simbolic din pod, locul unde se abandonează lucrurile care nu s-au aruncat încă, dar nici nu se mai folosesc; îmbrăcat în ele cavalerul nu se poate mișca, e înțepenit; hainele îi sînt străine fiindcă aparțin altei epoci. În mîrțoaga Rocinante vede un armăsar. Scutier îi este un țăran ignorant, iar Dulcinea din Toboso, „doamna visurilor, căreia îi închină gîndurile și faptele eroice, este o țărancă necioplită, Aldontza Lorenzo; sau, poate, nu există de loc?

Capitolul întîi

Care povestește despre firea
și felul de viață al vestitului hidalgo
don Quijote de la Mancha.

(...) Într-adevăr, de îndată ce nu mai fu în toate mințile, îi intră în cap cel mai năstrușnic gînd ce-a stăpînit vreodată-n lumea asta pe vreun nebun, și anume: începu să i se pară cu cale, și chiar neapărat trebuincios, atît pentru faima bunului său nume, cît și pentru folosul țării sale, să se facă nici nu mai mult nici mai puțin decît cavaler rătăcitor și s-o pornească prin lumea întreagă, călare și cu armele-n mîini, în căutare de aventuri, făcînd toate isprăvile pe care citise el că le făceau cavalerii rătăcitori, lecuind tot soiul de rele și dînd piept cu primejdiile în fel și chip de prilejuri, de unde, ieșind cu bine la capăt, să-și cîștige renume și glorie eternă. Sărmanul de el, se și vedea răsplătit, pentru brațul său viteaz, cel puțin cu coroana împărăției Trapezuntului, și așa, cu asemenea gînduri desfătătoare, lăsîndu-se furat de vraja lor stranie, se grăbi să-și pună în aplicare planul.

Cel dintîi lucru pe care-l făcu fu să-și curețe o armură ce slujise strămoșilor săi, și care, mîncată de rugină și mucegăită, de veacuri în șir zăcea uitată într-un ungher. O curățâ și o drese cît putu mai bine, dar văzu că avea un cusur însemnat, și anume, că n-avea cască de bătălie cu apărătoare de jur împrejurul capului, ci un simplu coif, cu marginile ridicate; dar iscusința lui găsi de îndată leacul, pentru că înjghebă din cartoane un soi de apărătoare, pe care, îmbucînd-o cu coiful, îl făcu să pară cască adevărată. E drept că, vrînd el să încerce dacă era destul de tare ca să poată înfrunta riscul unui duel, cînd trase spada și-i arse două lovituri, de la cea dintîi nimici într-o

clipă tot ce muncise o săptămînă; și nu-i prea plăcu ușurința cu care o făcuse bucăți, așa că, vrînd să-și ia toate măsurile împotriva acestui pericol, se apucă s-o facă la loc, punîndu-și și niște vergele de fier pe dinlăuntru, așa că rămase mulțumit de tăria ei și, fără să mai dorească a o pune din nou la încercare, o declară cască războinică de mîna întîi, cu vizieră, și o ținu ca atare.

Se duse apoi să-și vadă calul și, cu toate că-i putea număra cusururi mai multe decît gologanii dați cusur de la un galben și-avea mai multe metehne decît calul lui Gonéla[1], care *tantum pellis et ossa fuit;* lui i se păru că nici cu Ducipalul lui Alexandru, nici cu Babieca, bidiviul marelui Cid, nu l-ar fi putut asemui. Își pierdu patru zile gîndindu-se ce nume să-i pună: căci (după cum își tot spunea vorbind singur) calul unui cavaler atît de vestit și, pe lîngă asta, un cal atît de minunat, nu se cădea să rămînă fără de nume celebru. Așa că-și bătu capul să i-l găsească, și să i-l găsească în așa chip încît să se vadă din el și ceea ce fusese înainte de a fi cal de cavaler rătăcitor, și ceea ce era atuncea; fiindcă stătea la mintea omului că, schimbîndu-se starea stăpînului său, trebuia să i se schimbe și lui numele, și să-și cîștige unul ilustru și răsunător, așa cum se cădea față de noul lui cin și de noua slujbă pe care o îndeplinea. Așadar, după ce scorni în închipuirea lui o mulțime de nume, pe care le compuse, le șterse și le părăsi, le lungi și le scurtă, le făcu și le desfăcu în minte, ajunse în cele din urmă să-l numească Rocinante[2], nume — după părerea sa — și nobil și sonor, lămurind și ceea ce fusese cînd era mîrțoagă, pînă a nu fi ceea ce era

[1] Unul din măscăricii ducelui de Ferrara (secolul al XV-lea); în italiană, numele lui înseamnă „fustiță"; călărea o mîrțoagă vlăguită, ceea ce a dat loc la multe glume în cîntecele vesele ale epocii.

[2] Nume derivat de la *rocin* (mîrțoagă), compus cu sufixul augmentativ, a cărui coincidență cu *antes* (înainte) dă aici loc jocului de cuvinte cu dublu sens. Atragem atențiunea în mod special asupra faptului că acest nume este masculin (se citește aproximativ: Rosinante).

acum, cînd le-o lua înainte tuturor mîrțoagelor de pe lume și ajunsese cel dintîi dintre ele.

Cum își văzu calul botezat atît de pe gustul său, îi veni chef să-și pună și lui un nume, și-și mai bătu capul cu asta încă opt zile, iar la capătul lor hotărî să se numească *don Quijote*[1] de unde, așa cum am mai spus, traseră cei care au scris despre această poveste, atît de adevărată, încheierea că, fără nici o îndoială, n-avea cum să se numească altfel decît Quijana, și nu Quesada, cum pretind alții. Totuși, aducîndu-și aminte că viteazul Amadis nu se mulțumise să se cheme Amadis, și atîta tot, ci-și adăugase la nume numele regatului și patriei sale, ca s-o facă vestită, și-și zisese Amadis de Gaula, tot așa vru și el, ca un bun cavaler ce era, să-și adauge pe al ținutului în care se născuse, și să-și spună *don Quijote de La Mancha*, nume prin care, după părerea lui, își arăta pe șleau obîrșia și patria, cinstind-o pentru că-și lua porecla de la ea.

O dată armura curățată, coiful cu marginile ridicate preschimbat în coif cu apărătoare, mîrțoaga bine poreclită și el însuși botezat din nou, ajunse la încheierea că nu-i mai lipsea nimic altceva decît să-și caute o domniță de care să se îndrăgostească; fiindcă un cavaler rătăcitor fără iubită e ca un arbore fără frunze și fructe și ca un trup fără suflet. Își zicea:

„Dacă cumva păcatele mele multe și grele, ori, mai curînd, steaua mea cea bună mă pun față în față cu vreun uriaș, așa cum li se întîmplă de obicei cavalerilor rătăcitori, și-l dobor la pămînt dintr-o lovitură, ori îl spintec în două, ori, în sfîrșit, îl birui și-l fac să-mi ceară să-i cruț viața, strică oare, la o

[1] Quijote — partea din armură care acoperea piciorul. După cum comentează Clemencin, Cervantes a ales bine numele protagonistului, căutîndu-l printre obiectele proprii profesiunii cavalerești și dînd, dintre acestea, preferință unei părți din armură, desemnată printr-un substantiv cu terminația în *ote*, sufix augmentativ, care în spaniolă se aplică de obicei substantivelor, determinînd lucruri sau persoane ridicole (*librote*-cărțoi; *monigote*- om de nimic; *mazacote* — om greoi, plicticos).

adică, să am cui îl trimite să se înfățișeze drept ofrandă, intrînd și aruncîndu-se în genunchi dinaintea dulcii mele stăpîne, căreia să-i spună cu voce smerită și plină de supunere: „Eu, stăpînă, sînt uriașul Caraculiambro, domn al insulei Malindrania, învins în luptă dreaptă de cavalerul care nu va fi niciciînd îndeajuns de lăudat, precît merită, don Quijote de La Mancha, care mi-a poruncit să mă înfățișez dinaintea înălțimii-tale, pentru ca măria-ta să hotărască de soarta mea după cum i-o fi placul?"

O, cît se bucură bunul nostru cavaler după ce-și ticlui logosul acesta, și mai cu seamă după ce găsi cui să dea numele de aleasă a inimii sale! Se întîmplă, pe cît se presupune, ca într-un cătun alăturat de-al său să se afle o țărancă tînără, foarte chipeșă, de care el fusese o vreme îndrăgostit, deși fata, se înțelege de la sine, habar n-avusese vreodată și nici nu-l băgase în seamă. O chema Aldonza Lorenzo, și ei i se păru cu cale cavalerului nostru să-i dea titlul de stăpînă a gîndurilor lui; căutîndu-i deci un nume care să nu se depărteze prea din cale-afară de-al ei și care să aducă a nume de prințesă, amintind vreo doamnă de neam mare, se hotărî să-i spună Dulcinea del Toboso (pentru că era de fel din Toboso), nume, cum i se părea lui, mîngîios la auz, ieșit din comun și plin de tîlcuri adînci, ca toate celelalte pe care și le dăduse sieși și alor săi.

Castelanul care îl investește cavaler este un hangiu, iar domnițele care asistă sînt slujnice cu moravuri ușoare. Crezînd că scapă victime, don Quijote, se repede asupra unui mort și tulbură un cortegiu funerar sau împiedică o procesiune religioasă pentru a salva o doamnă răpită (statuia Madonei). El își riscă viața ca să dobîndească un obiect de mare preț, cum ar fi miraculosul coif al lui Mambrino, chiar dacă alții văd în el doar ligheanul unui bărbier. Cu atît mai mult săvîrșește acte eroice războindu-se împotriva uriașilor, vrăjitorilor sau a unor armate dușmane, deși s-ar părea că luptă cu morile de vînt, cu un burduf de vin sau

cu turme de oi. Două armate inamice se apropie. Imaginația luxuriantă a lui don Quijote îi descrie lui Sancho cavalerii care se vor înfrunta; el urmează să-i ajute pe cei slabi și este convins că biruința va fi partea celui pe care îl va sprijini.

PARTEA ÎNTÎI

Capitolul XVIII

În care se povestesc convorbirile lui Sancho Panza cu stăpînul său, don Quijote, și alte aventuri, vrednice de-a fi pomenite

(...) Iar de nu-i așa, spune-mi tu, poate fi pe lume mai mare mulțumire, ori se poate asemui vreo plăcere cu aceea de-a fi biruitor într-o bătălie și de a-ți înfrînge vrăjmașul? Nici una, nu mai încape îndoială!

— Așa o fi, răspunse Sancho, dar de unde vrei să știu eu? Tot ce știu este că, de cînd ne-am făcut cavaleri rătăcitori, sau, mai bine zis, de cînd te-ai făcut luminăția-ta (că eu n-am de ce mă număra în rîndurile dătătoare de-atîta cinste ale unora ca ei), n-am cîștigat niciodată vreo bătălie, afară de aceea cu vizcainul, și chiar și din ea te-ai ales măria-ta cu jumătate de ureche și cu jumătate de cască în pagubă; fiindcă de-atunci încoace n-am avut parte decît de bîte și de ciomege, de ghionți și de pumni, mai răbdînd eu pe deasupra și zborul cu pătura, pățanie datorată unor făpturi vrăjite, asupra cărora nici nu mă pot răzbuna, ca să știu și eu cît de mare-i plăcerea de a-ți birui vrăjmașul, cum zici măria-ta.

— Asta mă necăjește și pe mine, așa cum trebuie să te necăjească și pe tine, Sancho, răspunse don Quijote; dar de-aci înainte mă voi îngriji să pun mîna pe vreo spadă, făcută cu atîta meșteșug, încît

cel care-o poartă cu sine să se poată socoti la adăpost de orice vrăji, și s-ar putea întîmpla să mă dăruiască norocul cu spada lui Amadis, de pe vremea cînd își luase numele de Cavaler al Spadei Înflăcărate, care-a fost una din cele mai bune arme ținute vreodată în mînă de vreun cavaler pe lumea asta; căci, pe lîngă virtuțile de care ți-am vorbit, era tăioasă ca briciul, și nu se afla pe lume armură, oricît de tare și de vrăjită, care să-i stea împotrivă.

— Apăi, după cît noroc am eu, zise Sancho, chiar de s-o întîmpla așa și de-ai ajunge măria-ta să pui mîna pe asemenea spadă, știu că nu mi-ar sluji la nimic, căci n-ar fi de folos decît celor care-au fost armați cavaleri, ca și balsamul, în vreme ce scutierii descurce-se cum or ști!

— Nu te teme, Sancho, răspunse don Quijote, că cerul va face cum e mai bine în privința ta.

În convorbiri de felul acesta o duceau don Quijote și scutierul său mergînd, cînd don Quijote băgă de seamă că pe-același drum ca și ei venea, dinspre partea dimpotrivă-le, un nor mare și des de praf, și văzîndu-l, se întoarse spre Sancho și-i zise;

— A venit ziua, Sancho, în care se va vedea norocul pe care mi l-a pus deoparte soarta; a venit ziua, repet, în care se va vedea, mai mult decît în oricare alta, vrednicia brațului meu, ziua în care voi săvîrși isprăvi ce-au să rămînă scrise în cartea faimei pentru toate veacurile viitoare. Vezi, Sancho, norul acela de praf care se ridică acolo? Află că vîrtejul acesta e stîrnit de-o armată uriașă, alcătuită din felurite ginți, cu neputință de numărat, care vine asupră-ne.

— Dacă-i vorba de-așa, apoi trebuie să fie două, zise Sancho, pentru că dinspre partea cealaltă se ridică, la fel, alt vîrtej de praf.

Don Quijote se întoarse să se uite, și văzu că era adevărul adevărat. Bucurîndu-se el peste măsură, își zise că, fără nici o îndoială, erau două armate care veneau să se înfrunte și să-și măsoare puterile în mijlocul acelei cîmpii întinse, fiindcă în fiecare ceas din zi și-n fiece clipă mintea îi era plină de aiureli despre bătălii, vrăji, aventuri, drăgostiri și pro-

Luiz Vaz de Camões *(Portret, pictat probabil de Fernando Gonaes in 1570).*

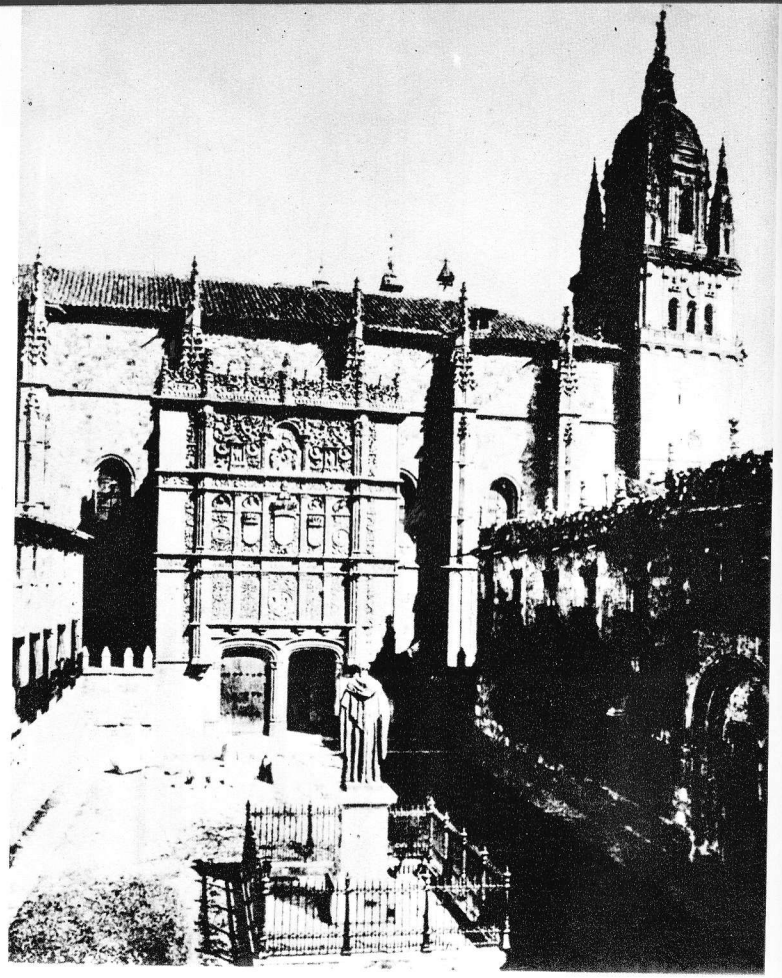

Universitatea din Salamanca, întemeiată în secolul XIII. Aici a studiat, printre alți învățați ai Renașterii, Luis de León.

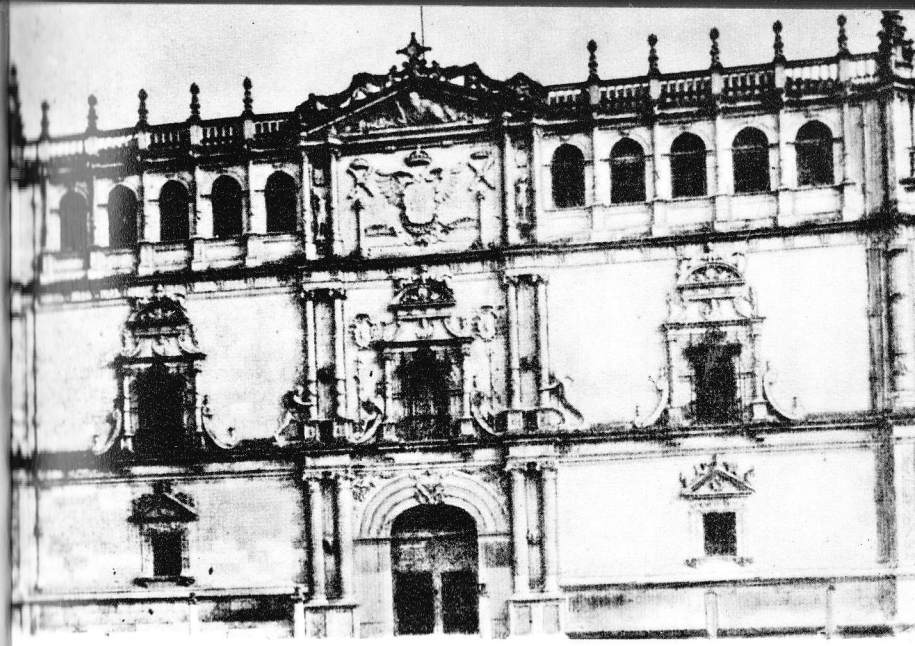

Universitatea, întemeiată în secolul XV la Alcalá din Henares.

Luis Vives.

LVDOVICVS VIVES VALENTINVS

Miguel de Cervantes Saavedra.
(Portret de Juan de Jáuregui, 1600. Academia din Madrid).

EL INGENIOS
HIDALGO DON QVI-
XOTE DE LA MANCHA,
Compueſto por Miguel de Cervantes Saauedra.
DIRIGIDO AL DVQVE DE BEIAR,
Marques de Gibraleon, Conde de Benalcaçar, y Bañares, Vizconde de la Puebla de Alcozer, Señor de las villas de Capilla, Curiel, y Burguillos.
Año, 1605.
CON PRIVILEGIO,
EN MADRID, Por Iuan de la Cuesta.
Vendese en casa de Francisco de Robles, librero del Rey nro señor.

Don Quijote, foaia de titlu a ediției originale *(Madrid, 1605).*

vocări la duel, așa cum povestesc cărțile de cavalerie, iar tot ce spunea, gîndea și făcea era pornit înspre asemenea lucruri. Dar norul de praf pe care-l văzuse îl stîrneau două turme mari de oi și de berbeci, care veneau pe același drum din două părți opuse, și care, de-atîta prăfărie, nu erau de văzut decît ajunse la doi pași; iar don Quijote o ținea într-una, cu atîta dîrzenie, că erau armate, încît lui Sancho mai că-i veni să creadă și zise:

— Stăpîne, păi noi, în împrejurarea asta, ce-avem de făcut?

— Ce? răspunse don Quijote. Să-i sprijinim și să-i ajutăm pe cei slabi, care au mai multă nevoie. Și află, Sancho, că armata asta care vine drept spre noi o comandă și călăuzește marele împărat Alifanfaron[1], stăpîn al marii insule Trapobana[2]; iar astălaltă, care vine din spatele meu, e oastea vrăjmașului său, regele garamanților, Pentapolin, cel cu mîneca suflecată, numit așa pentru că se azvîrle în bătălii totdeauna cu brațul drept gol.

— Dar pentru ce se au așa de rău între ei acești doi domnitori? întrebă Sancho.

— Se au rău, răspunse don Quijote, pentru că acest Alifanfaron e un păgîn furios, care s-a îndrăgostit de fiica lui Pentapolin, una din cele mai frumoase și mai pline de nuri domnițe din ziua de azi, și pentru că ea e creștină, și tatăl său nu vrea s-o dea după un rege păgîn dacă acesta nu se leapădă mai întîi de legea profetului său mincinos, Mahomed, și nu se întoarce către dreapta credință.

— Pe barba mea dacă nu face foarte bine Pentapolin, zise Sancho, și jur c-am să-l ajut cît oi putea!

— Făcînd așa, nu faci decît ceea ce ești dator, Sancho, răspunse don Quijote, căci, ca să iei parte

[1] Nume născocit, contras din frecventul Ali, dat în genere de către spanioli maurilor al căror nume nu-l cunoșteau, și „fanfaron", lăudăros ca și Caraculiambro, Pentapolin și Malendrino, nume ridicole, inventate de Cervantes pentru hazul episodului.

[2] Trapobana, metateză pentru Taprobana, numele antic al insulei Ceylon.

la asemenea bătălie, nu se cere să fi fost armat cavaler.

— Pricep și asta, răspunse Sancho, dar unde am putea lăsa măgarul, ca să fim siguri că-l vom găsi după ce-o trece viforul? Fiindcă să te-nvălmășești în asemenea vijîială călare pe așa bidiviu, nu cred să fie obiceiul pînă-n ziua de azi!

— Asta-i drept, zise don Quijote, tot ce poți face este să-l lași la voia întîmplării, ori că s-o pierde, ori că nu, fiindcă avem să ne alegem cu atîția cai după ce-om ieși biruitori, că și Rocinante s-ar prea putea să se vadă schimbat cu altul! Dar fii cu luare-aminte și deschide ochii, căci am de gînd să-ți dau seamă de cavalerii cei mai vrednici care s-apropie cu cele două oștiri; și, ca să-i vezi mai bine și să-i ai în minte, să ne retragem pe dîmbul de colo, de unde ne-om putea uita ca-n palmă la cele două armate.

Așa și făcură, și se suiră pe o colină, de unde ar fi putut vedea bine cele două turme — care lui don Quijote i se păreau oștiri — dacă norii de praf stîrniți nu le-ar fi tulburat vederea, orbindu-i. Dar, în ciuda acestui fapt, văzînd în închipuire tot ce nu vedea și nici nu era, don Quijote începu să spună cu glas ridicat:

— Cavalerul pe care-l vezi aici, cu armură galbenă, care are pe scut un leu încoronat, închinîndu-se la picioarele unei domnițe, este viteazul Laurcalco, senior al Podului de Argint; celălalt, cu armura înflorită de aur, care are pe scut trei coroane argintii pe cîmp de azur, este temutul Nicocolembo, mare duce de Quirocia; celălalt, cu brațe gigantice, care stă de-a dreapta lui, e neînfricatul Brandabarbarán de Boliche, senior al celor trei Arabii, care vine înzăuat în piele de șarpe și are drept scut o poartă care, după cîte merge vorba, e un canat de la ușa templului dărîmat de Samson, atunci cînd, cu prețul vieții sale, s-a răzbunat pe vrăjmași. Întoarcere-ți acum ochii în cealaltă parte și vei vedea înaintea și-n fruntea cesteilalte oștiri pe veșnic biruitorul și nicicînd biruitul Timonel de Carcajona, principe al Noii Viscaya, care vine acoperit de arme împărțite în sferturi albastre, verzi, albe și violete și are pe scut o pisică de aur, pe un cîmp roșcat ca blana leilor, și o deviză care sună: „Miau", ceea ce este începutul numelui doamnei sale, neasemuita, pe cît se zice, Miaulina, fiica ducelui Alfeniquen del Algárbe; celălalt, care împovărează și face să se îndoaie șalele acelei puternice iepe, cel care poartă arme ca zăpada de albe și scut alb fără de nici o stemă, e un cavaler nou, francez de neam, numit Pierres Papin[1], senior al baronatului de Utrique. Celălalt, care bate cu călcîile împintenate coastele ușoare și parcă zugrăvitei lui zebre și poartă armării cu clopoței de smalț de azur, e puternicul duce de Nerbia, Espartafilardo al Codrului[2], care are ca emblemă, pe scut, un sparanghel, cu o deviză în limba spaniolă care sună: *„Rastrea mi suerte"*[3].

Și stete în chipul acesta să înșire mulțime de cavaleri, dintr-un escadron și din celălalt, așa cum și-l închipuia, dîndu-le tuturor, pe loc arme, culori, embleme și devize, scoase din închipuirile nemaipomenitei lui sminteli. Și, fără să se oprească o clipă, zicea într-una:

— Oștirea asta din fața noastră e alcătuită din oameni de toate neamurile; uite-i pe cei care beau apele dulci ale faimosului fluviu Xanthos (...).

Doamne-Dumnezeule, cîte provincii n-a înșirat, cîte nații n-a numit, dînd fiecăreia, cu o repeziciune vrednică de uimire, atributele cuvenite, absorbit cu totul și îmbibat de ceea ce citise în hîrțoagele lui mincinoase! Sancho rămăsese cu gura căscată, sorbindu-i

[1] Numele unui francez care, în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, își deschisese la Sevilla o tarabă pentru vînzarea cărților de joc.

[2] *„Espartafilardo del Bosque"* înseamnă, de fapt, „sparanghel de pădure" și e o nouă dovadă de ingeniozitate a invenției onomastice grotești a lui Cervantes. Enumerarea amănunțită a luptătorilor, cu nume și porecle pompoase, s-ar putea să fie făcută aici de către Cervantes spre a-și bate joc de Lope de Vega, care, în Cartea a III-a a *Arcadiei* face uz de asemenea sonore și sforăitoare prezentări de războinici.

[3] *„Rastrea mi suerte"*: urmează-mi soarta.

cuvintele, fără să spună nici „pîs", și doar dacă din cînd în cînd mai întorcea capul, ca să vadă dacă se zărește cumva cavalerii și uriașii de care tot vorbea stăpînul său; și cum nu-i putu descoperi pe nici unul, în cele din urmă zise:

— Să mă ia mama dracului, stăpîne, că din cîți înșiri luminăția-ta, nu se ivește om, uriaș ori cavaler, cît vezi cu ochii sau cel puțin nu-i văd eu, cine știe! O fi tot din pricina vrăjilor, poate, ca și nălucile de astă-noapte.

— Cum poți spune una ca asta? se minună don Quijote. N-auzi nechezatul cailor, trîmbițele, răpăitul tobelor?

— N-aud nimic alt, răspunse Sancho, decît o groază de behăituri de oi și de berbeci.

Așa și era, căci cele două turme ajunseseră aproape de ei.

— Frica te face, Sancho, să nu vezi și să n-auzi ca oamenii, zise don Quijote, căci una din urmările fricii e și tulburarea simțurilor, care face ca lucrurile să-ți apară altfel de cum sînt: dar dacă te temi pînă într-atîta, trage-te mai la o parte și lasă-mă singur, căci singur eu, și-s de ajuns să fac ca biruința să fie de partea celui căruia i-aș da sprijinul meu!

Zicînd acestea, își înfipse pintenii în coastele lui Rocinante, și, cu lancea lăsată pentru atac, coborî dîmbul ca fulgerul. Degeaba strigă Sancho după el:

— Întoarce-te, măria ta, señor don Quijote, că mă jur pe toți dumnezeii că nu-s decît mînzări și berbeci cei cu care vrei să te măsori! Întoarce-te, păcatele mele și-ale tatii care m-a făcut! Ce ți-a cășunat? Ia seama, că nu-s nici uriași și nici cavaleri, nici pisici, nici armuri, nici scuturi înjumătățite ori întregi, nici smalțuri cu zurgălăi de azur, nici mama dracului! Ce te-a apucat, păcatele mele, bată-mă Dumnezeu să mă bată?!

Puțin îi pasă lui don Quijote de toate astea, așa că nu se întoarse, ci alergă înainte, zbierînd cît îl ținu gura:

— Haide, cavaleri, voi, care slujiți și luptați sub steagul viteazului împărat Pentapolin, cel cu mîneca

sufletată, urmați-mă toți, și veți vedea ce lesne vă dăruiesc biruință asupra vrăjmașului Alifanfaron din Trapobana!

Spunînd aceasta, intră în mijlocul escadronului de oi și începu să le ia în suliță cu atîta foc și furie, de parcă și-ar fi tras cu adevărat vrăjmașii de moarte în țeapă. Ciobanii și bacii care veneau cu turma prinseră a striga la el să nu facă una ca asta. Dar văzînd că nu slujește la nimic, începură să-și descingă praștiile de la brîu și să-i salute urechile cu bolovani cît pumnul. Pe don Quijote nici capul nu-l durea de bolovani, ci, dimpotrivă, alergînd valvîrtej încoace și-ncolo, rostea:

— Unde ești, trufașule Alifanfaron? Fă-te-ncoa, că nu-s decît eu, un cavaler singur, care vrea să-și încerce cu tine puterile în luptă dreaptă și să-ți pună capăt zilelor pentru necazul pe care-l faci viteazului Pentapolin Garamantul!

În vremea asta îl ajunse o piatră de rîu și, izbindu-l într-o rînă, îi îngropă două coaste în trup. Văzîndu-se el lovit în așa hal, nu mai avu nici o îndoială că era mort sau măcar greu rănit și, amintindu-și de balsam, scoase plosca, o duse la gură și începu a-și turna licoarea pe gît; dar pînă să apuce a înghiți cît i se părea lui că era de ajuns, îl mai nimeri o nestemată[1], care-l lovi la mînă și izbi plosca în plin făcîndu-i-o zob și zburîndu-i trei-patru dinți și măsele din gură, pe lîngă că-i ciocănise ca vai de ele degetele de la mînă. Așa grozave izbituri fuseseră și cea dintîi și cea de-a doua, încît îl doborîră pe bietul cavaler de pe cal. Ciobanii se apropiară de el și-și închipuiră că-l omorîseră, așa că își adunară în grabă mare turma, luară în spinare oile moarte, care erau mai bine de șapte, și, fără să mai stea să se-ncurce, porniră la drum.

[1] În original: „almendra", adică piesă de cristal șlefuit în fațete, cu care se împodobeau candelabrele, și ori ce alte lămpi mari pentru tavane. Metafora scontează efectul hazliu, căci pietrele care-l loveau pe don Quijote numai fine sau prețioase și frumos șlefuite nu puteau fi.

Sancho rămăsese tot timpul pe dîmb, uitîndu-se la nebuniile pe care le săvîrșea stăpînul său, și-și smulgea barba, blestemînd ceasul și locul în care-i fusese ursit de soartă să-l cunoască; dar, văzîndu-l căzut la pămînt, mai ales că păstorii își luaseră tălpășița, veni spre el, coborînd pe coastă în jos, și-l găsi ca vai de capul lui, cu toate că nu-și pierduse cunoștința. Îi zise deci:

— Nu ți-am spus eu, señor don Quijote, să te întorci din drum, fiindcă ce voiai măria-ta să ataci nu erau oștiri, ci turme de berbeci?!

— Uite cum poate preschimba și spulbera în vînt lucrurile hoțomanul acela de mag, vrăjmașul meu! Află, Sancho, că nu-i nimic mai ușor pentru de-alde ăștia decît să ne facă să părem ceea ce vor ei; iar vicleanul ăsta care ne persecută, pizmaș de gloria pe care vedea că o voi dobîndi în bătălie, a preschimbat escadroanele vrăjmașilor în turme de oi. De nu mă crezi, Sancho, fă și tu ceva, pe viața mea, ca să-ți vii în fire și să vezi cît adevăr e în ceea ce-ți spun eu: încalecă pe măgar și urmărește-i binișor, și numai ce-ai să vezi cum, de îndată ce s-or depărta nițeluș de-aici, se vor întoarce în forma lor dintîi și, încetînd să mai fie berbeci, se vor preface la loc în oameni ca toți oamenii, așa cum ți i-am zugrăvit eu adineauri(...)

Cele mai multe dintre încercările lui don Quijote eșuează. În loc să ajute și să îndrepte, face rău, sieși ori altora; batjocorit, bătut, înfometat, se alege cu o ureche tăiată sau cu un umăr strivit; Sancho Panza este dat în tărbacă; crezînd că îl scapă de bătaie și îi obține banii datorați pentru munca depusă, îl lasă de fapt pe Andres neplătit și pradă neputincioasă furiei barbare a stăpînului; eliberează hoți și criminali care îl lovesc cu pietre; distruge marionete și lipsește un păpușar de unica sursă a existenței sale.

Bunele intenții ale lui don Quijote sînt răsturnate de confuzia făcută de erou între ficțiune și realitate; el ia drept adevărată țesătura fantastică a romanelor cavalerești. „Ceea ce îi revine este să îndeplinească făgăduința cărților" scrie Michel Foucault. Aventurile lui trebuie să arate că

acele romane „spun adevărul"... „Don Quijote citește lumea pentru a demonstra cărțile". Ca un om care ar fi făcut îndelungă vreme exerciții de scolastică, el respectă, nu spiritul, ci litera cărților cavalerești, pe care le comentează cu deliciu. Don Quijote este discursiv; Sancho îi observă gustul pentru teorie, perorație și sentințe generale; „Ai fi fost mai bun măria-ta" — îi spune el — „dacă te făceai predicator,"... Motivele romanelor cavalerești sînt pentru don Quijote autoritatea, *magister*, și, ca orice idei adoptate fără examen critic, ele îi întunecă judecata, îl transformă într-un fanatic. De îndată ce „ideea fixă a cavalerului rătăcitor a pus stăpînire pe diusul, el acționează fără minte și ca un automat..." remarcă Auerbach.

Don Quijote nu observă distanța de neparcurs între propriile lui aspirații și posibilități, așa cum nu înțelege deosebirea dintre ficțiune și realitate. În cazul lui Andres, ca de fiece dată, a proiectat lumea fictivă asupra celei reale; a văzut corect raportul dintre Andres și stăpîn, inechitatea făptuită. Eronată este reacția: țăranului bogat și lacom îi substituie imaginea unui cavaler și aplică remediul cuvenit acestuia din urmă: îi cere cuvîntul că își va respecta datoria. Ca și hainele, măsurile luate de don Quijote nu sînt potrivite lumii reale.

Don Quijote nu aplică normele vieții reale pentru că are nevoie de ficțiune. Este hidalgo: mic nobil, fără bogăție, privilegii, strălucire, satisfacții; dar un nobil cu setea de mărire a oricărui nobil spaniol, cu nevoia de exaltare a persoanei sale, conștiința exacerbată a propriei importanțe. Crede că s-a născut „din voința cerurilor" ca să reînvie „vîrsta de aur"...; că îi este hărăzit să făptuiască mari isprăvi prin care „să fie dați uitării" vestiții cavaleri din trecut, „isprăvi nemaiauzite și fapte mari de arme, încît să le întunece pe cele mai strălucite din cîte au făcut ei". Vrea să cîștige „nume veșnic și faimă pe toată fața pămîntului!" Nebunia lui este compensatorie; don Quijote „face parte dintr-o clasă lipsită de funcțiune" — explică Auerbach — „nu are nici o activitate sau o misiune; simte că viața i se scurge fără sens",... „expediția lui înseamnă evadare dintr-o situație insuportabilă, de prea mult timp suportată". „Tot ce face — scria George Călinescu — face

din vanitate... El ține ca isprăvile lui, chiar caritative, să se știe, e încredințat că lumea întreagă are ochii ațintiți asupră-i... *La honra*, adică opinia publică, este totul pentru Quijote".

Don Quijote refuză să-și recunoască greșeala ori eșecul. E înciudat și îl lovește pe Sancho cînd acesta îi arată că vrăjmașii bănuiți de el erau doar ciocane de piuă pentru apă; e rușinat și nu mărturisește că el slobozise ocnașii; consideră că situațiile grele în care ajunge sînt urmare a unor farmece; înfrîngerile nu le recunoaște pentru că nu au fost săvîrșite cu arme cavalerești. Auerbach observase „că ideea fixă îl scutește pe don Quijote să se simtă responsabil de ceea ce face". Că poate fi aspru și nedrept, a dovedit-o cu Sancho, că poate fi tiranic și neînțelegător o arată față de ocnași: eliberarea lor ar fi iluzorie, dacă ei i-ar asculta porunca de a merge, legați cu lanțuri, la Dulcinea, pentru a-i aduce omagiile cavalerului.

Don Quijote acceptă coexistența realității și a iluziei, și chiar posibilitatea mai multor iluzii. În gîndirea lui Cervantes, scria Jean Cassou, adevărul „este întotdeauna relativ la o anume realitate, la o condiție, la o împrejurare dată și se verifică prin viață". Don Quijote știe că adevărurile sînt relative. Domnița Dulcinea din Toboso este o neprihănită, gingașă, nobilă făptură; tot ea este viguroasa țărancă pocită Aldonza Lorenzo; însă eroului îi ajunge să gîndească și să o creadă de neasemuită frumusețe sau poate, „nu se află pe lume vreo Dulcinee", și ea „e o plăsmuire a închipuirii", zămislită de don Quijote așa cum vor fi fost închipuite iubitele cîntate de atîția poeți. Un obiect, „asta care ție ți se pare lighenaș de bărbierit, pentru mine este coiful lui Mambrino, iar altuia cine știe drept ce altceva i-o apărea!" îi explică don Quijote lui Sancho. Întrebat dacă are de a face cu un samar sau harnașament, don Quijote nu răspunde, pentru că știe că lucrurile pot fi într-un fel și părea în altul. În fortăreața unde Don Quijote crede că zace un cavaler împilat, Sancho vede niște mori de apă; cavalerul știe că pot fi și una și alta, sau nici una nici alta.

Haine, gesturi, acțiuni sînt forme cu existență istorică prin care omul își exprimă sau în care își întrupează aspirații; marcate de limitele firești ale înțelegerii și forțelor omenești

într-o epocă dată, ele pot fi acceptate, ca în Hamlet, cu sentimentul insuficienței și tragismului, dar cu seriozitatea și gravitatea faptei săvîrșite în momentul potrivit ei.

Cînd însă formele de manifestare sînt anacronice, gravitatea dă loc rîsului, iar seriozității i se substituie nebunia. Dar indiferent de eroarea comisă în alegerea instrumentelor, pe erou îl mistuie năzuința adînc omenească, și prin excelență renascentistă, de a trăi un mare destin — Don Quijote se simte „ales". Idealurile lui sînt nobile; vrea să instaureze dreptatea pe pămînt; îndatorirea tagmei sale este „de a împiedica silniciile, de-a sprijini pe cei nevoiași și de-a le veni într-ajutor. Plin de curaj, cu putere de sacrificiu, el așază această îndatorire mai presus de ființa sa, pe care nu pregetă să o jertfească la nevoie.

PARTEA ÎNTÎI

Capitolul XIII

Unde ia sfîrșit povestea păstoriței Marcela și se întîmplă multe altele

(...) — Exercitarea profesiunii cavalerești nu-mi îngăduie să umblu în alt chip. Viața ușoară și îmbelșugată, dimpreună cu odihna, a fost născocită pentru curtenii cei molatici în purtări; dar caznele, neliniștea și luptele au fost scornite și aduse pe lume numai pentru cei pe care oamenii îi numesc cavaleri rătăcitori, dintre care eu, nevrednicul de mine, sînt cel mai mărunt (...).

Asta înseamnă, deci, domnilor, să fii cavaler rătăcitor, și ceea ce v-am spus înseamnă tagma cavaleriei; în care, cum am mai spus-o o dată, și păcătosul de mine am făcut profesie de credință, mărturisind și eu tot ce au mărturisit în crezul lor cavalerii

de care a fost vorba. Și așa, umblu prin pustietățile coclaurilor ăstora în căutare de aventuri, hotărît în inima mea să-mi pun brațul și ființa în slujba celei mai primejdioase din cîte mi-ar pregăti soarta, dacă e vorba de ajutorarea celor slabi și nevoiași (...).

PARTEA A DOUA

Capitolul I

Despre ceea ce au pățit preotul și bărbierul cu don Quijote în legătură cu boala acestuia.

(...) Mă străduiesc numai a face lumea să înțeleagă greșeala în care stăruiește nevrînd să reînvie în sînul ei preafericitele timpuri cînd tagma cavalerie celei rătăcitoare își înălța flamura; dar vremea noastră dezmățată nu-i vrednică să se bucure de o binefacere atît de mare ca aceea de care se bucurau anii cei de demult cînd cavalerii rătăcitori credeau de datoria lor și își luau pe umeri sarcina de a apăra împărățiile, de a ocroti fecioarele, de a ajuta pe orfani și pe cei vitregiți, de a-i pedepsi pe cei trufași și de a-i răsplăti pe cei smeriți. Cei mai mulți dintre cavalerii de astăzi au mai mare grijă de damascurile, de brocardurile și de celelalte pînzeturi scumpe cu care se îmbracă, decît de zalele cu care se înarmează; nu mai găsești acuma cavaler care să doarmă pe cîmp, supus asprimii cerului, armat cu toate armele sale din creștet pînă-n tălpi; nu mai are acum cine, fără a-și scoate picioarele din scări, rezemat de lance, singur, să încerce — după cît se spune — a-și ucide somnul, așa cum făceau cavalerii rătăcitori; nu mai găsești nici unul care, avîntîndu-se din cutare pădure către cutare munte sau pășind pe țărmul sterp și deșert al mării, de cele mai multe ori furtunoasă și răscolită, și aflînd pe apă, aproape de țărm, o corăbioară fără pînze, fără catarg și fără funii, să se arunce într-însa cu inima vitează, încredințîndu-se neînduratelor valuri ale mării adînci, care acu îl ridică spre cer și acu îl coboară către fundul genunii; iar el, înfruntînd pieptiș nebiruita furtună, cînd nici cu gîndul nu gîndește, se și află la trei mii și mai bine de leghe de locul unde s-a urcat și, sărind pe pămînt îndepărtat și necunoscut, i se întîmplă lucruri vrednice de a fi scrise nu pe pergamin, ci în aramă; dar acuma lenea biruie asupra sîrguinței, trîndăvia asupra muncii, păcatul asupra virtuții, neobrăzarea asupra vitejiei, flecăreala despre arme asupra faptelor de arme, care au trăit și au înflorit numai în vîrstele de aur, în vremea cavalerilor rătăcitori. Dacă nu, ia spuneți-mi: cine-i mai cinstit și mai viteaz decît vestitul Amadis Gaula? Cine-i mai înțelept decît Palmerin din Anglia? Cine-i mai nobil în purtări și mai iscusit decît Tirant cel Alb? Cine-i mai chipeș decît Lisuarte de Grecia? Cine a dat și a primit mai multe lovituri de spadă decît don Belianis? Cine-i mai semeț decît Perion de Gaula? Cine-i mai disprețuitor de primejdii decît Felixmarte de Hircania? Sau cine-i mai curat la cuget decît Esplandian? Cine-i mai îndrăzneț decît don Cirongilio de Tracia? Cine-i mai neînfricat decît Rodomonte? Cine-i mai prevăzător decît regele Sobrino? Cine-i mai cutezător decît Reinaldos? Cine-i mai nebiruit decît Roldan? Și cine-i mai plăcut și mai curtenitor decît Rugero, din care coboară astăzi ducii de Ferrara, așa cum spune Turpin în cosmografia lui? Toți acești cavaleri, și încă mulți alții pe care aș putea să-i numesc, au fost, părinte, cavaleri rătăcitori, mîndrie și slavă a cavaleriei. Asemenea oameni, sau alții ca ei, socotesc eu că ne trebuie (...).

Sancho Panza, țăran sărac, abrutizat de lipsuri și ignoranță, cu o trăsătură specifică omului necăjit — puterea de a îndura — nu îl însoțește pe don Quijote stimulat de idealuri, ci mai degrabă îmboldit de ambiții mărunte.

Aparent, spre deosebire de stăpîn, „scutierul" este centrat pe realități. Își poartă cu naturalețe ființa rotofeie, îi place să bea și să mănînce, speră să se îmbogățească repede și ușor; recunoaște că îi e frică, foame, și somn, sau că vrea bani. Minte de nevoie și nu din vanitate. Alcătuit din contraste, este egoist și prudent, dar credincios lui don Quijote; este credul, însă observă ciudățeniile, inconsecvențele, are bun simț și minte ageră; poate părea prost doar unor observatori superficiali care îl aud judecînd cu ingenuitatea ignoranței fapte străine experienței lui de viață. Lucid, trăiește și el cu o iluzie; că va deveni guvernatorul unei insule. Dacă don Quijote reduce situațiile, ca un scolast, la scheme, Sancho le privește cu empirismul și realismul Renașterii. Pe sărmanul Sancho lovit cu bîtele, don Quijote îl consolează cu o formulă: „nu-i amintire care să nu se șteargă cu timpul, nici durere pe care să n-o mistuie vremea.

— Apăi, dacă-i așa, răspunse Panza, poate fi nenorocire mai mare decît aceea care numai de la vreme așteaptă alinare, și numai de la moarte sfîrșit?"

Înțelepciunea lui nativă o dovedește vorbirea suculentă, smălțată cu proverbe expresive și folosite la momentul oportun. Ea făgăduiește un om capabil de evoluție surprinzătoare. La început străini, cavalerul disprețuitor și distant și scutierul temător și suspicios se apropie treptat; iluzia și simțul realității se alătură — căci din ele și doar din ele se încheagă adevărata viață, de aspirație și acțiune; romanul nu mai are doi eroi, ci unul singur, alcătuit din contopirea celor doi. „Idealul și realitatea nu trebuie să se impună cu brutalitate. O armonie lentă urmează să ia naștere din apropierea lor reciprocă. Experiența acceptată, primită, integrată, trebuie să genereze o înțelepciune nouă" — scria Jean Cassou.

Nu există — observase Auerbach — o legătură dialectică între nebunie și înțelepciune, care sînt paralele și coexistente la don Quijote. În schimb însă există o asociere organică între nebunia lui don Quijote și ființa spirituală a lui Sancho Panza, care pare a crește din nebunia lui don Quijote. Dragostea și înțelegerea lui pentru cavalerul rătăcitor, dorința de a-l urma în alte aventuri ale unei vieți pastorale, regretul pentru pierderea lui, sînt tot atîtea dovezi că „înțelepciunea se înalță pe aripile nebuniei; cutreieră lumea și se îmbogățește într-însa" **(Mimesis)**. Don Quijote îl vede pe Sancho mereu mai aproape de sine; treptat începe și el să vorbească cu proverbe, ca Sancho; în sfaturile înțelepte date înainte ca Sancho să ia în primire funcția de guvernator, don Quijote este înrîurit stilistic de scutier. Devenit, prin capriciul ducelui, guvernator, Sancho, destoinic și energic, se dovedește în stare să rezolve temeinic cazuri delicate. În sfaturile lui don Quijote și în faptele guvernatorului Sancho se întîlnește simbioza între iluzie și realitate. În concepțiile renascentiste ale celor doi, meritele personale și nu obîrșia sînt criterii ale virtuții omenești. Cel ce urmează să-i conducă pe alții trebuie să înceapă prin a se cunoaște pe sine, iar în raporturile cu ceilalți, omenia îi va dicta principiul reciprocității, deci comprehensiune.

PARTEA A DOUA

Capitolul XLII

Despre poveţele pe care i le-a dat don Quijote lui Sancho Panza mai înainte de-a se duce acesta să-şi cîrmuiască insula, dimpreună cu alte lucruri bine chibzuite.

(...) Dacă te-ndeamnă inima să crezi cele ce-ți spun, atunci fii, fătul meu, cu luare-aminte la acest Catón[1] al tău, ce vrea să te povățuiască și să-ți fie cîrmă și călăuză, care să te îndrumeze și să te scoată la bun liman din marea cea învolburată, unde ești gata să te avînți, căci slujbele și treptele cele mari nu sînt altceva decît o mare adîncă de griji. Mai înainte de

[1] E vorba de Dionisio Catón, autor al unor distihuri morale adresate fiului său, scrise în latinește, *Dionysii Catonis Disticha de moribus ad filium*, carte foarte citită și frecvent retipărită în epocă.

toate trebuie să te temi de Dumnezeu, fiule, pentru că-n teama de el stă înțelepciunea; și dacă ești înțelept, nu poți greși niciodată. În al doilea rînd, să te veghezi pe tine însuți și să te străduiești a te cunoaște, fiindcă aceasta este cea mai anevoioasă cunoaștere din cîte se pot închipui. Din faptul de a te cunoaște va ieși acela de a nu te umfla asemeni broaștei care a vrut să fie pe potriva boului; căci dacă faci treaba asta, atunci gîndul c-ai păzit porcii la tine-n sat va fi ca picioarele cele urîte ale păunului, care-i potolesc îngîmfarea cînd el, cu coada rotită, și le privește.

— Asta-i adevărat, răspunse Sancho, însă numai cînd eram țînc păzeam porcii; cînd am ajuns și eu ceva mai răsărit, gîște păzeam, nu porci; dar asta, după cîte mi se pare, n-are nici în clin, nici în mînecă cu ceea ce ne doare, că doar nu toți cei care ocîrmuiesc se trag din viță de domnitori.

— E-adevărat ce spui, răspunse don Quijote, și tocmai de asta cei care nu-s din capul locului de neam mare trebuie să alăture la vrednicia slujbei pe care o-ndeplinesc și o dulce blîndețe, care, însoțită de înțelepciune, să-i pună la adăpost de clevetirea cea răutăcioasă, de care nici o mărire nu scapă nepîngărită. Fii mîndru, Sancho, de obîrșia ta de rînd și nu te rușina să spui că te tragi din țărani; fiindcă văzînd că nu roșești de asta, nimeni n-o să se apuce să te rușineze, și-ți face mai mare cinste să fii un smerit virtuos decît un păcătos trufaș. Sînt nesfîrșit de mulți aceia care, trăgîndu-se dintr-un neam de rînd, s-au ridicat pînă la cea mai înaltă treaptă duhovnicească și împărătească, și, ca să te încredințez de acest adevăr, aș putea să-ți dau la pilde pînă ți s-ar urî... Să știi, Sancho, că dacă iei drept măsură virtutea și te mîndrești că faci fapte virtuoase, n-ai de ce să-i mai pizmuiești pe cei ce se trag din domnitori și din domni mari, pentru că obîrșia înaltă se moștenește, pe cînd virtutea se capătă, și virtutea are preț în ea însăși, pe cînd obîrșia înaltă, nu. Stînd, deci, lucrurile așa cum stau, dacă atunci cînd vei fi în ostrovul tău va veni să te vadă vreuna din rubedeniile tale,

nu te uita de sus la ea și n-o jigni, ci, dimpotrivă, primește-o bine, găzduiește-o și ospătează-o, fiindcă prin asta te vei face plăcut lui Dumnezeu, care nu vrea să fie nesocotită nici una din făpturile lui, și-ți vei face și datoria față de firea cea înțeleaptă. Dac-o aduci și pe nevastă-ta cu tine — fiindcă nu-i bine ca acela căruia i se încredințează pentru multă vreme o cîrmuire să stea fără muierea lui — învață-o, dăscălește-o și dezbar-o de firea ei cea necioplită, fiindcă cel mai adesea o femeie nătîngă și din topor duce de rîpă și face să se-aleagă praful de tot ce-a înfiripat un ocîrmuitor înțelept. De-o fi să rămîi văduv — lucru ce se poate întîmpla — și de pe urma treptei tale înalte te vei alege cu o nevastă mai de neam, n-o lua în așa fel ca să-ți slujească de mreajă, și de nadă pentru a ajunge, vorba aceea, la n-am nevoie de pitac, dar tu azvîrle-mi-l în sac; fiindcă adevăr zic ție că de tot ce-o primi muierea judecătorului, o da socoteală bărbatul ei la judecata de apoi și o plăti împătrit după moarte trebile pe care nu și le-a pus la socoteală-n viață. Nu te lăsa niciodată călăuzit de ce-ți trăznește prin cap, lucru ținut la mare preț numai de neajutorații la minte, care se cred firoscoși. Să afle-n cugetul tău mai multă milă lacrimile săracului, dar nu să te aplece a le da și mai multă dreptate decît dovezilor temeinice ale bogatului. Încearcă să descoperi adevărul, ascuns atît după făgăduințele și darurile bogatului, cît și după vaietele și rugămințile săracului. Dacă vrei să ții o cale cu adevărat dreaptă, nu descărca asupra vinovatului tot ce-i mai aspru-n legi, fiindcă judecătorul neîndurat nu-și cîștigă o faimă mai mare decît cel blînd. Dacă cumva se pleacă mai mult într-o parte cumpăna dreptății, vezi să nu fie pe talerul darurilor, ci pe talerul milei. Dacă ți s-o întîmpla să judeci plîngerea vreunui vrăjmaș de-al tău, îndepărtează-ți gîndul de la jignirea îndurată și îndreaptă-ți-l numai către adevărul lucrului ce trebuie judecat. Să nu te lași orbit de patima ta în socotelile altora, fiindcă greșelile pe care le săvîrșești din patimă de cele mai multe ori nici nu se mai pot îndrepta și, chiar de s-ar îndrepta,

ar fi numai cu prețul trecerii de care te bucuri și poate chiar și al averii tale. Dac-ar veni vreo muiere frumoasă să-ți ceară dreptate, întoarce-ți ochii de la lacrimile ei și urechile de la vaietele ei și cumpănește pe-ndelete temeiul cererii ei dacă nu vrei ca mintea să ți se înece în plînsul ei, iar cinstea în tînguirile ei. Pe acela pe care ai de gînd să-l pedepsești cu fapta nu-l mai năpăstui și cu vorba, fiindcă îi e de-ajuns amărîtului de el pedeapsa caznei pe care i-o dai, făr-a mai fi nevoie să-i trîntești și ocări pe deasupra. Pe vinovatul ce cade sub osînda ta privește-l ca pe-un nefericit, bătut de toate vînturile firii noastre celei căzute-n păcat, și, pe cît îți stă-n putință, fără a aduce vreo vătămare celor potrivnici lui, arată-te milostiv și blînd, pentru că, deși însușirile lui Dumnezeu sînt toate pe o potrivă, mai mult se desprinde și strălucе-n ochii noștri însușirea îndurării decît aceea a dreptății. Dacă urmezi, dragă Sancho, aceste povețe și aceste porunci, multe zile de trăit vei avea-veșnic fi-va renumele tău, îmbelșugată îți va fi răsi plata, nemaiauzită fericirea; îți vei căpătui copii-după pofta inimii, vor căpăta nume mare și ei și ne, poții tăi, vei trăi cu toată lumea în pace și bună voiei iar în ultimele clipe ale vieții te va găsi și clipa morții într-o bătrînețe senină și înaintată, iar strănepoții-tăi ți-or închide ochii cu mîinile lor gingașe și plăpînde. Toate cele ce ți le-am spus pîn-acum sînt învățături menite să-ți împodobească sufletul(...)

LOPE FÉLIX DE VEGA CARPIO

(1562—1635)

În 1647 inchiziția din Toledo interzicea un text care, parodiind crezul, începea astfel: „Cred în Lope de Vega cel atotputernic, poetul cerului și al pămîntului". Precocitate, dinamism și fecunditate creatoare neasemuite justificau epitetul lui Cervantes: „fenomen al naturii".

Lope de Vega se naște la Madrid într-o familie modestă; se povestește că la cinci ani scrie versuri, că de mic copil traduce un poem, iar la 13 ani compune prima piesă de teatru. Se pare că între 1577—1581 a făcut studii universitare. Opera lui gigantică nu îi absoarbe tot timpul, preocupările sau activitatea. Lucrează ca secretar în casa unor mari seniori și ia parte la războaiele duse cu Anglia și Olanda. În timpul campaniei nefericite a Invincibilei Armate — în toiul unor lupte crîncene fratele îi este ucis alături — scrie 11 000 de versuri. Vital și pătimaș, dornic să-și trăiască simțămintele, se căsătorește de mai multe ori, are numeroase legături sentimentale, mulți copii legitimi și naturali. După 50 de ani, moartea unor ființe dragi dezlănțuie o criză sufletească; devine colaborator al inchiziției, îmbracă veșmintele sacerdotale, trece printr-o perioadă de ascеză în care se pare că merge pînă la autoflagelare. Ca și viața lui zbuciumată, bogată în experiențe variate și dorite, personalitatea lui a avut înfățișări contradictorii: preot și soldat, ascet și aventurier, căutător de plăceri și creator al unei opere titanice care presupune șiruri de ore mistuite în muncă.

Este drept că improvizează cu o viteză de necrezut. Astfel izbutește să lase lucrări în aproape toate genurile literare. În afara operei dramatice, compune poeme epice (la modul grav, fantastic, sau burlesc; cu subiect antic, religios, de inspirație contemporană sau istorică), romane (pastoral, de aventuri), lucrări istorice și didactice, poezie lirică — profană și religioasă — în metru popular sau cult. Pe lîngă epistole, egloge și elegii, el scrie un mare număr de sonete — cu aproximație trei mii, alăturîndu-le celor publicate în volume de poezie și pe cele intercalate în piesele de teatru. Se îmbină în versurile lui emoția sinceră și concettismul baroc.

Sonetul închinat **Nopții (A la noche)** transmite, cum scria George Călinescu, „un sentiment vădit al tenebrelor". El a fost publicat (sub numărul 137) în primul grup de sonete (două sute) apărute în volumul de **Versuri (Rimas)**, tipărit în 1602 la Madrid.

NOPȚII[1]

O, noapte, născocind năluci drept vadă,
Fantastică, himerică, nebună,
Ce-l faci pe-acel ce-n tine-averi adună
Secată — marea, munții — șes să-i creadă.

Savantă, alhimistă ești, iscoadă
În creieri unde mintea e-o lacună.
Linx orb, de furtișaguri gazdă bună,
Chiar propriul zgomot spaimei te dă pradă.

Ți-s puse-n seamă umbre și păcate.
Duh rău ești, frig, poetă, pîndă, piază.
Ai mîini viteze, tălpi fugare date.

[1] Din: Lope Félix de Vega Carpio, *Obras escogidas*, Aguilar, Madrid, 1953—1958. În românește de *Romulus Vulpescu*.

Veghez ori dorm, din viața-mi jumătate
*Ie*i tu! *Veghind — dorm ziua la amiază;*
Dormind — nu simt că-s viu și viața-i trează.

Lope de Vega crede mai mult în valoarea poemelor decît a pieselor sale de teatru; de aceea nu se îngrijește de publicarea lor; cele tipărite între 1604—1617, cu excepția ultimului an, sînt neglijate de autor; apoi nu îl mai interesează nici apariția lor. Multe nu au fost editate în timpul vieții; și din cochetăria omului care vrea să pară mai tînăr și lasă umbră asupra anilor în care piesele au fost scrise, datarea unora a rămas incertă. Tocmai din cauza acestor dificultăți s-au înmulțit în ultimul secol numeroase cataloage care să stabilească paternitatea și datarea pieselor lui Lope de Vega: de la Charley (1857) sau Buchanan (1922) și pînă la Morley care împreună cu Bruerton (1940) se ocupă de fixarea ordinei cronologice a operelor dramatice. Un contemporan afirmă că Lope de Vega ar fi creat 1800 de *comedias* și 400 de piese religioase *(autos sacramentales)* și că uneori compunea o piesă în 24 de ore; au rămas pînă în zilele noastre 426 de *comedias* și 42 de piese religioase.

Teatrul lui se inspiră din cronicile și legendele Spaniei sau din istoria altor popoare: turci, indieni, evrei, romani, ruși etc.; în **Miraculosul principe transilvan (El prodigioso principe transilvano)**, al cărei erou este Sigismund Bathory și unde creștinii se luptă cu turcii, apare și numele lui Mihai Viteazul. Alte surse află dramaturgul în nuvelele italiene, în **Biblie**, povestirile de călătorie, anecdote, sau în viața Spaniei contemporane. Uneori își născocește singur subiecte.

Concepțiile despre teatru și le exprimă în **Noua artă de a scrie piese de teatru în această vreme (Arte nuevo de hacer comedias en este tiempo**, 1609). Lope recunoaște ca excelente regulele aristotelice, dar crede că e mai bine să asculte o altă voce: a publicului; sarcina dramaturgului este să placă spectatorului. Apără unitatea de acțiune, dar susține că regulele rigide ale unității de timp și de loc pot fi încălcate. Așa cum se întîmplă și în viață, pe scenă, care înfățișează realitățile, se pot alătura elemente tragice și comice. Fiecare personaj trebuie să se exprime într-un limbaj potrivit

vîrstei, situației și temperamentului său. Reduce numărul actelor *(jornade)* de la cinci la trei și preconizează teatrul în versuri.

Teatrul lui Lope de Vega este o „comedie umană" a timpului. Dramaturgul nu pătrunde în adîncimile sufletului omenesc, ci într-o abundență de situații variate care prind numeroase personaje; el exprimă, nu într-o piesă, ci în toată creația lui dramatică, problemele și atmosfera particulare Spaniei sale. Țărani, meseriași, mici nobili sînt victime ale marilor seniori. Cu toții au un sentiment al demnității personale. Micii nobili — *hidalgos* — mai nutresc și iluzii, au speranța unei posibile realizări personale. Pentru ei monarhul este sprijin împotriva marilor seniori care-i apasă și nădejdea unificării naționale. Dar regele nu e o figură luminoasă; el poate fi odios ca autor — moral — de crime **(Steaua Sevillei,** atribuită lui Lope de Vega); greu și tardiv eficace **(Cel mai bun judecător e regele, Fîntîna turmelor)**; împărțitor al pedepsei, dar nu al dreptății **(Cavalerul din Olmedo).**

În universul lui Lope de Vega noțiunea onoarei contrazice drepturile personalității libere și demnitatea omenească. Infidelitatea soției — fie ea și prezumată — se spală doar cu sînge. Diferențele de obîrșie împiedică tineri care se iubesc să se căsătorească. Don Alonso moare **(Cavalerul din Olmedo)**; dona Maria se căsătorește cu don Juan doar pentru că este nobilă **(Fata cu ulciorul)**; altfel s-ar părea că valoarea omului este incompatibilă cu origina lui modestă. Dianei îi e frică de mezalianța adusă de căsătoria cu secretarul ei, Teodoro, deși el este un tînăr deștept și dotat **(Cîinele grădinarului)**. Teodoro o iubește pe Marcela, dar e gata să o părăsească, pentru că dragostea stăpînei sale, Diana, înseamnă o promisiune de mărire. Diana e nedreaptă cu Marcela — pentru că o iubește Teodoro — și cu Tristan, pe care e gata să-l ucidă, pentru că el îi cunoaște secretul. Dilema se rezolvă printr-o înșelătorie: secretarul este prezentat drept fiul unui nobil bogat. Diana acceptă înșelătoria pentru ca opinia publică să nu o împiedice să-și cîștige fericirea în numele „onoarei". Acceptarea amăgirii, deci compromisul, implică recunoașterea caracterului absurd al unor prejudecăți pe care eroii nu le împărtășesc; în acest timp însă ea consemnează slăbiciunea acestor oameni care nu li se opun, ci le eludează prin vicleșug. Și poate că într-o epocă de teroare, tristețe și decepție acesta era unicul chip de manifestare al vitalității și optimismului rezonabil, deci al unor trăsături încă renascentiste.

FÎNTÎNA TURMELOR **(Fuenteovejuna)** scrisă, probabil, între 1604—1618, a fost publicată în 1619. În 1476, în timpul războiului între Alonso de Portugalia și Ferdinand de Aragon, comandorul ordinului de Calatrava, Fernán Gomez, poposește cu detașamentul lui în satul **Fuenteovejuna.** Îi apasă pe țărani, îl ofensează pe judecător, pe fiica lui, Laurencia, vrea să o silească să-i devină ibovnică. O salvează un țăran, care o iubea, Frondoso. Laurencia îl îndrăgește și ea pe Frondoso, cei doi tineri urmează să se căsătorească. Comandorul întrerupe nunta, alungă participanții, o răpește pe Laurencia. Cînd izbutește să scape, ea se adresează țăranilor, îi îndeamnă să se revolte; satul îl pedepsește pe comandor ucigîndu-l. Monarhul trimite un judecător să facă cercetări și să descopere făptașul. Sub tortură li se pune țăranilor întrebarea la care ei, pe rînd și laolaltă, dau unul și același răspuns: „Fuenteovejuna". Ferdinand încetează urmărirea și ia satul sub ocrotirea lui. Comandorul ordinului de Calatrava era de altfel un trădător; susținea un alt pretendent la tronul Castiliei, ceea ce ar fi împiedicat unitatea națională a Spaniei, aspirație întrupată pentru popor în monarh.

Piesa se inspiră dintr-o cronică alcătuită în 1572 la Toledo. Răspunsul unic „Fuenteovejuna" era în cronică un semn de răzvrătire împotriva abuzurilor feudale. Alta este semnificația lui în piesă, observă Leo Spitzer, care consideră că în drama lui Lope de Vega problema politică a satului capătă noi adîncimi și sensuri morale: hotărînd uciderea tiranului și susținerea monarhiei, satul vrea, în chip paradoxal, să restabilească ordinea prin încălcarea ei; ordinea înseamnă armonie: de voințe și de sunete, de aceea vorbește Leo Spitzer despre tema centrală a piesei și armonia muzicală. Armonia voințelor face din rebeliune un „act de iubire". Satul are o colectivitate eroică și piesa are un erou colectiv, cu un sentiment de „răspundere pentru întregul grup". Strigătul „Fuenteovejuna" emană, scrie Leo

Spitzer, „dintr-o armonie muzicală ce denotă dragoste, ordine și pace". Astfel universul piesei dobîndește o nuanță utopică. Spitzer observă elementul voit pastoral; țărani plini de curtenie, cu interes pentru poezie, filozofie și istorie și capabili de solidaritate morală, transformă satul lor într-o „insulă idilică de primitivism, în care valorile Vîrstei de aur au fost în chip miraculos conservate".

FÎNTÎNA TURMELOR[1]

(Fragmente)

ACTUL III

Scena III

(Intră Laurencia răcășită)

LAURENCIA: Lăsați-mă, căci parte pot lua
și eu la sfatul bărbaților;
o femeie poate prea bine să țipe,
dacă nu-și poate spune părerea.
Mă recunoașteți?

ESTEBAN: O, cerule sfînt!
Nu-i fiica mea?

JUAN: Ce? N-o cunoști pe Laurencia?

LAURENCIA: Vin într-un astfel de hal,
încît stați la îndoială
să mă recunoașteți cine sînt.

ESTEBAN: Fiica mea!

LAURENCIA: Să nu-mi spui fiica ta!

ESTEBAN: De ce, comoara mea?
De ce?

[1] Din: Lope Félix de Vega Carpio, *Obras escogidas*, op. cit. În românește de *Aurel Covaci*.

LAURENCIA: Din mai multe pricini — și fie
printre cele mai însemnate faptul
că lași să mă răpească tiranii
fără să mă răzbuni
și trădătorii — fără să mă aperi.
Căci încă nu eram a lui Frondoso,
să-i ceri să mă răzbune el,
făcîndu-și datoria lui de soț.
El din pricina ta aleargă încoace;
dar atîta vreme cît, încă,
nu a venit noaptea nunții,
ar fi avut datoria tată!
și nu soțul să mă apere.
Iar atîta vreme cît nu mi se dă
un trusou, fie acesta și cumpărat,
el nu-i dator să se ia de piept pentru mine
nici cu gărzile și nici cu tîlharii.
Fernán Gomez m-a luat
de sub ochii voștri în casa lui.
Asemenea unor păstori lași,
lăsați în seama lupului oița!
O, cîte junghere nu mi-au străpuns pieptul!
Cîte grosolănii n-am îndurat!
Ce vorbe urîte și amenințări!
Și ce groaznice cruzimi,
numai ca să-mi vînd cinstea
poftelor lui mîrșave!
Oare nu v-o spune părul meu?
Nu mi se văd aici semnele
loviturilor și sîngele?
Ce! Voi sînteți nobili bărbați?
Părinți sînteți voi? Sînteți rude?
Voi, cărora nu vi se rupe
inima de cumplită durere,
văzîndu-mă atît de chinuită?
Da, oi sînteți, cum bine arată
numele satului: Fîntîna Turmelor.
Hai, dați-mi mie niște arme,
căci voi sînteți pietre și bronzuri,

căci voi sînteți jasp, sînteți tigri!
Ba nu, nu tigri, căci tigrii
urmăresc cu ferocitate
pe cei care le răpesc puii,
omorîndu-i pe vînători,
înainte ca ei să ajungă la mare,
pentru a se arunca în valuri.
Iepuri fricoși v-ați născut!
Barbari sînteți, nu spanioli!
Orătănii ce îndurați ca alții
să se desfete cu femeile voastre!
Puneți-vă furci la cingătoare!
Dar de ce să vă mărginiți la asta?
O, Doamne, trebuie să mă lămuresc
că numai femeile sînt în stare
să le facă față acestor tirani,
să verse sîngele acestor trădători,
pe cînd voi sînteți buni numai
să vă jucați cu pietricele în apă.
Fătălăilor! Sodomiților!
Muieraticilor! Lașilor!
Ca mîine vă vor împodobi
fustele și broboadele noastre,
sulimanurile noastre și drésurile!
Frondoso vrea de pe acum
ca, fără judecată și pitac,
să-l spînzure pe Comendador
de crenelul unui turn.
Și toți ar trebui să faceți la fel.
Și eu mă bucur, jumătăți de oameni,
că, poate, o să rămînă fără femei
acest sat cinstit — și s-o întoarce
acel veac al amazoanelor,
veșnică spaimă a lumii!

ESTEBAN: Eu, fata mea, nu sînt dintre aceia
care îngăduie să li se dea
asemenea nume de ocară.
Mă voi duce singur, chiar dacă
toată lumea mi s-ar pune împotrivă.

JUAN: Și eu, oricît mă copleșește
al potrivnicului rang.

REGIDORUL: Să mergem cu toții!

BARRILDO: Să mergem!
În vînt desfășoară o pînză,
în vîrf de prăjină înaltă,
și grangurii moară cu toții!

JUAN: Și care fi-va rînduiala luptei?

MENGO: Ba, să-i ucidem fără rînduială!
Poporul voi uniți-l într-un glas,
căci toți se învoiesc, fără-ndoială,
cum că tiranii trebuie să moară.

ESTEBAN: Luați țepoaie, săbii, lănci
și furci, și arcuri, și ciomege!

MENGO: Stăpînii noștri, regii, să trăiască!

TOȚI: Mulți ani să ne trăiască regii noștri!

MENGO: Să moară trădătorii de tirani!

TOȚI: Să moară toți tiranii trădători!

(ies cu toții) (...)

Scena XIII

(...) ESTEBAN: Trăiască Castilia și León
și arcurile din Aragon,
iar tirania să piară!
Fîntîna Turmelor, ia aminte
la niște bătrînești cuvinte,
căci, ascultînd un sfat cu rost,
zău, nimeni păgubit n-a fost.
Regii vor dori să asculte
și să cerceteze acest caz;
cu cît ei vor afla mai multe,
ne-așteaptă mai mare necaz.

Să ne-nțelegem, la urma urmelor,
să știm cu toții un cuvînt.

FRON: Ce sfat ne dai?

EST: Să muriți spunînd
atîta doar: „Fîntîna Turmelor".
din asta unul nu iasă cumva.

FRON: Acesta adevărul eu socotu-l:
Fîntîna Turmelor făcut-a totul.
Vă învoiți s-o țineți toți așa?

TOȚI: Da! Da!

EST: Acum eu aș dori să fac
pe judele, ca să-nvățăm mai bine,
cum, ce să facă fiecine,
să nu picăm în puț din lac.
Să zicem, Mengo că va fi luat
întîiul și supus la cazne grele.

MENGO: Un altul, printre-atîția, n-ai aflat,
mai oase și mai piele?

EST: Ce? Crezi că te căznim cu-adevărat?

MENGO: Dă-i drumul, iute.

BAT: Cine l-a omorît pe Comendador?

MENGO: Fîntîna Turmelor!

EST: Și dacă
la chinuri te supun?

MENGO: S-o facă
Nălțimea ta! Pot să și mor.

EST: Tîlharule, mărturisește!

MENGO: Mărturisesc, spun tot, seĩor!

EST: Deci, cine-a fost?

MENGO: Fîntîna Turmelor.

EST: Hai, de la cap.

MENGO: Dar nu pot înc-odată!

EST: O baligă vei fi la judecată!

Scena XIV

Regidorul, aceiași

REG: Dar ce puneți aici la cale?

FRON: Ce e, Cuadrado, ce s-a întîmplat?

REG: Un jude a sosit în sat.

EST: Atîta pagubă de-ar fi!

REG: E-un căpitan cu el...

EST: Să fie
chiar dracul!... Fiecare știe
ce să răspundă, de-l întreabă.

REG: Dar s-au și pus pe cruntă treabă:
i-nchid pe toți, un om nu lasă.

EST: Ni-i teamă de cruzimea lor?
Ei, Mengo, pe Comendador
zi-i, cine l-a ucis?

MENGO: Cum cine?
Mă jur: Fîntîna Turmelor.

Scena XVIII

Un judecător, Estebán, un copil, Pascuala și Mengo, în închisoare; aceiași.

JUD: (*în culise*) Moșnege, adevărului dă glas!

FRON: Pe un moșneag, Laurencia mea,
cum îl căznesc!...
O, cît poate-ndura!

EST: (*în culise*) Mai lasă-mă nițel!

JUD: Poftim, te las;
Zi-i, pe Fernando cine l-a ucis?

EST: Fîntîna Turmelor, precum am zis.

LAUR: Tăicuță, pomenit în veci să fii!

FRON: Ce om!

. . . . . .

. . . . . .

JUD: Ia, pe băiat să-l frîngi!
Eu știu că știi... Hai, spune, cine-a fost?
Taci? Hei, călău, bețiv și prost,
ți-am spus doar mai cu suflet să mi-l strîngi!

COPILUL: *(în culise)*
Fîntîna Turmelor a fost, señor.

JUD: Pe viața regelui, viespar de hoți,
vă spînzur eu, cu mîna mea, pe toți!
Cine l-a ucis pe Comendador?

FRON: Să-l chinuie așa pe-un prunc firav
și, totuși, să nu scoată un cuvînt!

LAUR: O, brav popor!

FRON: Puternic, nu doar brav!

JUD: Și pe femeia asta, crunt,
s-o strîngeți în butuci odată,
și-apoi s-o trageți și pe roată!

LAUR: Orb de mînie de pe-acuma este!

JUD: Netrebnici! Cu copii și cu neveste,
eu în butucii ăștia vă omor!
Cine l-a ucis pe Comendador?

PASC: *(în culise)* Fîntîna Turmelor, señor!

JUD: Mai strînge!

FRON: Gînd deșert!

LAUR: Auzi, Frondoso?
Rezistă, precum vezi, și Pascuala!

FRON: Și pruncii! Ce, te sperie-ndrăzneala?

JUD: Parcă o-ncînți! Dîntr-ale ei n-ai scos-o!
Hai, strînge!

PASC: Ceruri milostive, vai!

JUD: Dar strînge, vită! Ce, ești surd? Ce ai?

PASC: Spun: l-a ucis Fîntîna Turmelor.

JUD: Ia-nșfacă-mi-l pe ăla dintr-ai lor,
mai coate-goale și mai cu osînză!

LAUR: E bietul Mengo, fără îndoială.

FRON: Mă tem că o să ne trădeze, însă!

MENGO: *(în culise)*
Au! Au!

JUD: Ci strînge, cîine, nu sta pe tînjeală!

MENGO: Au! Au!

JUD: Vrei ajutor?

MENGO: Au, vai de mine!

JUD: Zi-i, cine l-a ucis, zi-i, cine,
pe señor Comendador?

MENGO: Au! Au! Spun tot, spun tot, señor!

JUD: Slăbește-i mîna puțintel.

FRON: Da, o să ne trădeze el!

JUD: La stîlp cu spatele să stai!

MENGO: Nu, nu, că eu spun tot, señor!

JUD: Deci, cine l-a ucis? Zi-i, hai!

MENGO: Fîntîna Turmulițelor.

JUD: Poate fi ticăloșie
chiar atîta? De dureri
își bat joc... Cînd tocmai speri,
neagă cu-ndărătnicie
mai multă! ... Am ostenit;
lasă-l.

FRON: Dumnezeu te ție
Mengo! M-am temut de doi:
tu de-o teamă m-ai lipsit.

Scena XIX

Barrildo și Regidorul ies din închisoare, împreună cu Mengo, Frondoso și Laurencia.

BARR: Bravo lui Mengo!
REG: Bravo, pe drept!
BARR: Lui Mengo, bravo!
FRON: Da, bravo lui!
MENGO: Vai, vai!
BARR: Ia, prietene, bea.
Mănîncă.
MENGO: Vai! Vai! Ce-mi dai?
BARR: Sirop de chitre.
MENGO: Vai, vai!
FRON: Începe să bea!
BARR: Așa, așa...
FRON: De dușcă dă-l, că este bun!
LAUR: Mai dă-i și mîncare, iar.
MENGO: Vai, vai!
BARR: Ia, ia, că-i de la mine.
LAUR: Îndoapă-l ca de sărbători.
FRON: Bea tun cine rezistă bine!
BARR: Mai vrei?
MENGO: Vai, vai! Mai vreau puțin.

FRON: Bea, că o meriți pe deplin
LAUR: O dușcă după alta tragă!
FRON: Și înțoliți-l, că îngheață!
BARR: Mai vrei?
MENGO: Doar de vreo trei ori, dragă.
Vai, vai!
FRON: Mai este vin? — întreabă.
BARR: Da, este; beie cît îi place;
să bea se cere cine tace.
Ce ai?
MENGO: Un junghi... Să mergem, vai,
să nu mai prind și-un guturai.
FRON: Vin porfiriu... E bun, e-un vis...
Hai, spune: cine l-a ucis?
MENGO: Fîntîna Turmelor! Am zis!

(ies Barrildo, Regidorul și Mengo).

Scena XX

Frondoso, Laurencia.

FRON: Drept este, cu cinstire-i sînt datori,
dar spune-mi iubito, să știu și eu,
cine l-a ucis pe Comendador?
LAUR: Fîntîna Turmelor, zău, scumpul meu.
FRON: Deci, cine l-a ucis?
LAUR: Mă sperii, iară!
Fîntîna Turmelor—ți-am spus-o, doară!
FRON: Pe mine, tu, cu ce m-ai omorît?
LAUR: Cu ce? — Cu faptul că-mi ești drag
atît!

CAVALERUL DIN OLMEDO (**El caballero de Olmedo**), scrisă probabil între 1622—1625, a fost publicată în 1641. Alonso, un simplu hidalgo, e îndrăgostit de Inés. Cei doi tineri se iubesc, dar don Pedro ar vrea să-și căsătorească fata cu un nobil, fermecat și el de frumusețea ei; însă pe nătîngul don Rodrigo, Inés îl disprețuiește și e hotărîtă să înfrunte orice obstacol din calea unirii ei cu Alonso. Prin subterfugii, cu ajutorul unei bătrîne abile, Fabia, și a prietenului lui Alonso, tinerii izbutesc să comunice, iar Inés să refuze căsătoria cu don Rodrigo sub pretextul călugăriei. Cei doi tineri care se iubesc vorbesc cu florile sau țin lungi tirade despre simțămintele lor; uneori ei grăiesc în aforisme; „Cel care își prevede durerile, suferă de două ori", spune Alonso. Personajele principale sînt mai schematice și convenționale; cele secundare (Tello, Fabia sau don Pedro) sînt mai conturate, adesea prin replici pigmentate cu humor. Gelozia lui Rodrigo e înveninată de invidie; la luptele cu tauri, Alonso are o izbîndă strălucită și îl salvează pe don Rodrigo, căzut de pe cal. Dar victoriosul Alonso este măcinat de negre presimțiri; are un vis premonitoriu, vede o umbră care își dă numele lui. Plecat din Medina către Olmedo pentru a-și liniști părinții, aude pe drum o voce care cîntă, ca pe un fapt al trecutului și al legendei, uciderea cavalerului din Olmedo. Alonso vede în ea regretul de a o fi părăsit pe Inés, o stratagemă a Fabiei de a-l face să se înapoieze, ori semn al temerilor și tristeților sale; și nu-i dă ascultare. Leo Spitzer observa, ca și Grillparzer, că asemenea avertismente poetice reprezintă, ca un cor, sufletul anonim al poporului, dar nu sînt luate în seamă de protagonist. De altfel autorul se inspiră în ele din versuri populare, cu care le împletește. Alonso este victima unei capcane puse în pădurice de rivalul său. Lovit, cade rănit; aflat de Tello, e dus la Olmedo unde moare în brațele părinților. Regele hotărăște ca don Rodrigo și prietenul acestuia, cu care Rodrigo a pus la cale uciderea, să fie executați a doua zi. Personajul monarhului rămîne contradictoriu. El semnează automat hîrtii în care nu știe ce hotărîri se iau, nu se interesează de problemele grave ale țării și e în schimb preocupat de mici modificări în croiala pelerinelor purtate de cavalerii ordinului de Alcantara, iar pentru a le face, el îi cere papei încuviințarea

în care vede „interesul arătat prosperității statului nostru". Recunoaște că Alonso este viteaz, dar crede că „treptele nobilimii nu se urcă încălțat cu ciobote țărănești". Îi oferă bani, dar veghează „să nu se amestece făina cu tărîțele". Ciudat pare că acest personaj este totuși pus de autor să facă dreptate. De fapt el nu rezolvă nimic: iubirea a doi tineri a fost împiedicată de diferențele de clasă, Alonso a fost omorît, Inés e nefericită. Gestul lui, de altfel inevitabil, de pedepsire a lui don Rodrigo, exprimă slaba speranță în dreptate a unei populații care nu găsea altă posibilitate de a se opune abuzurilor săvîrșite de marii seniori.

CAVALERUL DIN OLMEDO[1]

(Fragment)

ACTUL III

Scena XVIII

Don Alonso, singur.

D. ALONSO: Tot ce n-am avut niciciînd:
temeri, spaime, port pe drumul
spre Olmedo cu duiumul.
O, triști mi-au fost, pe rînd,
susurul din rîul blînd
și ușorul freamăt, care
e-n frunzar iscat de-o boare.
Merg. Cresc noi triști, mereu,
dar mă trage gîndul greu
înapoi, spre casă, tare.
A părinților iubire
și-ascultarea mă recheamă,
mici dovezi, de bună seamă,
că aș fi viteaz din fire.

[1] Din: Lope Félix de Vega Carpio, *Obras escogidas*, op. cit. În românește de *Aurel Covaci*.

Crud am fost, în grea mîhnire
c-am lăsat-o pe Inés.
O, ce întuneric des!
Groază-i, gleznele-Aurorei,
pe smălțat covorul Florei,
la iveală cît nu ies.
Cîntă cineva... Dar cine?
Poate-o fi vreun lucrător,
către truda lui dînd zor.
De departe zvonul vine,
dar se-apropie de mine.
Ei, dar cîntă din ceva!
Rustic sonul nu-i... E-așa
de suav, sonor și blînd!
Prost pricepi un cîntec cînd
porți în gînd tristețe grea!

O VOCE: *(în culise; cîntecul începe de departe dar se aude din ce în ce mai aproape).*

Ay, ay, noaptea-l omorîră
pe frumosul cavaler,
floarea mîndră din Olmedo
și podoabă a Medinei.

D. ALON: Ceruri, ce aud? Au nu-s
prevestiri acestea? Hai,
sînt de față: dați-i grai,
spuneți, ce aveți de spus?
Să mă-ntorc? Mi-o face, cred-o,
Fabia și-acum, la ruga
lui Inés dînd iute fuga,
ca să n-ajung la Olmedo.

VOCEA: *(în culise)*

Umbrele-l vestiră
de loc să nu iasă
și îl sfătuiră
să steie acasă,
pe cel cavaler,
podoaba Medinei,
floare din Olmedo.

Comediile propriu-zise ale lui Lope de Vega au un final fericit. Structura pieselor a căror acțiune are un ritm iute, reia procedee convenționale, ca paralelismul legăturilor sentimentale între stăpîni și între slugile lor. Eroii sînt pasionați și decișI, femeile par mai ingenioase și cutezătoare decît bărbații. Personaje schematice revin, ca niște tipuri; de pildă tînărul îndrăgostit sau *gracioso* (un fel de bufon, slujitor abil care își scoate stăpînul din încurcături). Comicul izvorăște din procedee convenționale: travestiuri, coincidențe etc. Comediile se încheie cu izbînda iubirii încununate prin căsătorie.

FATA CU ULCIORUL **(La Moza de cántaro)** se pare că a fost scrisă în 1625. O tînără nobilă îl ucide pe cel ce-i ofensase tatăl. Pentru a nu fi dată pe mîna justiției, se deghizează în straiele unei slujnice. Un cavaler, don Juan, se îndrăgostește de ea, dar căsătoria între ei ar fi privită ca un delict împotriva „onoarei". Cînd părinții dobîndesc iertarea fiicei lor, el poate cere cu inimă ușoară ca ea să-i devină soție.

FATA CU ULCIORUL[1]

Comedie în trei acte

(Fragmente)

ACTUL AL DOILEA

Scena a VIII-a

Doña Maria, don Juan. (...)

DOÑA MARIA
Încotro dar, Isabel?
Încotro mă mînă dorul.
Ai crezut cumva că n-am
Dram de minte-n cap, ia spune?

[1] Din: Lope de Vega, *Comedii*, Editura pentru literatură universală, 1962. În românește de *Ion Frunzetti*.

DON JUAN
Văd eu bine că ai minte.
Chiar mă-ntreb adesea dacă
Nu te faci că nu-nțelegi.

DOÑA MARIA
Ce nu-mi place, nu-nțeleg.
Totuși, zău că-i de mirare
Ca un nobil cavaler,
Chipeș cum te văd că ești
Și galant, să se scoboare
Pînă la femei ca mine.
Ești sărac?

DON JUAN
Ce vorbă-i asta,
Să mă-ntrebi, dacă-s sărac?

DOÑA MARIA
Fiindcă, dacă n-ai avere
Ca să năzuiești mai sus,
Văd de ce-ți faci socoteala
Că mai bine-i faci ochi dulci,
Uneia ce te-ar costa,
Cum socoți, niște sandale,
Niște calțavete-acolo (...).

DON JUAN
Vezi,
Dac-ar ști să te reflecte
Și oglinda, la-nălțimea
Reflectării ce-ai rostit,
Că te-am îndrăgit m-ai crede.

DOÑA MARIA
A, reflex și reflectare.
Bun. Spui asta ca și cum
Ar fi sigur că-s în stare
Să te înțeleg. Iar eu
Te încredințez că pot.

Însă m-am deprins să-mi spună
Doar cuvinte grosolane
Un nemernic de indian:
„Du-te-ncolo, vino-ncoace,
Lasă aia, ia-o asta!
Ai spălat tigaia ceea?
Adu apă și fă focul!
N-ai pus sare la mîncare!
Nu-i destul de acru borșul!
Spală-mi asta, dă-mi batista!
Prea mult zahăr risipești!
Dă-mi oghialul să mă culc!
Să mă scoli de dimineață!
Pune masa: viu îndată!"
Și-alte gingășii ca astea
M-au făcut să-mi pierd auzul
Pentru lucruri mai plăcute,
Nu doar că nu le-aș pricepe.
Dar ce vrei, la urma urmei?

DON JUAN
Să mă vrei, la urma urmei.

DOÑA MARIA
Mi-ai întors-o-n doi peri, vorba,
Scurt și cu repeziciune.
Bine-am zis eu că gîndeai
Că la mintea mea cea scurtă
Nu se-ncap ocoluri lungi,
Ci-i nevoie de grai verde.
Doar că, „de mi-i negru chipul
— Cum zic negrii — s-alb la suflet",
Chiar dacă mă vezi în zdrențe.
Deci vorbește cum ți-e portul.

DON JUAN
Eu, frumoasă Isabel,
Citeodată cînd te văd
Slujnică, îmi pierd respectul.
Dar, privindu-ți fața mîndră
Mi-l redobîndesc pe dată.

Și să nu te necăjească
Dacă-ți spun dorința mea,
Căci, dacă-și ajunge ținta,
Orice mijloc e perfect.
Ce spui de vorbirea asta?

DOÑA MARIA

Că deși-i cinstită-n spuse,
Ce rostește tot nu-mi place
Dacă-i cum pricep că spui.
Dumneata, pe cîte-mi pare,
Ridicași asupră-mi spada:
Ripostai; fandași: fugii
Și descoperindu-mi flancul,
M-ai rănit, ca încheiere,
Cu un gînd pieziș și rău.
Dar, *señor*, pe viața noastră-a
Amîndorura, nu vreau
Să-mi înfrîngi zeloasa cinste
Avînd mîinile-narmate.
Potolească-ți-se mîna;
Potolește-ți și dorința,
Căci n-avem să fim prieteni
Dacă nu te porți cinstit.

DON JUAN

Isabel, a mea, ce vorbe!
„A mea" zisei? Doamne, mint!
Tu, gîndind că sărăcia
Îmi dă ghies să-ți fac ochi dulci,
Să te caut, să te rog,
Ești departe de pricina
Dreaptă-a dragostei ce-ți port.
Căci, pe ceruri, Isabel,
Jur că pentru tine sufăr
Și disprețuiesc femeia
Cea mai nobilă și mîndră
Din împrejurimi, căci mie
Mai de preț îmi e nojița
De la-ncălțămintea ta,
Decît perlele ce poartă

Ea la gît. Și mai de preț
Mi se pare-n mîna ta
Ăst ulcior, care-și încarcă
Din fîntînile uitării
Limpedele lui cristal,
Cînd la dulcele tău zîmbet
Se-mbulzește apa-n el,
Pizmuind pe cea dinuntru
Cea care-a rămas afară
Și dorind să-l umple, doar
Ca s-o ții mai iute-n brațe
Tu, la pieptul tău ducînd-o
Și la tine-acasă-apoi,
Decît splendida caleașcă
Ce-și dă-n lături portița
Și perdeaua de mătase
Ca dintr-însa să coboare
Cu briliante la inele,
Doamna cea din lumea mare (...).
Îți vreau sufletul prieten,
Căci iubirea nu-i doar trup.
Ce-mi răspundeți, ochii mei?

DOÑA MARIA

Ochii mei, vezi, nu mai pot
Să-ți răspundă nicidecum,
Dacă zici că nu-s ai mei.
Cît privește vrerea mea,
Cred că pot să-mi iau această
Libertate și să-ți spun
— Tot voiai un suflet — că ești
Omul cel dintîi a cărui
Dragoste nu i-o resping.

DON JUAN

Doar atîta, Isabel?

DOÑA MARIA

Nu-i destul? Atunci mai află
— Treacă la cîntar și asta —
Nu-mi displaci.

DON JUAN

Cum Isabel?
Doar atît?

DOÑA MARIA

Ei, ce te-apucă?
Ori te mulțumești, ori iau
Îndărăt și ce ți-am dat.

DON JUAN

Vrei să-mi dai s-alint o mînă?
Cu toate că mi-e cam frică
De cînd te-am văzut la scrimă
Ce isteț mai știi să-nvîrți
Spada albă de oțel.

DOÑA MARIA

Dumneata nu mă cunoști.
Jur c-am omorît un om
Așa cum mă vezi.

DON JUAN

Cu ochii...
Mai c-aș crede-o.

DOÑA MARIA

Du-te — acum
Fugi, că iaca și stăpînul.

DON JUAN

Unde să te-aștept diseară?

DOÑA MARIA

La fîntînă, cu lacheii.

DON JUAN

Aibă-mi-te-n pază cerul.

(Don Juan iese. Intră Leonór.)

Scena IX

Doña Maria, Leonór.

LEONÓR

Isabel.

DOÑA MARIA

Ce-i, Leonor?

LEONÓR

Tot cu el stai să vorbești?

DOÑA MARIA

Tot.

LEONÓR

Păi, nu-l disprețuiești?

DOÑA MARIA

M-a uimit atît amor.
Și te pot încredința
Că și eu simt că-l iubesc.

LEONÓR

Rangul lui cavaleresc
Parcă rîsul ți-l stîrnea
Merită să rîzi, cred eu,
Căci prietenia cere
Rang egal, egală-avere.

DOÑA MARIA

Și stihiile cu greu
Și-ar afla-mpreună locul,
Căci pămîntul apa-l sapă,
Aerul ia vămi din apă,
Și-mpreună ucid focul.
Dar cum el nu mă-mbie
Decît să-l iubesc, ce-aș pierde
De-mi las gîndul să-l desmierde?

LEONÓR

Mult.

DOÑA MARIA

Cum?

LEONÓR

Mult, am spus.

DOÑA MARIA

De ce?

LEONÓR

Păi, s-a-ndrăgostit de el
Doamna mea.

DOÑA MARIA

De unde știi?

LEONÓR

Luisa-mi destăinui:
Și-l vrea soț chiar, Isabel.
Așadar, de n-ai pus miza
Dă jos cartea și zi „pas".

DOÑA MARIA

Sigur știi?

LEONÓR

Da, știu de-un ceas.

DOÑA MARIA

Prea tîrziu ți-a spus Luisa.
Prea tîrziu îmi spui. Nu doară
Că el s-ar putea cumva
Lăuda cu ce i-aș da,
Dar mi-e drag, și-o să mă doară.
Proastă-am fost să cred că-mi poate
Mie fi sortit *don* Juan
Căci *don* Juanii nu în van
Tot *don* Juani sînt pentru toate.

LEONÓR

Vreau să-ți dau un om în loc,
Ce-i prieten cu al meu.
E-ndrăzneț, dar nu e rău,
Și-i voinic, și plin de foc.
N-ar putea să-i sufle-n ciorbă
Nici grăjdari, nici vizitii:
E de la spălătorii.
Poți intra cu el în vorbă.
Fii stăpînă-n sat la tine,
Ce te-ncurci cu *don* Juanii? (...)

ACTUL AL TREILEA

Scena XIV-a

Aceiași. Doña Maria, Leonór, Martin, Pedro, Lorenzo, Bernál, slujitori, muzicanți. (...)

CONTELE

(...) Cine n-ar cunoaște-o
Pe frumoasa Isabel,
Cum pășește ea de grav,
Ar putea-o crede-doamnă
De neam mare.

DOÑA MARIA

Poți să judeci
După asta, ce-nsemnată-i
Rochia pentru-o femeie,
Ce podoabă-i bogăția!

CONTELE

Uite ce pierdut se uită
Don Juan.

DOÑA MARIA

A-nlemnit privind-o.

CONTELE

Zău că i se iartă vina
De-a iubi-o-ntr-adevăr,
Căci înfățișarea-i mîndră
Pare-atîta de firească,
Încît, dacă n-aș cunoaște-o
Și n-aș ști eu ce hram ține,
Mi-aș închipui că-i cine
Știe ce de capul ei.

DON JUAN

Zeule Amor, femeia
Asta, de n-ascunde-n ea
Sînge nobil, cum se vede
De departe, calcă-a doamnă.
Ce-a dorit din ea să facă
Fără rost, natura asta,
Cînd și-alese nu cristalul
Încrustat cu nestemate,
Și cu aur, ca să pună-n
El un suflet nalt și mîndru,
Ci l-a pus într-un ulcior
De argilă? Stau aicea
Și mă uit pierdut la dînsa;
Doña Ana e geloasă;
Contele, furat deodată
Nepăsării lui distante;
Și ea pleacă mîine-n zori
Și-mi dă mie diamante
Să le vînd? Eu să rămîn
Fără ea și fără suflet?
Istețimea nu e mama
Fericirii? Cînd minciuna
Scormonită-i de-ndoială,
Nu țîșnește adevărul?
Foarte bine. N-o să plece
Isabel, cît n-o să aflu
Dacă mîndra ei ținută
Nu ascunde-o taină-n suflet.
Conte: cea mai mare forță
Cunoscută pe pămînt,

Sceptrul și coroana lumii,
Monarhia ei, mărirea
Regelui, ce printre oameni
E mai sus, istoria-ntreagă
Povestește, și-nțelepții
Întăresc, ca și exemplul
Viu de fiecare zi,
Că *iubirea* e. De-aceea,
Cum nu-i nimenea pe lume
S-o tăgăduiască, fie
Ca iubirea să mă piardă,
Din iubire eu mă-nsor,
Și să nu se mire nimeni,
Cînd toți cîți trăiesc o spun,
Că-i o patimă, iubirea,
Ce nu-ncape-mpotrivire.
Nu-s de piatră, și nu-mi sînt
Nici măcar stăpîn, de-o vreme,
Fiindcă simțurile-mi toate
Isabel mi le-a supus.
Cînd spun asta-n fața lumii
Vreau ca nimeni să nu-mi țină
Piept, și să mă-nsor în voie,
Căci chiar azi vreau să fac nunta.
Fiți toți martori că i-am dat
Mîna mea.

CONTELE

Ce streche-i asta?

DOÑA ANA

A căpiat *don* Juan, se vede.

CONTELE

Jur pe cer că, de nu-i glumă
Tot ce spui, mai bine-ți vîr
Spada-n piept, decît să-ngădui
O asemenea-njosire.
Hei! Argați! Luați vrăjitoarea
Asta, asmuțiți ogarii
S-o sfîșie! Ucideți-o!

DON JUAN

Stați, nemernicilor!... Cine
Îndrăznește, să poftească!
Spada mea-l așteaptă! Haideți!

CONTELE

Om din neam de prinț, cum ești,
Vrei să-ți faci de rîs strămoșii?

DON JUAN

(aparte)

E din neam de rînd, sînt sigur,
Altfel n-ar tăcea, acum...
N-are cum să fie alta,
Ori mai mult decît apare...

CONTELE

Om nebun, să lași o sută
Mii ducați, și pe-o femeie
Ce-aș lua-o-n graba mare
Eu, de-aș ști că mă iubește?

DOÑA MARIA

Pace, Conte. Greu îmi vine
Să vorbesc, dar văd că trebui',
Dacă mă silești.

DON JUAN

O, Doamne,
Dacă spune ce m-așteptl

DOÑA MARIA

N-ai pus chiar de tot la cale
Nunta, cum credeai, *señor*!
Mai rămîne să vreau eu:
Ca să stau cu cinste-alături
De *don* Juan, ar fi de-ajuns
Să fiu ruda dumitale
Și-a ducelui de Medina?

CONTELE

Ar ajunge, dacă-ai fi.

DOÑA MARIA

Cine-i fata cea din Ronda
Ce-a ucis un cavaler
Ca să apere onoarea
Tatălui bătrîn, de rege,
Azi iertată, cum spuseseși,
Și pe care-o căutai?

CONTELE

Se numea *doña* Maria,
Fie-i numele cinstit.
De toți cîți vor scri istorii
Și legende cu femei.

DOÑA MARIA

Păi, eu sînt *doña* Maria...
Ca să nu fiu cunoscută...(...)

CONTELE

Aici tace comedia,
Care, de-a pierdut procesul,
Amintește că-i a mia
Și cinci-sutea comedie
Scrisă de Lope de Vega.
Cînd o mie și cinci sute
Serii, ai dreptul la iertare!

Sfîrșitul comediei
Fata cu ulciorul.

TIRSO DE MOLINA

(1584—1648)

Pseudonim sub care scrie poezie, proză şi teatru călugărul Gabriel Téllez, căruia, în 1625, sub ameninţarea cu excomunicarea, superiorii îi interziceau să mai compună literatură profană.

Inspirat de moravurile societăţii contemporane, din istorie, hagiografie şi **Biblie**, Tirso de Molina creează comedii, tragedii şi *autos sacramentales*. Din cele aproximativ 400 de piese de teatru ale sale ne-au parvenit circa 80. Mai cunoscute sînt: trei piese publicate alături de povestiri şi poeme în volumul **Grădinile din Toledo (Los cigarrales de Toledo)**, redactat în 1621 şi apărut în 1624) şi anume, **Gelosul înţelept (El celoso prudente)**, **Sfiosul aflat la curte (El vergonzoso en Palacio)**, **Cum trebuie să fie prietenii (Come han de ser los amigos)**; comedia **Ţăranca din Vallecas (La villana de Vallecas)**, dedicată lui Lope în 1620, şi publicată în 1627 în **Prima parte** a operelor teatrale; drama istorică, **Înţelepciunea unei femei (La prudencia en la mujer)**, apărută, printre altele, în **Partea a treia** (1634), editată înaintea **Părţii a doua**; **Îndrăgostiţii din Teruel (Los amantes de Teruel)** şi drama teologică **Condamnatul pentru lipsă de credinţă (Condenado por desconfiado)**, cuprinse în **Partea a doua** (1635); fermecătoarea comedie **Don Gil de Ciorap-Verde (Don Gil de las calzas verdes)** publicată în **Partea a patra** (tot în 1635); comedia **Marta cea pioasă (Marta la**

piadosa) şi drama filozofică **Seducătorul din Sevilla şi oaspetele de piatră (El burlador de Sevilla, y Convidado de piedra)**, care intră în cuprinsul **Părţii a cincea** (1636).

În comedii eroii luptă ca să-şi împlinească iubirea căsătorindu-se şi izbutesc. Îndeosebi femeile se dovedesc ingenioase şi întreprinzătoare. O eroină simulează vocaţia monahală pentru a evita o căsătorie nedorită **(Marta cea pioasă)**. Fiind săracă, Juana nu se poate mărita cu iubitul ei, Martin, obligat de tatăl lui să ceară în căsătorie pe Inés, o tînără bogată din Madrid. Deghizată în haine bărbăteşti, luînd numele don Gil, Juana vine din Valladolid la Madrid. Inés îşi respinge pretendenţii pentru că se îndrăgosteşte de don Gil şi astfel Juana îşi cucereşte fericirea. **(Don Gil de Ciorap-Verde)**.

Capodopera lui Tirso de Molina rămîne SEDUCĂTORUL DIN SEVILLA ŞI OSPETELE DE PIATRĂ, dramă filozofico-religioasă publicată întîia oară în 1630 fără nume de autor şi primă elaborare literară a legendei lui don Juan, ale cărei izvoare se întîlnesc în folclor. Don Juan Tenorio, un frumos nobil andaluz, trăieşte din plăcerea de a cuceri femei. Îndrăgostit de fiece fată tînără, spun unii comentatori; incapabil să iubească, susţin alţii; sedus de orice femeie, ori seducător cu ambiţia şi orgoliul de a reuşi? Izbuteşte, amăgindu-şi victimele, fie prin făgăduinţa că se vor căsători, pe care nu are intenţia să o ţină, fie substituindu-se unui alt bărbat aşteptat. La Napoli o înşeală pe ducesa Isabela: profitînd de întunericul nopţii o face să creadă că este logodnicul ei, ducele Octavio. Descoperit, don Juan se teme de consecinţe şi fuge în Spania. Vasul pe care se afla naufragiază. La ţărm îl găzduieşte tînăra pescăriţă Tisbea, pe care o subjugă promiţîndu-i că se va însura cu ea. La Sevilla, regele îi cere să se căsătorească cu ducesa Isabela, pentru a şterge astfel necinstea ce-i adusese. Iniţial suveranul îi hotărîse drept soţie pe doña Ana, fiica lui don Gonzalo, comandor al ordinului de Calatrava; acum ea ar urma, conform dorinţei monarhului, să devină soţie a ducelui Octavio. Dar doña Ana îl iubeşte pe marchizul de la Mota. Aflînd că cei doi tineri urmează să se întîlnească, don Juan apare în locul marchizului; doña Ana îşi dă seama de înşelătorie şi strigă după ajutor. Tatăl

vine în apărarea ei, iar don Juan îl omoară și fuge. Marchizul de la Mota este crezut asasin, acuzat de uciderea comandorului și închis. În drumul lui, don Juan întîlnește o nuntă țărănească. Îl îndepărtează pe mire, și o seduce pe mireasă, păstorița Aminta, spunîndu-i, într-o cascadă de făgăduieli și vorbe măgulitoare, că îi va deveni soț și jurînd ca, de nu-și va ține cuvîntul, să piară ucis de un om mort.

SEDUCĂTORUL DIN SEVILLA ȘI OASPETELE DE PIATRĂ[1]

(Fragmente)

ACTUL I

Scena XVI

Don Juan și Tisbea

TISBEA: Mie însămi mi-s străină
cît timp nu ești lîngă mine.

D. JUAN: Nu te cred, că n-am pricină,
te prefaci, o știu prea bine.

TISBEA: Dar de ce?

D. JUAN: De m-ai iubi
sufletul mi-ai alina.

TISBEA: Sînt a ta.

D. JUAN: Eu sînt aci!
Ce-aștepți, care-i teama ta?

[1] Din: Tirso de Molina (Fray Gabriel Téllez), *Obras dramaticas completas*, Edición critica por Blanca de Los Rios. Madrid, Aguilar, 1946—1958. În românește de *Aurel Covaci*.

TISBEA: Teamă mi-i că mi-i năpasta
dragostea ce aflu-n tine.

D. JUAN: Dacă tu trăiești în mine,
gata sînt, în clipa asta,
să-mi pierd viața pe vecie
credincios slujindu-ți ție;
O să-mi fii pe veci nevasta
Ți-o făgăduiesc...

TISBEA: Dar bine,
sînt nevrednică de tine!

D. JUAN: O, amorul e un rege,
potrivind cu dreaptă lege
cu mătasea, pînza chiar...

TISBEA: Eu te-aș crede parcă, dar,
toți bărbați-s trădători.

D. JUAN: Cu putință-i să ignori
chinul meu, într-adevăr?
Azi îmi legi cu lungul păr
Sufletul...

TISBEA: Eu, ție, iată,
credincioasă ți-oi fi mult;
vreau de vorba ta s-ascult
și de mîna ta bărbată.

D. JUAN: Ochi frumoși, care de viu
mă ucideți, o, mă jur,
soțul vostru c-am să fiu...

TISBEA: Nu uita, comoara mea, te rog eu foarte,
că există Dumnezeu și moarte.

D. JUAN: *(aparte)*
Ce mărinimie-ndur!
(tare)
De-mi dă viața Dumnezeu,
sclav să-ți fiu îmi e dorința.
Iată-mi mîna și credința. (...)

ACTUL III

Scena VIII (...)

AMINTA: Jură-mi, deci, cuvîntul dat
c-ai să-l ții neapărat.

D. JUAN: Jur pe mîna ta, ce este
iarnă cu zăpezi pe creste
c-am să-mi țin cuvîntul eu.

AMINTA: Dacă n-o să-l ții, te jură
să te bată Dumnezeu.

D. JUAN: Jur că dac-o să mă port
ca o inimă sperjură,
ticălos perfid fiind,
să-mi dea moartea un om. Mort!
Viu? Să mă păzească Domnul!

AMINTA: Ți-s soție și-mi ești domnul
după-asemeni jurămînt.

D. JUAN: Sufletu-mi ți-l dau în brață.

AMINTA: O, cu sufletul eu sînt
doar a ta, cu-ntreaga-mi viață.

D. JUAN: O, iubita mea Aminta!
Mîine în conduri de-argint
și avînd de aur bumbi
o să-ți vîri, frumos și scump
piciorușul tău măiastru.
Cel grumaz de alabastru
strîns în temniți de mărgele;
degetele în inele
ca să-mi pară, sidefii,
șir de perle străvezii.

AMINTA: Cum ți-e voia, cum ți-e dorul.
Ție voia mea se pleacă
soț iubit.

D. JUAN: *(aparte)*
Măcar oleacă
Nu-l știți pe Seducătorul
Din Sevilla!

Întors la Sevilla, don Juan vede statuia de piatră a comandorului omorît de el și îi aruncă batjocoritor o invitație la cină. Statuia vine; la rîndu-i, îl poftește și ea. Deși zguduit de strania întîlnire cu mortul, don Juan răspunde chemării, fiindcă sînt în joc onoarea lui și orgoliul: vrea ca Sevilla să-i admire curajul. Ospătat cu scorpioni și vipere, simte că îl arde pe dinlăuntru un foc; strîns de mîna comandorului, zadarnic cere păsuire pentru ultima spovedanie, căci e ucis și se va prăbuși în infern.

Don Juan are o senzualitate nesățioasă și un orgoliu nemăsurat, pentru a căror satisfacere își riscă viața; sînt dimensiuni gigantice, de Renaștere. Îmbinarea între setea de plăceri și simțămîntul, tardiv, de culpă, între lipsa de scrupule și nevoia finală de confesiune, aduce o notă barocă personajului. Pedeapsa îi e dată în chip fantastic, prin intermediul statuii de piatră a unui mort. Astfel păcatele lui își primesc o răsplată, în același timp pămînteană, cît și în perspectivă escatologică. Don Juan nu este necredincios, ci ușuratic. Țintind doar plăcerea, el amînă sentimentul culpabilității și Tirso de Molina vrea să dea, prin el, o lecție celor ce neglijează momentul — care nu trebuie să lipsească din nici o viață morală — de meditație asupra responsabilității pentru propriile fapte.

ACTUL III

Scena XIII

(...) CATALINÓN: Señor, am văz't
Mai apoi, în locul ăst...
Cine m-arde, cin'mă-nhață?
Zău că am orbit, mă jur!
Cînd l-am azărit în față!...
Zic și-ntreb: dar cine sînteți?
El răspunse, răspunsei...
Mă ciocnii...

D. JUAN: De cine?

CATALINÓN: Nu știu...

D. JUAN: Vinul, mintea, zău, ți-l-o uscă!
Ia dă-mi lumînarea, gîscă,
și-am să văd eu ce se-ntîmplă.

(D. Juan ia lumînarea și se apropie de poartă. Îi iese în întîmpinare **Don** *Gonzalo, în forma în care se afla în mormînt; Don Juan se dă tulburat înapoi, punînd mîna pe spadă și ținînd în cealaltă lumînarea, pe cînd Don Gonzalo se îndreaptă spre el cu pași măsurați, iar Don Juan, mereu în gardă, se retrage pînă ce ajunge în mijlocul scenei.)*

D. JUAN: Cine-i?

D. GONZALO: Eu!

D. JUAN: Anume cine?

D. GONZALO: Cavaler de viță-aleasă
sînt, și m-ai poftit la masă.

D. JUAN: Bine, vei cina cu mine.
Chiar mai mulți de-o fi să vină,
au cu toții loc la cină.
Masa-i pusă... Șezi...

CATALINÓN: Mă aibă
Dumnezeu în paza-i sfîntă,
Sîn Panuncio, Sîn Anton!
Morții mîncă și cuvîntă?
Faptul spune că așa e.

D. JUAN: Șezi și tu Catalinón.

CATALINÓN: Zic că foamea nu mă taie,
C-am cinat...

D. JUAN: Ești tîmp, bag seamă.
Doar un mort — și cîtă teamă!
Viu de-ar fi, ce-ai face, oare?
O, neghioabă, lașă frică!

CATALINÓN: Stai cu el la masa mare.
Eu zic c-am cinat, adică.

D. JUAN: Să mă-nfurii vrei?

CATALINÓN: Seîor,
fie-mi Domnul păzitor!

D. JUAN: Hai! Aștept!

CATALINÓN: Mă ia damblaua!
Mor! Mi-i moartă mahalaua.

(slugile tremură)

D. JUAN: Voi ce faceți? Ce îngaimă
Gura voastră? Tîmpă spaimă!

CATALINÓN: N-aș vrea să cinez vreodată
cu vreun străin de vatră.
Eu, cu-n musafir de piatră?!

D. JUAN: Tîmpă spaimă! Apoi,dacă
E de piatră ce-o să-ți facă?(...)

ACTUL III

Scena XV

Don Juan, singur

D. JUAN: Doamne, mi-a fost pe de-a-ntregul
Trupul scăldat în sudori;
Inima-n piept deodată
îmi înghețase de tot.
Mîna în mînă luîndu-mi,
o, ce cumplite strînsori!
Iad. N-am simțit niciodată
eu mai cumplite dogori.
Și ce suflare pe gură
mai slobozea, vorbitor!
Rece, încît infernală
mi se părea deseori.
Dar numai închipuirea

spaimei deschide largi porți.
Nu este frică mai tîmpă
decît e frica de morți.
De nu ți-e frică de-un nobil,
zdravăn trup, mîndru la port,
plin de putere și minte,
cum să te temi de un mort?
Mîine mă duc la capelă,
unde-s poftit, căci mi-e dor
să mai admire Sevilla
al meu curaj uimitor.

PEDRO CALDERÓN DE LA BARCA

(1600—1681)

Născut într-o familie de mică nobilime, începe să scrie de copil. Studiază la Alcalá și Salamanca dreptul canonic și drept laic. Prima comedie cunoscută, **Dragoste, onoare și putere (Amor, honor y poder)** datează din 1623. Între 1623—1625 călătorește în Italia și în Flandra, iar la întoarcere intră în serviciul unui mare nobil. Piesele lui încep să se joace la palatul regal și Calderón devine un fel de dramaturg oficial care pregătește serbările curții. Numit în 1636 cavaler al ordinului Santiago, ia parte la luptele împotriva răsculaților, la războiul cu francezii, este rănit (1640). Se retrage din rîndurile armatei (1642), asigurat cu o pensie lunară pentru serviciile prestate și intră în slujba ducelui de Alba. Evenimente din viața personală cît și cele din viața Spaniei, îi aduc dorința de izolare și meditație: copil frustrat de iubirea maternă (moartea mamei, recăsătorirea tatei), adolescent cu formație teologică și educație iezuită, tînăr, probabil aventuros, care se bate în duel și în război, cunoscînd lumea în slujba unor mari seniori, prin călătorii, și ca poet de curte, în jurul vîrstei de 50 de ani, cînd pierde ființe dragi din jur, Calderón hotărăște să se facă preot. În 1651 este numit capelan la Toledo. Numit, apoi, din nou la curte, se stabilește la Madrid; aici moare.

A cunoscut popularitatea din timpul vieții. I se publică 4 volume (fiecare cu douăsprezece piese): 1636, 1637, 1664, 1672. În 1676, pe lîngă un volum cu douăsprezece *autos*

sacramentales, a cărui apariție are acordul său, i se tipărește și un al cincilea volum de *comedias*, fără aprobare, fără știre, cu multe greșeli, ceea ce îl supără. Scrie aproximativ 130 de piese de teatru, 80 de *autos sacramentales*, 20 de mici piese într-un act *(entremeses)*. Se inspiră din mitologie, legendă, istoria Spaniei ori a altor țări, din Biblie, din nuvela italiană sau din viața contemporană.

Unele piese, de inspirație istorică sau nu, drame sau comedii, zugrăvesc cu ochiul exersat pentru observarea fenomenului social, moravurile unei epoci, trecute sau prezente. În teatrul de moravuri intră de pildă: **Doamna spiriduș** (**La dama duende** scrisă în 1629 și publicată în 1636), **Casa cu două intrări este greu de păzit (Casa con dos puertas mala es de guardar,** scrisă în 1629), **Medicul onoarei sale** (**El medico de su honra** scrisă între 1624—1630 și publicată în 1637), **Pictorul dezonoarei sale (El pintor de su deshonra,** 1639), **Alcadele din Zalamea (El alcalde de Zalamea), La ofensă secretă, răzbunare secretă** (**A secreto agravio, secreta venganza,** publicată în 1637).

Într-o altă serie de piese, al căror număr crește spre sfîrșitul vieții, probleme religioase, morale, filozofice află o expresie simbolică și poetică. De pildă: **Devoțiune Crucii (La Devoción de la Cruz,** scrisă înainte de 1633 și publicată în 1634), **Viața e vis (La vida es sueño), Nemaipomenitul magician** (**El magico prodigioso,** 1637).

Capodopera VIAȚA E VIS, publicată în primul volum de teatru, a fost probabil scrisă (opinează Angel Valbuena Briones) în 1632—1633. Se inspiră dintr-o poveste a celor **O mie și una de nopți** și, prin intermediul romanului **Varlaam și Ioasaf,** din legenda lui Buda. Basilio, regele Poloniei, crede într-un horoscop care prezice că fiul lui, Segismundo, îl va detrona și va conduce apoi țara ca un tiran. Cu o lipsă de afecțiune părintească, determinată sau întărită de moartea, la nașterea fiului, a soției, de a cărei pierdere i se pare vinovată venirea lui Segismundo pe lume, îl crește în izolare și captivitate: îmbrăcat în piei de animale, legat cu lanțuri, păzit cu strictețe, dar instruit din cărți. În chip firesc, condițiile captivității umilitoare și neexplicate îl fac pe Segismundo nefericit. El rostește o frază care exprimă cel mai sumbru pesimism: „Căci a omului supremă vină e că s-a născut". Cînd se pune problema succesiunii, înainte

de a o decide, Basilio mărturisește existența fiului său și vrea să verifice horoscopul: sub narcoză îl transportă pe Segismundo la palat; înconjurat de onorurile cuvenite rangului, el se trezește într-o altă lume. În tînărul de a cărui formație morală nu se ocupase nimeni, izbucnește revolta împotriva celor care îl furaseră de bucurii, cît și dorința de a le trăi acum. Nu își domină pornirile.

VIAȚA E VIS[1]

(Fragmente)

ACTUL II

(...) *(Intră Clotaldo)*

CLOTALDO

Să-l duc pe Segismundo înapoi;
doar l-am crescut.. Dar cine-s ăștia doi?

ROSAURA

Mă-nchin în fața înălțimii tale,
dar stea numai tăcerea cu tine la taclale;
Cînd minții stîngăcii îi vin de hac,
mult mai simțit vorbesc acei ce tac.

SEGISMUNDO

Nu trebuie să pleci! Un pic așteaptă!
Cum poți să fii atîta de nedreaptă,
încît să-mi lași simțirea-n negre bezne?

[1] Din: Don Pedro Calderón de la Barca, *Obras completas*, Madrid, Aguilar, 1952—1959. În românește de *Aurel Covaci*.

ROSAURA

Nălțimea ta să mă-nvoiască-i lezne:
cer învoirea...

SEGISMUNDO

Mi te smulgi, de-a dreptul!
Nu-i asta rugă, singură-ți iei dreptul.

ROSAURA

De nu mi-l dai, mi-l iau...

SEGISMUNDO

Curtenitor
am fost. Mă faci să fiu ca din topor.
Împotrivirile, de orișiunde vin,
sînt al răbdării mele crud venin.

ROSAURA

Fiindcă este un venin,
de furii, de turbare și de asprime plin,
răbdarea ta n-ar cuteza
și n-ar putea s-o-nvingă cinstea mea.

SEGISMUNDO

Să văd măcar de pot și atîtica:
să-mi piară-n fața vrăjii tale frica.
Sînt îndemnat și-mi dau silință,
să-nving ce e cu neputință.
Azi de pe-acest balcon l-am aruncat
pe-un ins spunînd că nu poți fi bogat.
Tot ca să văd de pot, e simplu, nu-i așa?
zvîrli-voi pe fereastră cinstea ta.

CLOTALDO

Tare e înverșunat.
Ce-ar mai face, cînd, turbat,
cinstea mea, a doua oară,
ar risca-o, bunăoară?

ROSAURA

Prevestea — și nu în dodii —
tirania-ți triste zodii
țării cei nefericite:
crime, morți, trădări cumplite.
Dar ce poate face-n lume
omul om numai prin nume?
Inuman neobrăzat,
crud, tiran, înfumurat,
născut parcă printre fiare?

SEGISMUNDO

Nu mă ocărî prea tare.
Eu am fost duios așa,
spre a mi te-ndatora;
azi, pornit, ce Dumnezeu,
barem să-ți spun tot ce vreu.
Hei! Închideți, dealtmintre,
poarta, nimeni să nu intre. (...)

Regele consideră horoscopul verificat; din nou sub narcoză, Segismundo este iarăși dus în turnul captivității; cînd se trezește, păzitorul lui, Clotaldo, îi spune că toate cele ce și le amintește și le crede întîmplate au fost vis. Un singur lucru îl face pe Segismundo să se îndoiască: simțise fiorul iubirii: „îndrăgeam doaro femeie.../ De-asta cred c-a fost aieve;/ tot s-a dus, măriri, gîlceve,/ numai asta nu se-ncheie". Erotismul laic aduce aici un element renascentist.

(Segismundo, ferecat în lanțuri și îmbrăcat în piei, doarme pe jos, ca la începutul acțiunii. Intră Clotaldo, Clarin și cei doi slujitori).

CLOTALDO

Aici lăsați-l, ca să-i piară
trufia unde i-a-nceput.

PRIMUL SLUJITOR

Tot cum a fost, în lanțu-i crud,
eu am să-l țin acuma iară.

CLARIN

Abia trezit întîia oară,
zări-vei iar zăvorul porții,
pierzînd, cum se schimbară sorții,
închipuita-ți slavă sumbră,
ce este doar a vieții umbră
și, sigur, flacără a morții.

CLOTALDO

E bine celui care știe
vorbi astfel, să i se deie
loc potrivit unde să steie,
să tot vorbească-o veșnicie.
Celula asta-mi pare mie
că este vrednică de el.
Închideți-l!...

CLARIN

De ce pe mine?

CLOTALDO

De temnițe e bun acel
Clarin, ce știe taine bine,
căci toba n-o mai bate-astfel.

CLARIN

Dar ce? Eu am cerut, măcar,
ca tatăl să-mi ucid, pe tron?
Ori, ticălos, de pe balcon,
l-am azvîrlit pe-acel Icar?
Mor eu mereu, ca să-nviu iar?
Eu dorm? eu sînt de vise plin?
De ce mă-nchizi?

CLOTALDO

Tu ești Clarin!

CLARIN

Trompetă dac-aș fi, nu altă,
Tot aș tăcea: doar e-o unealtă
ce tare are preț puțin;

(este înșfăcat de slujitori). (...)

Poporul se revoltă: nu vrea un principe moștenitor străin. Soldații vin să-l elibereze pe Segismundo și el învinge forțele inamice. Spre surprinderea celor ce-l urgisiseră nu se răzbună, ci iartă. Fie și săvîrșită în vis, fapta bună nu se pierde. Singură ea răspunde nostalgiei omenești de stabilitate și certitudine. De aceea se poate spune că pesimismul din **Viața e vis** nu este absolut; Segismundo a dovedit că, avînd liber arbitru, omul nu este rob fatalității și își poate determina destinul. Trista experiență de la început a efemerului îi deschisese alternativa epicurismului ori a unei rigori morale; el se oprește la cea din urmă.

SEGISMUNDO

Ce-i asta, ceruri? Înc-odată
vreți măreții să tot visez,
pe care le destramă timpul?
Vreți să mai văd încă odată
cum majestatea și cum fastul,
stînd printre năluciri și umbre,
pe loc se spulberă în vînturi?
să mai îndur trezirea crudă?
să văd a omului putere,
umil născută, temătoare?
Nu trebuie, o, nu, așa să fie:
priviți-mă supus ursitei iară!
Dar tocmai pentru că eu știu acuma
că toată viața asta-i doar un vis,
că voi, iar nălucite mie umbre,
aiurea simțurilor mele moarte,
nici trupuri nu aveți, precum nici glasuri;
da, cunoscînd că ăsta-i adevărul,
nu vreau închipuită măreție,
nici fast închipuit nu-mi mai doresc
și nici fantasmagorice iluzii,
ce trebuie, oricum, să se destrame
la boarea cea dintîi a dimineții,
întocmai cum migdalul dat în floare,
în zori de zi și pe neașteptate,
își scutură la-ntîia adiere
petalele ce, nici măcar învolte,
se ofilesc, pierzîndu-și strălucirea
și fragezii boboci trandafirii,
podoaba, frumusețea și lumina.
Da, eu vă știu acuma, vă cunosc
cum știu același lucru că se-ntîmplă,
oricînd, cu orișicare om ce doarme.
Dezamăgit odată, pentru mine
închipuiri nu pot să mai existe.
Doar bine știu că viața este vis.

AL DOILEA SOLDAT

De crezi că noi te amăgim, întoarce-ți
spre muntele semeț de-acolo ochii,
să vezi cum mii de oameni te așteaptă,
porunca să-ți asculte.

SEGISMUNDO

Și-altădată,
o, cît de limpede și deslușit,
eu știu că am văzut același lucru,
și-a fost doar vis!...

AL DOILEA SOLDAT

Întotdeauna, însă
sînt prevestite lucrurile mari
și, fără îndoială, lucrul mare
acestea e, stăpîne, dacă-ntîi
tu l-ai visat...

SEGISMUNDO

Da, adevăr grăiești:
a fost o prevestire, nendoielnic.
Dar dacă viața e atît de scurtă,
hai, suflete, să mai visăm odată,
luînd aminte, însă, mult mai bine,
că iar va trebui să ne trezim
cînd din plăcere mai mult vom gusta.
Știind acum că totul se va pierde,
mai mică ne va fi dezamăgirea.
Înseamnă, dacă nu-ți urmez povața,
că nu mai știu de loc de glumă eu.
Și-acum, după această pregătire,
să zicem că aievea toate sînt.
Puterea toată, mie-ncredințată,
e cazul la stăpîn să se întoarcă...
Să nu ne dăm de la nimic în lături!
— Vasali! Vă mulțumesc pentru credința

ce mi-ați purtat; în mine-aveți pe omul
dibaci, cutezător, ce libertatea
de sub străinul jug vă va aduce.
La arme, toți! Curînd vă veți da seama
că-mi este vitejia fără seamăn:
În contra propriului meu părinte
cer armele să ridicați — și goale
din teacă să le scoateți către cer!
Mai iute vreau să-mi cadă la picioare
(Dar dacă mă trezesc nainte de-asta?
N-ar fi mai bine să nu zic nimic,
odată ce n-ar trebui s-o fac?).

TOȚI

Trăiască Segismundo! Să trăiască!

(intră Clotaldo)

CLOTALDO

O, ceruri, oare ce-i cu zarva asta?

SEGISMUNDO

Clotaldo!

CLOTALDO

(aparte) Îți încerci asupra mea
asprimea, doamne...

CLARIN

Ia să dau poruncă
Din pisc de munte azvîrlit să fie!

(iese)

CLOTALDO

Eu, ție, la picioarele regale,
știind că mor, acuma mă prostern.

SEGISMUNDO

Sus, taică, sus! Ți-i hărăzit să fii
busolă, tu, și bună călăuză
acelor ce-n izbînda mea crezură.
Eu creșterea că-mi datorez o știu,
nespus de mult lealității tale.
Îmbrățișează-mă!

CLOTALDO

Ce-aud? Ce-ai zis?

SEGISMUNDO

Spun că visez și că doresc — visînd —
să săvîrșesc doar fapte bune, căci
nici printre vise astea nu se uită.

CLOTALDO

O, fapta bună de-i blazonul tău,
nu te vei supăra, neîndoielnic,
stăpîne, de-o să mă auzi zicînd
același lucru și pe mine,-ntocmai.
Vrei să te războiești cu tatăl tău,
dar nu-ți pot fi eu sfetnic împotrivă-i,
căci este regele și domnul meu.
Nici să-ți slujesc eu nu pot, se-nțelege;
ucide-mă!

SEGISMUNDO

Ingrat și trădător!
Nemernic! (Dar, vai, ceruri, nu-i mai bine
să mă-nfrînez cît pot să mă-nfrînez?
Doar încă nu sînt sigur dacă-s treaz!)
Eu prețuiesc curajul tău, Clotaldo;
Îmi place mult și chiar te pizmuiesc.
Te du, slujește-ți regele! Curînd
ne-om întîlni pe cîmpul de bătaie.
Iar voi, ceilalți, ne-ntîrziat, la arme!

CLOTALDO

Picioarele-ți sărut de mii de ori.

SEGISMUNDO

Ursita mea, ne ducem să domnim.
O, dacă dorm, să nu mă mai trezești;
să nu m-adormi aievea totul dacă-i.
Dar fie adevăr ori vis, oricum,
doar fapta bună are-nsemnătate;
de-i adevăr — o facem ca să fie,
iar dacă nu — ca să ne dobîndim
prieteni pentru cînd ne vom trezi.

(pleacă toți, punînd mîna pe arme) (...)

SEGISMUNDO[1]

(Dacă vis într-adevăr e,
amintirea fă-mi să tacă,
Doamne, căci atîtea lucruri
n-au cum într-un vis să-ncapă.
Ceruri, cine-ar fi în stare
din acestea-ntreg să iasă,
ori să nu ia-n seamă una!
Nu-i mai groaznică-ndoială!
Dacă vis mi-a fost grandoarea
din trecut, cum oare astăzi
doamna-aceasta îmi aduce
mărturii fără tăgadă?
N-a fost vis, deci, ci aievea,
iar de-a fost aievea — iată
înc-o grea nedumerire — ,
cum se face că mi-l cheamă
viața — vis? Oare-ntr-atîta

[1] Fragmentul de mai jos este reprodus din vol. (apărut după alcătuirea materialului antologic): Calderón de la Barca, *Viața e vis;* Editura Univers, 1970. În românește de *Sorin Mărculescu*.

vis și glorie se-aseamăn,
că-i crezută-nșelătoare
gloria adevărată
iar cea-nchipuită, certă?
într-atîta-s de sărace,
Oare și-una și cealaltă
că plăceri și văz se-ntreabă
de-s minciuni ori sînt aievea?
Copia-ntr-atît să pară
geamănă cu prototipul,
că-ndoieli încap de-i calpă?
De-i așa și dacă scris e
să vedem cum se destramă
maiestate și putere,
măreție, glorii, fală,
să-nvățăm măcar să prindem
clipa ce ne e lăsată,
căci doar ea ne dă plăcerea
care-n vise ne desfată.
În puterea mea-i Rosaura,
sufletu-mi o-nalță-n slavă,
deci să folosim prilejul,
peste legi iubirea treacă,
peste-ncrederea și-avîntul
ce să-mi îngenunchè-o-ndeamnă.
E un vis, și-așa fiind,
să visăm norocul astăzi,
că apoi năpasta vine.
Dar cu propria-mi judecată
vreau să mă conving că-i altfel?
Dacă-i vis, trufie vană,
cine-ar vrea, pe glorii-umane,
gloria din cer să-și piardă?
Care bun trecut nu-i vis?
Cine-n fericiri odată
răsfățat n-a zis în sine-și
amintindu-și-le-n treacăt:
am visat desigur toate
cîte le-am văzut? Și dacă
sunt dezamăgit și știu
placul că-i văpaie-naltă

de-orice vînt ce suflă-asupră-i
în cenușă preschimbată,
s-alergăm spre ce e veșnic,
căci nepieritoarea faimă
nu stă-n somnul fericirii,
nici într-al măririi leagăn. (...)

MARELE TEATRU AL LUMII (**El gran teatro del mundo,** 1633?) este, alături de **Festinul lui Baltazar (La Cena de Baltasar,** 1634), cel mai de seamă *auto sacramental* scris de Calderón. Un autor împarte roluri și costume. Actorii vor fi: Regele, Bogatul, Lucrătorul, Săracul, Frumusețea, Legea, Copilul. La sfîrșitul piesei fiecare trebuie să-și dezbrace costumul primit. Sensul alegoriei este limpede: în marele teatru al lumii oamenilor le revin rolurile ce au de jucat în viață; viețile sînt trecătoare, ca un rol; cînd mor, ei își părăsesc toate bogățiile și plăcerile; rămîn doar cu meritul de a fi săvîrșit fapte bune. Ca și în **Viața e vis,** Calderón subliniază liberul arbitru: chiar dacă nu își poate alege poziția materială—care nu este de invidiat, dat fiind caracterul ei precar, esențialmente perisabil, ca și cel al costumului de actor — omul poate opta însă pentru o cale morală sau alta.

MARELE TEATRU AL LUMII[1]

(Fragmente)

Scena I

(...) LUMEA: Ce-mi poruncești și ce vrei de la mine?

AUTORUL: Eu Autor îți sînt, tu-mi ești creația;
vreau să-ți încredințez reprezentația
ce va să-nsemne închinare

[1] Din: Don Pedro Calderón de la Barca, *Obras completas*, op. cit. În românește de *Aurel Covaci*.

puterii mele care seamăn n-are;
Văzîndu-i slavei mele nemăsura,
doar de serbări s-o ține și natura;
și, cum mereu s-a întîmplat
că lucrul ce a-nveselit mai mult și-a desfătat,
reprezentația cea mai aplaudată,
a fost viața omenească, iată,
vreau să se arate comedie
ce azi în al tău teatru o să fie;
și cum a mea-i serbarea și eu sînt Autorul,
silit sînt să-mi aleg și trupa și decorul;
și cum, dintru-nceput, tot eu, iarăși,
i-am ales pe oameni și ei mi-s tovarăși,
în această a lumii piesă de teatru,
care are părți patru,
oamenii trebuie să joace
într-un stil potrivit fiecărui,
și fiecăruia eu am să-i dărui
rolul ce-i place mai tare.
Și pentru ca parte să aibă la serbare
frumoasa suită de aparențe, anume,
și împodobitele costume,
doresc, Lume, ca azi,
veselă și darnică și mincinoasă,
să faci din plin aparențe la iveală să iasă.
Tu vei fi teatrul, eu Autorul,
iar omul — actorul. (...)

AUTORUL: Muritori, nu încă vii,
dar de mine-așa chemați,
căci în mine existați
înainte chiar de-a fi;
chiar de nu mi-ți auzi,
să veniți aici vă cer,

unde,-n foi de palmier
și de cedru, și de laur,
vă aștept, de roluri faur,
vouă să le-mpart, sub cer.

Scena II

(Îndră Bogatul, Regele, Lucrătorul, Săracul și Frumusețea, Legea și Copilul).

REGELE: Ascultăm de marea-ți voie,
Autorul nostru... Cine,
spre a exista prin tine,
să se nască-avu nevoie?
Trupul neștiut de noi e,
n-avem suflet, n-avem minte,
nici puteri, nici simțăminte;
la picioare-ți sîntem pulberi, —
suflă-le, ca să le spulberi,
să-i stăm lumii înainte.

FRUMUSEȚEA: Numai în închipuire
îți trăim; noi n-avem suflet,
pipăit, simțiri, răsuflet;
de rău, bine, n-avem știre,
dar, de vrei să ne admire
lumea toată, de departe,
fă-ne tu de roluri parte.
Doar cu-acest prilej, e lege,
că noi n-avem a alege,
ci primim ce ni se-mparte.

LUCRĂTORUL: Autor stăpîn, ce, pînă
astăzi, nu te-am cunoscut,
îți ascult porunca, mut,
zămislit de a ta mînă;
bine știi — și-o să rămînă
limpede ce rol am eu.
(știe tot un Dumnezeu!)

Rolul de-mi greșesc, de el
nu m-oi plînge eu, de fel.
Rolul doar, de jocul meu.

AUTORUL: Omul, spre-a trăi puțin,
De-ar putea alege, știu:
n-ar vrea unul chinul viu
și al suferinței spin.
Toți ar vrea, în rol, din plin,
să arate regi la față.
Nu-și dau seama și nu-nvață
că-n acest aparte cadru,
totu-i numai joc de teatru,
chiar de ei socot că-i viață.
Autorul știe numa
cine ce mai bine poate.
Eu, deci, am să-mpart, acuma,
rolurile astea, toate. (...)

Scena a cincea (...)

AUTORUL: Văzîndu-le, pot să îndrept
prea bine greșelile lor,
dar tocmai de-aceea le-am dat
mai multă plăcere și dor,
tot eu omenești lor patimi,
putință să dau tuturor
prin fapte un merit să-și afle.
Deci, rolul să-și joace cum vor,
eu, astăzi, pe toți îi las slobozi;
Lucrînd împreună, ciopor,
văzîndu-le învălmășeala,
adînc voi privi-n fiecare,
spunîndu-le, stăruitor,
ce legea mea pururi le cere:

LEGEA: *(cîntă)* Lucrați cinstit, mereu,
căci Dumnezeu e Dumnezeu. (...)

Scena VI-a (...)

O VOCE: *(cîntă)* Frumusețea omenească-i
floricică printre flori;
Ofilească-se, c-aproape-i
noaptea fostei aurori.

FRUM: Piară, piară frumusețea! —
zice-un cîntec trist, de dor.
Ba nu piară, ba nu piară:
fie ca-n ai vieții zori.
Dar, vai mie, nu sînt roze,
albe, roșii la culori,
ce, de ziuă mîngîiate
și de-a soarelui dogori,
frunzele să nu-și despoaie,
să nu piară, căci nu vor
să-și ascundă-n verde mugur
verde frăgezimea lor.
Ei, și ce e dacă floarea,
plină-n zori de vii candori,
pierde, sub de aur soare,
farmecu-i încîntător?
Poți cu mine s-o asemui
pe oricare dintre flori,
cînd ființa, neființa,
veșnic sînt hotarul lor?
Nu! Eu floare-s, mai frumoasă,
ce cu veacul mă măsor:
m-a văzut — născută — raza,
nu mă va vedea cînd mor.
Voce, zi-i: cum pot, eternă,
eu să pier ca niște flori?

VOCEA: *(cîntă)* Veșnic sufletul îți este,
dar ți-e trupul muritor.

FRUM: La deosebirea asta
n-am răspuns mulțumitor.
Am ieșit din acel leagăn

și spre-acel mormînt dau zor.
Rău îmi pare că mai bine
n-am jucat în acest rol.

(iese) (...)

Scena VIII-a

(intră regele)

LUMEA: Ce rol avut-ai tu, întîiul care
la îndemînă mi-ai venit? Ce rost?

REGELE: Ce fost-am uită Lumea, oare?

LUMEA: Da, Lumea uită iute tot ce-a fost.

REGELE: Tot ce-i scăldat de-a soarelui splendoare
porunca mi-a știut-o pe de rost,
de cînd e-mbrățișat de aurora
și pînă la tăcuta umbrei oră.
Am judecat, am cîrmuit regate,
găsit și moștenit măriri și glorii;
văzut și născocit griji necurmate;
avut, știut și dobîndit victorii;
format, nălțat noi favoriți în toate;
făcut, lăsat, gîndit și scris istorii.
Am încrustat în baldachine aur;
purtat-am sceptre, purpură și laur.

LUMEA: Te lasă de coroană, te dezbară!
Și uită, pierde-ți măreția goală!

(își scoate coroana)

Făptura ta să iasă goală, iară,
din farsa vieții, purpura regală;
ce strai ți-a fost, să știi că n-o să
piară:

curînd pe-alt rege va găsi, cu fală.
Din mîna-mi crudă nu mai smulgi tu aurul,
nici purpura, nici sceptrele, nici laurul!

REGELE: Nu tu mi-ai dat podoabele bogate?
Îmi iei ce tu mi-ai dat — și mă lași gol?

LUMEA: Nu ți le-am dat: ți-au fost împrumutate
doar pentru timpul cînd jucai un rol.
Ci lasă-mi pompă, purpură, regate,
azi altuia să i le duc obol.

REGELE: Tu faimă de bogată poți să vrei,
cînd n-ai ce dărui, dacă nu iei?
Dar care mi-i folosul că, odată,
pe lume am avut un rol de rege?

LUMEA: Pedeapsă dacă meriți, ori răsplată,
aceasta autorul va alege;
Nici nepăsarea ta, nici grija-ți toată,
nu mă privesc; mă lasă toate rece.
Costumul doar îl vreau neapărat:
se cere să mă lași cum m-ai aflat.(...)

În teatrul lui Calderón mai există încă omul Renașterii, care își simte demnitatea în posibilitatea de a-și determina singur destinul (liberul arbitru) și este preocupat de lumea laică — avînd conștiința problemelor sociale **(Alcadele din Zalameea)**, sau a importanței educației și a luminii aduse în viață de iubirea între bărbat și femee **(Viața e vis)**. Dar omul renascentist este estompat de omul cu noua sensibilitate barocă, cu un dor de adevăr care îl determină să caute mobilurile morale ultime ale conștiinței, cu o nevoie acută de veșnicie, care îl face să observe mai cu seamă perisabilitatea lucrurilor, cu acea anxietate în fața morții și a fragilității vieții care îl fac să vadă lumea ca teatru și viața ca vis. El credea a cunoaște doar aparențele și a trăi deci în

iluzie și amăgire. Menendez y Pelayo socotește pesimismul lui Calderón „tranzitoriu", iar scepticismul din **Viața e vis** o îndoială „metodică": personajul crede că poate atinge adevărul dincolo de zădărnicia trecătoarei sale vieți. În piesele poetice, personajele nu mai sînt caractere individualizate, ci întrupare a unor idei, ele se mișcă într-o lume irealã și vorbesc, adeseori în lungi tirade împodobite cu artificii stilistice; concettism, hiperbole, antiteze. Sensibil la prezența Rosaurei, Segismundo îi spune de pildă „Să te văd și pot pieri,/ căci mă-ntreb, pierzînd puterea,/ dacă moarte mi-e vederea, /nevederea-ți ce mi-ar fi. / Mai grea moarte s-ar vădi", etc.

Scrisă în 1651, piesa de inspirație istorică ALCADELE DIN ZALAMEEA **(El alcalde de Zalameea)** este în același timp un studiu de moravuri și de caractere. Un regiment comandat de don Lope de Figueroa sosește în Zalameea. Căpitanul, don Alvaro de Ataide, este găzduit în casa lui Pedro Crespo, țăran bogat, a cărui fiică, Isabel, se ascunde. Don Alvaro află însă că Pedro Crespo are o fiică frumoasă și dorește să o găsească. O descopere printr-un șiretlic; se iscă un conflict, și căpitanul este încartiruit în altă casă, la ordinul lui don Lope. Alvaro nu a renunțat însă la fantezia lui, și o răpește pe Isabel. Crespo, care între timp a fost ales alcade, îl roagă să redea fiicei sale onoarea pierdută, căsătorindu-se cu ea. Personajele sînt individualizate; dramaturgul subliniază cumințenia și înțelepciunea țăranului Pedro Crespo; simțul onoarei, pe care nu o confundă cu avere sau titluri și în același timp răbdarea și stăruința cu care încearcă să rezolve problemele pașnic și rezonabil. Don Alvaro refuză insolent și arogant. Crespo îl arestează și îl execută, fără a ține seama că judecarea lui nu ține de competența sa. Regele Filip al II-lea sosește în Zalameea, află evenimentele petrecute, îi recunoaște lui Crespo dreptul de a fi făcut justiție și îl declară alcade în Zalameea pe viață. În tradiția democratică a teatrului spaniol, această piesă inspirată dintr-una omonimă, scrisă de Lope de Vega, îl arată pe țăranul Crespo vorbind autorităților, de la maior și pînă le rege, cuviincios, dar simplu și direct, repudiind cu humor țărănesc formalismul, fără a părea impresionat nici de prezența monarhului.

ALCADELE DIN ZALAMEEA[1]

(Fragmente)

ACTUL I

Scena 16

Crespo și Juan, cu spadele scoase din teacă; Chispa; ceilalți.

CRESPO

Ce-nseamnă asta, cavalere?
Înfricoșat eram la gîndul
Că omorîți aici un om;
Cînd colo, ce să văd?...

ISABEL

(aparte)

Ajută-mi, Doamne!

CRESPO

Cum, spuneți vorbe dulci unei femei?
Fără îndoială, sînteți tare nobil
Dacă vă poate trece atît de iute
O supărare.

CĂPITANUL

Cel ce a primit
Prin naștere îndatoriri este ținut
Să se supună lor; și, astfel eu,
Avînd respect pentru această doamnă,
Mi-am înfrînat voit toată mînia.

[1] Din: Calderón de la Barca, *Alcadele din Zalameea*, E.S.P.L.A., 1958, col. Biblioteca pentru toți. În românește de *Emanuel Avilar*.

CRESPO

Isabel — știți — este fiica mea,
Și e țărancă, senior,
Nu doamnă.

JUAN

(aparte)

Aș putea să jur
Că totul e-o dibace născocire
Ce i-a slujit ca să pătrundă aici.
Mînia-n mine aprig clocotește
Cînd văd cum vor să-și bată joc de noi;
Dar n-o să-i las. *(Tare.)* Seniore căpitan,
De-ați fi avut bunăvoință,
Ați fi putut băga de seamă
Cum vă primește tatăl meu,
Ca azi să nu-l mai fi făcut
Să sufere și-acest necaz.

CRESPO

Cine te pune să te-amesteci,
Flăcăule? Unde-i necazul?
Cum, cînd l-a supărat soldatul
Nu trebuia să-l urmărească?
Copila mea văzînd hatîrul
De-a-l fi iertat, a fost mișcată,
Cum tot mișcat mă simt și eu
Cînd aflu că un senior
I-arată-acum atîta stimă.

CĂPITANUL

(către Juan)

E limpede că n-a fost alt motiv,
Și vezi de-acum să te gîndești mai bine
Cînd deschizi gura.

JUAN

Lasă c-am văzut
Eu bine.

CRESPO

Ei, dar ce ai vrea să spui
Cu asta?

CĂPITANUL

De n-ați fi de față,
I-aș da pe loc pedeapsa meritată
Acestui tînăr.

CRESPO

Mai încetișor,
Seniore căpitan, căci numai eu
Am dreptul să mă port cu fiul meu
Așa cum vreau, dar dumneavoastră nu.

JUAN

Și de la tatăl meu primesc mustrarea,
Dar n-aș îngădui să mi-o dea altul.

CĂPITANUL

Și ce i-ai face?

JUAN

În joc mi-aș pune viața,
Onoarea să mi-o apăr cu-ndîrjire.

CĂPITANUL

Dar ce onoare are un țăran?

JUAN

Una la fel cu a domniei-voastre;
Căci e știut că de n-ar fi țăranul,
N-ar mai putea trăi nici Căpitanul. (...)

Scena 18

Crespo, Don Lope

CRESPO

Vă mulțumesc de mii de ori
Că m-ați salvat dintr-o-ntîmplare
Care ar fi putut, senior,
Chiar să mă piardă.

DON LOPE

Spune, cum
Putea-ntîmplarea să te piardă?

CRESPO

Anume: omorînd pe-acela
Ce în vreun fel m-ar fi jignit.

DON LOPE

Dar, Dumnezeule, știai
Că-i căpitan?

CRESPO

O, Doamne, da.
Dar chiar de-ar fi fost general
Și s-atingea de cinstea mea
Îl ucideam.

DON LOPE

Dar de s-atinge
Oricine numai de un fir
Din uniforma de soldat,
V-o jur pe Dumnezeu din cer
Că-l spînzur.

CRESPO

Cine îmi clintește
Chiar și-o fărîmă din onoare,
Pe Dumnezeu v-o jur și eu,
Că-l legăn în spînzurătoare.

DON LOPE

Dar dumneata știi că ființd
Ceea ce ești, ai datoria
Să-nduri corvezi fără crîcnire?

CRESPO

Da, știu, dar numai cu averea,
Iar nu cu cinstea; regelui
Închin avutul și viața,
Că-i sînt dator; însă onoarea
E-un bun al sufletului meu,
Ce-i stăpînit de Dumnezeu.

DON LOPE

Pe toți Hristoșii! S-ar părea
C-aici dreptate ai avea.

CRESPO

Pe toți Hristoșii, întotdeauna
Dreptate am știut să-mi fac. (...)

ACTUL III

Scena 8(...)

CRESPO

Plînsu-mi nu mișcă a ta ființă?

CĂPITANUL

Un plînset de copil, de babă,
Ori de moșneag — nu-i mare treabă.

CRESPO

Pentru atîta suferință
Nu se cuvine-o mîngîiere?

CĂPITANUL

Ce mîngîiere mai poftești,
Cînd îți îngădui să trăiești?

CRESPO

Iată!-n genunchi un om îți cere
Cu lacrimi să-i redai onoarea.

CĂPITANUL

Nătîng!

CRESPO

Da? Vei vedea îndat
Că-s eu alcade-aici în sat.

CĂPITANUL

Se pune numai întrebarea
De mă poți judeca: de-aici
Consiliul de război mă ia.

CRESPO

Așa-nțelegi să termini?

CĂPITANUL

Da,
Bătrîn smintit și măscărici.

CRESPO

Alt mijloc nu-i?

CĂPITANUL

Ba da; să taci
E cel mai bun în cazul tău.

CRESPO

Nu altul?

CĂPITANUL

Nu. (...)

Scena 17

(...) *(Se deschide o ușă prin care se vede Căpitanul, mort, așezat pe scaunul „garrotei".*[1]*)*

REGELE

Dar cum de-ai îndrăznit aceasta?

CRESPO

Dacă, așa cum ați mai spus,
Sentința noastră a fost bună,
Nici execuția nu-i rea.

REGELE

Dar cum? Consiliul de război
N-ar fi putut executa?

CRESPO

Eu cred că maiestatea voastră
Vede-n justiția întreagă
Un singur trup cu multe mîini;

[1] Mod special de supliciu, prin strangulare (garrota), obișnuit în Spania (n.t.)

Și-atunci ce-nsemnătate are
Dacă ucid un om cu asta,
Sau îl omor cu cealaltă,
Dacă tot trebuia să moară?
Ce-nseamnă-un lucru mic, greșit,
Cînd ținta mare-ai nimerit?

REGELE

Dacă stau lucrurile așa,
De ce atunci pe Căpitan,
Care-i și cavaler, n-ai pus
Să-i taie capul?

CRESPO

Vreți să știți?
Senior, cum nobilii de-aici
Trăiesc ca niște oameni pașnici,
Călăul nostru din comună
Nu știe cum să taie-un cap.
Dar asta-i treaba mortului,
Și pînă cînd n-o să se plîngă
El singur de vreo nedreptate,
Să nu ne-amestecăm, aș zice.

REGELE

Don Lope, lucru-i săvîrșit
Și moartea i-a fost bine dată;
Că înțeleaptă vorbă spuse:
Ce-nseamnă-un lucru mic greșit
Cînd ținta mare-ai nimerit?
Poruncă dau să nu mai stea
Nici un soldat pe-aici, și iute
Să se pornească toți în marș,
Ca-n Portugalia s-ajung
Cît mai curînd, plecînd îndată.
Iar dumneata în Zalameea
Vei fi alcade pe viață. (...)

LITERATURA UMANISMULUI ȘI RENAȘTERII ÎN CENTRUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI

Întrepătrunderea zonelor culturale și rădăcinile multiple din care își trag seva exponenții lor sînt caracteristice dezvoltării umanismului și Renașterii în țările din centrul și sud-estul Europei: cea mai veche universitate germană se înființează la Praga; la curtea lui Corvin lucrează erudiți din Dalmația ori din Pannonia croată; redactor al textelor bibliotecii „Corvina" era Feliks Petančić, originar din Dubrovnik; activitatea polonezului Grigore de Sanok se desfășoară la Zagreb și la Oradea; croatul Ian Vitéz și polonezul Grigore de Sanok sînt preceptorii lui Matei Corvin; Ianus Pannonius, cel mai însemnat poet de limbă latină al Renașterii din Ungaria, este de origine croată; umanistul de origine română și expresie latină, Nicolaus Olahus, înființează la Tyrnavia o școală al cărei rector este croatul Anton Véráncsics. În lumea ortodoxă cărturarii-monahi aparțin — prin origine și meleagurile unde își desfășoară activitatea — mai multor țări.

În centrul Europei, legată de Italia și țările Occidentului, Renașterea este mai timpurie. Intelectualii din sud-est sînt însă „ultimii oameni ai evului mediu și ultimii umaniști din Europa"...[1] În sud-est a existat o continuă osmoză culturală: „timp de secole aceste culturi s-au dezvoltat aici, în acest colț al Europei, într-o simbioză proprie lor, care a determinat schimburi de idei, influențe literare, formații intelectuale ce au împărtășit, toate și concomitent, dincolo de fondul lor tradițional — islamic pentru unele, bizantin pentru altele — structurile și stilurile atît de diferite ale Orientului și ale Occidentului"[2].

Nu se poate vorbi de Renaștere în cultura bulgară, a cărei dezvoltare a fost zăgăzuită între secolele XIV și XVIII de stăpînirea turcă. Se pot menționa în Rusia personalități neastîmpărate, dornice de experiența vieții active, ca prințul Glinski, de călătorii și de

[1] Virgil Cîndea, *Les intellectuels du Sud-Est européen* (XVII e.s.), în *Revue des études Sud-Est européennes*, Tome VIII-1970, Nr. 2, p. 184.
[2] Ibid., p. 191.

lecturi — ca pribeagul cavaler Peresvetov — precum și cîteva figuri interesate de scriitori antici sau de cultura italiană, ale cărei ecouri ajunseseră la Moscova prin Polonia sau Crimeea: F.M. Karpov, Maxim Grecul, A.M. Kurbski.

Datarea, clasificarea și periodizarea fenomenului literar este aici mai dificilă decît în Europa occidentală, prin urmare, oricînd, discutabilă. Chiar pentru o etapă mai tîrzie (1580—1620), V. — L. Tapié scria în capitolul intitulat **Barocul în țările dunărene:** „În nici o parte, de altfel, folosirea categoriilor nu comportă un pericol mai mare"[1].

★

Perioada bizantină a culturii grecești sfîrșește prin căderea definitivă a Bizanțului (1453). Țara cunoaște acum mizerie materială și lipsă de securitate. Stăpînirea turcă stîrnește printre intelectuali reacții variate": unii se refugiază în regiuni relativ mai libere, în insule sau în Peloponez, așa cum face Plethon (la Mistra), alții rămîn și își dau silința să continue vechile tradiții, eșuînd ca Ghenadios Scholarios; mulți pleacă în Occidentul care căuta cultura antică sub formă de manuscrise, ori dascăli: într-acolo se îndreaptă, de pildă, Chrysoloras, Bessarion, Argiropulos, Theodor Gaza, Constantin și Ioan Lascaris, Chalcocondilas, Musurus.

Aceștia din urmă știau că nu mai pot crede într-o rapidă regenerare a țărilor și nici nu pot spera în ajutoare dinafară; ei ajunseseră la deznădejdea căreia îi va da glas Matei al Mirelor (1550? — 1624), cărturar și poet grec statornicit în Țara Românească (1602), unde își scrie operele de seamă: „Vai de noi, Domnul meu, de noi cei cu minte puțină, care avem încredere în Spania și în galerele largi care sînt în Veneția, că vor veni cu spada, ca să omoare pe turc, să-i ia împă-

[1] V. -L. Tapié, *Barocul*, op. cit., p. 130.
[2] cf. C. Th. Dimarras, *Istoria literaturii neogrecești*, Editura pentru literatură universală, 1968, pp. 73—75.

rația și să ne-o dea nouă. (...) Ne punem nădejdea în preziceri, în profețiile mincinoase, și ne pierdem timpul cu vorbe fără rost... La vîntul de miază-noapte avem nădejdea că va lua de pe noi capcana turcului. Și avem drept temei torsătura păianjenului, neaua și marea și apa brumei. Asemenea încredere prea îndrăzneață nu prețuiește nimic. Dacă cugeți la aceasta, ți se întunecă mintea. Degeaba așteptăm și fără rost ne ostenim, pe nisip și pe apă clădim și avem încredere."[1]

Cultura bizantină păstrase tradițiile antice; interesul pentru lucrările teologice contribuise la promovarea acestor tradiții pentru că, în scrierile lor, părinții bisericii nu închiseseră lumea într-un sistem ideologic rigid, redus la jocul speculativ cu abstracții. Dimpotrivă, cu sentimentul acut al particularităților individuale, ei exprimau, patetic și cu simplicitatea clarității, ideile și simțămintele lor. În școala din Alexandria, Origene (185—284) a fost un precursor al studiului critic și comparat al textelor sacre. Părinții bisericii grecești erau interesați de planul uman: de îmbunătățirea moravurilor și cunoașterea individului, ca Vasile din Capadocia (330?—379) episcop de Cezareea și ca Ioan Hrisostom (347—407), moraliști cu adîncă pătrundere în sufletul omenesc; fratele lui Vasile din Capadocia — Grigore din Nissa, ca și prietenul său, Grigore din Nazianz, prețuiau cultura antică și, asemeni lui Origen, erau preocupați de gîndirea platonică sau, mai bine spus, de curentul neoplatonic. Cu o vigoare înnoită se îndreptase Bizanțul către antichitate în secolul al IX-lea și al XI-lea. Prin activitatea lui Fotios (820—891), a elevului său, Aretas din Cezareea (860—932?), a cărui preferință pentru Platon este cunoscută și îndeosebi a lui Mihail Psellos (1018—1096), se justifică cei ce susțin existența a două momente exploziv renascentiste cu mult înainte de secolul al XV-lea. Respectul lui Psellos pentru vechea cultură elenă — și pentru gîndirea neoplatonică — a influențat, prin Plethon și Bessarion, reînvierea antichității în Italia, deci, prin ecouri, în toată Europa Occidentală.

[1] Din *Sfaturile către Alexandru Iliaș*. Apud *Literatura română veche*, ediție îngrijită de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, Editura tineretului, 1969, vol. II, p. 248.

Continuității culturii antice în lumea bizantină pare a îi opune François Masai ideea discontinuității: „acest prestigios cuvînt «elenism» deveni la Bizanț obiect de dispreț și condamnare: acesta fu termenul care servi acolo pentru a indica păgînismul"[1].

Charles Diehl, André Mirambel, Pierre Guillon nu văd o ruptură între antichitatea greacă și cultura bizantină, ci, dimpotrivă, continuitatea. Bizanțul păstrase limba elenă, manuscrise, relicve și tradiția antichității. De aceea la Bizanț se poate vorbi greu despre Renaștere în sensul de restaurare a valorilor antice: aici antichitatea nu murise, deci nu se putea cerceta o reînviere a ei. „Ceea ce dă literaturii bizantine un caracter particular și care o face foarte deosebită de celelalte literaturi din evul mediu, este contactul intim pe care l-a păstrat cu antichitatea greacă"[2]. Însă tradiția elenă conservată devenea stearpă sub stăpînirea turcească. (Plethon este o excepție.) Ea avea să rodească în Occidentul Europei.

*

În Dalmația se fac simțite apropierea geografică de Italia și contactul strîns cu ea, penetrația politică a Veneției. Se petrece un fenomen de osmoză culturală; între orașele dalmate și cele italiene există legături continue și în ambele direcții: în secolul al XV-lea Lorenzo Magnificul îi roagă pe locuitorii din Split (care îl refuză), să-i cedeze rămășițele pictorului Fra

[1] *Pléthon et le platonisme de Mistra*, Paris, 1956, p. 35. Am spus că Masai *pare* a susține discontinuitatea, la Bizanț, a culturii antice, deoarece uneori se contrazice: a se compara afirmațiile de la p. 366 cu cele de la pp. 34—36.

[2] Charles Diehl, *Figuri bizantine*, Editura pentru literatură, col. B.P.T., 1969, vol. I, p. 137.

Filippo Lippi; formația de umanist a lui Ariosto se desfășoară sub conducerea lui Gregorio Elladio din Split; în școlile dalmate predau dascăli veniți din Italia, iar tineri localnici pleacă în Italia să-și completeze studiile. Zadar (Zara), Sibenik (Sebenico), Split (Spalato), Dubrovnik (Ragusa) sînt centrele de seamă ale Renașterii dalmate. Două nume se impun: la Split — Marulić, iar către sfîrșitul Renașterii, în epoca manieristă, Gundulić la Dubrovnik. Republica din Dubrovnik, ocrotită în chip natural de poziția ei geografică și de relief, își păstrează independența mai îndelungă vreme decît celelalte cetăți. Cultura înflorește aici mai puternic și apar germenii literaturii culte serbo-croate: în 1507 se publică un **Cancionier ragusan**, o culegere de poezii de factură livrescă; compune poezie lirică, printre alții, și poetul bilingv Dinko Ranjina (1536—1607) cu numele italienizat Domenico Ragnina; tot în secolul al XVI-lea se scrie poezie de inspirație religioasă — Mavro Vetranić (1482—1576) este reprezentantul ei cel mai cunoscut; farse carnavalești, drame pastorale și comedii erudite intră în producția dramatică a veacului.

*

Cultura maghiară avusese premise favorabile dezvoltării încă din secolul al XIV-lea, prin legăturile matrimoniale dintre familia domnitoare și casele princiare din Italia. În viața intelectuală se simțea contactul cu universitățile italiene; în 1367 se înființa la Pecs una dintre primele universități ale Europei centrale. La curtea lui Sigismund (1387—1437) se află, pe lîngă alți reprezentanți ai Renașterii italiene, și umanistul Pier Paolo Vergerio. Cu Ian Vitéz (1408—1472), discipol al lui Pier Paolo Vergerio, și nepotul său, Ianus Pannonius (1434—1472), se desfășura faza umanismului înfloritor de pe lîngă curțile episcopale.

În timpul domniei lui Matei Corvin (1458—1490) activitatea culturală se concentrează în jurul curții regale. Acesta a fost momentul culminant al Renașterii în Ungaria. Regele a chemat arhitecți italieni care i-au reclădit palatul de la Buda, a întemeiat o tipografie, a invitat la curtea sa strălucitoare umaniști străini ca istoricul Antonio Bonfini (1427—1503) și Galeotto Marzio (1427—1497) și a înființat între 1470—1480 o bibliotecă faimoasă, „Corvina", înzestrată cu peste 1 000 de volume. Despre suveranul căsătorit (a doua oară) cu Beatrice de Aragon scriu cu admirație Poliziano și Ficino.

După moartea lui Matei Corvin umanismul se dezvoltă în jurul curților nobiliare și al bisericilor.

Literatura în limba maghiară începe în secolul al XVI-lea. Trei erudiți, adevărați discipoli ai rigorii erasmice, traduc în 1530 o parte din Biblie din limba latină în limba maghiară. Traducerea textului integral (de către Gáspár Károli) este publicată în 1590. Reforma își are scriitorii ei: mai cunoscuți sînt Gáspár Heltai (? — 1574) și Péter Bornemissza (1535—1585), autor de cîntece și predici.

Reprezentantul de seamă al literaturii profane rămîne poetul Balassi Bálint.

*

Umanismul apare de timpuriu în Boemia. În 1348 Carol al IV-lea întemeia la Praga cea dintîi universitate din Europa centrală. Orașul acesta, în care împăratul își fixează curtea, devine un centru umanist. În 1356 Petrarca vizitează Praga, unde are admiratori și corespondenți ca Johannes von Neumarkt (1310—1380). S-a păstrat corespondența cu Petrarca a lui Carol al IV-lea și a lui Neumarkt. Boemia a continuat să aibă relații cu Italia și în secolul al XV-lea. Tineri pleacă să studieze la Padova ori Bologna, iar ideile umaniștilor italieni se regăsesc în literatura de limbă latină ca și în cea de limbă națională. Boemia, regiune exotică pentru Shakespeare, este obiect de studiu pentru marele umanist italian Enea Silvio Piccolomini, care a lucrat în cancelaria împăratului Frederic al III-lea la Viena (unde l-a cunoscut și pe Jan Vitéz) și a scris o **Istorie a Boemiei** (**Historia Bohemica**, Roma,

1475). Hynek Poděbrady (1452—1492), fiul regelui Gheorghe Poděbrady, traduce unsprezece povestiri de Boccaccio, scrie proză și poezie erotică. În Moravia, Augustin din Olomouc (1467—1513), care studiază la Cracovia și la Padova, și este membru al societății întemeiate de Konrad Celtis—*Sodalitas litteraria Danubiana*, scrie un tratat **Despre arta epistolară (De modo epistolandi,** 1495) și publică la Veneția în 1493 un alt tratat, **Dialog întru apărarea poeziei (Dialogus in defensionem poetices).** Moravia era, de altfel, un alt centru umanist însemnat.

Mișcarea husită a fost la început ostilă umanismului. Mai tîrziu însă și pe măsură ce vede în limbă un instrument de propagare a ideilor, comunitatea Fraților Boemi se ocupă de înființarea școlilor și a unor tipografii, iar în secolul al XVI-lea se va afla în fruntea mișcării culturale cehe. Din acest mediu apare personalitatea puternică a lui Komensky, ultimul și cel mai de seamă umanist ceh.

În secolul al XVI-lea oamenii educați folosesc limba cehă. Se traduce **Elogiul nebuniei** (1513), tratatul lui Lorenzo Valla despre moștenirea lui Constantin, dialoguri de G. Pontano, omiliile lui Ioan Hrisostom. Viktorin Kornel din Všehrdy (1460—1520) scrie în cehă lucrări juridice. În 1571 se publică prima gramatică cehă, al cărei autor, Jan Blahoslav (1523—1571), traduce și Noul Testament din limba greacă. Comunitatea Fraților Boemi va întreprinde o traducere critică integrală a Bibliei, pe care o tipărește pe ascuns între 1579—1594 în satul Kralice din Moravia.

*

Ecourile Renașterii răzbat în Polonia prin contactul cu umaniști italieni și germani. Pe de o parte sosesc cu idei noi polonezi care participă la diverse concilii ori se află în apus în cadrul unor solii sau ambasade și studenții care învață la universități italiene; pe de altă parte, se aduc în Polonia texte clasice și vin umaniști străini — invitați sau în căutarea unui adă-

post. Filippo Bonaccorsi da S. Geminiano (1437—1496), umanist toscan, autorul unor versuri de dragoste și al unei retorici, se refugiază la curtea jagellonă și este cunoscut sub pseudonimul Kallimachus. Konrad Celtis stă doi ani la Cracovia și înființează asociația culturală *Sodalitas Vistulana*.

Influența italiană crește și prin căsătoria lui Sigismund cel Bătrîn cu Bona Sforza (1518), care aduce la curtea polonă cărturari, idei și moravuri din țara sa. Lelio Sozzini (1525—1562) din Siena, protestant acuzat de erezie, își găsește un ultim refugiu în Polonia. Nepotul și elevul său, Faustus Sozzini trăiește și publică apoi la Cracovia scrieri teologale. Tot aici face studii Thomas Murner și se pare că prototipul doctorului Faustus învățase tot acolo.

De altfel, se află în Cracovia o universitate întemeiată în 1364 de Cazimir cel Mare. Aici s-au format polonezi ca istoricul Jan Długosz (1415—1480), umaniștii Jan de Ludzisko și Grigore de Sanok (1406? — 1477), ocrotitorul lui Buonaccorsi, care îi va scrie biografia — **Vita Gregorii Sanocei.**

La începutul secolului al XVI-lea umaniștii polonezi scriu mai ales în limba latină: Pavel din Krosno, Jan din Wiślica, Andrzej Krzycki (1482—1537), Klemens Janicki (1516—1543). Andrzej Krzycki și Jan Dantyszek atrag atenția asupra decăderii continue a Poloniei, datorită incapacității de a conduce a nobilimii, ale cărei privilegii creșteau permanent. Învățămîntul la Cracovia era și el în degradare, mai ales din cauza excesului de scolastică; tineretul se îndrepta spre Bologna și Padova.

Una din urmările Reformei, aici, ca și în alte țări, este traducerea textelor biblice. În 1563 apare, făcută de calviniști, prima traducere a **Bibliei** în limba polonă.

Treptat se îmbogățește și literatura în limba polonă: prin Mikołaj Rej (1505—1569) — scriitor satiric și moralist, istoricul Marcin Bielski (1495—1575), Łukasz Górnicki, Jan Kochanowski, Piotr Skarga (1536—1612).

GEORGIOS GEMISTOS PLETHON

(1355—1450 ?)

Dedicînd lui Lorenzo Magnificul traducerea sa în limba latină a **Eneadelor** lui Plotin, Marsilio Ficino scria, printre altele: „Marele Cosimo, prin hotărîrea senatului părinte al patriei, în timp ce, sub egida lui Eugeniu, pontifice al Florenței, se desfășura un conciliu între greci și latini, l-a auzit adesea pe filozoful grec numit Gemistos, zis Plethon, dizertînd, ca un al doilea Platon, despre tainele platonismului; și a fost atît de însuflețit de cuvintele arzătoare ale acestuia, a fost atît de animat, încît, dintr-un înalt imbold, a zămislit Academia"...

Cu prilejul conciliului ținut în 1438—39 pentru unirea bisericilor — catolică și ortodoxă, venise în Italia și Plethon, umanist, moralist, filozof interesat de istorie și de probleme sociale și politice. Făcînd parte din delegația bizantină, el poposește la Ferrara și la Florența. Este prieten cu Leonardo Bruni și umaniștii din cercul lui. Își spune Plethon (sinonim cu Gemistos: ambele au sensul de „prea plin") pentru că acest nume, cu rezonanță atică, se apropia fonetic de numele lui Platon. Întors în Grecia, Plethon, se retrage în Peloponesul care părea mai ferit de amenințarea turcilor. Continuînd să păstreze relațiile cu prietenii dobîndiți în Italia, el este sufletul faimoasei școli de la Mistra. Bessarion vine în 1452 aici, să-și facă studiile. Influența lui Plethon se exercită direct sau prin discipoli (mai ales prin Arghiropulos).

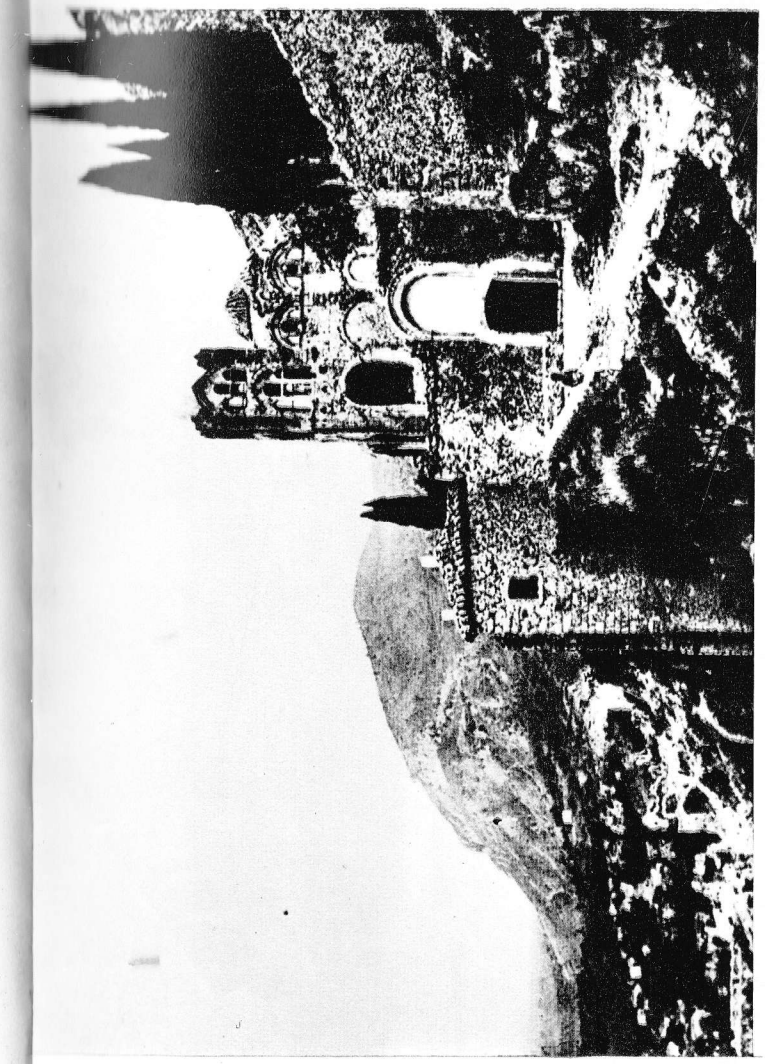

Mistra, unde și-a desfășurat mare parte din activitatea sa Plethon. Vedere fragmentară a părții de jos a cetății, unde locuise, printre alți învățați ai timpului, Ioan Lascaris și se înalță mînăstirea Panthanassa (*în prim plan*).

Matei Corvin. *(Gravură de epocă. B.A.R. Cabinetul de stampe).*

Foaie de titlu a unui tratat despre viața virtuoasă, scris de Marco Marulić și apărut la Basel în 1513.

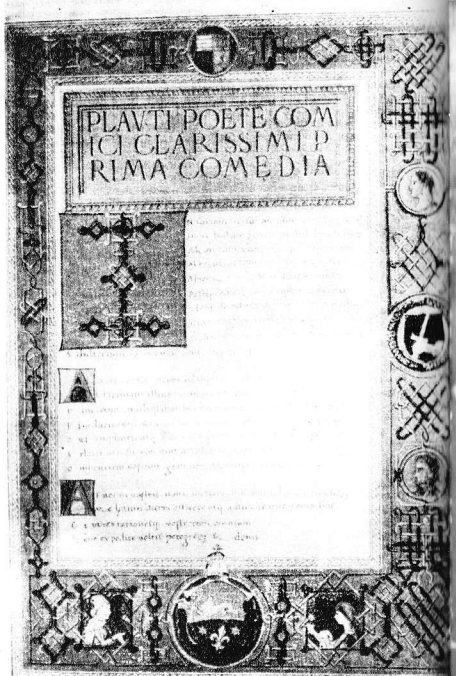

Manuscris provenit din biblioteca lui Matei Corvin. În medalionul din stînga jos — Ian Vitéz; se presupune că în cel din dreapta jos este chipul lui Jan Pannonius. *(Biblioteca națională, Viena).*

Balassi Bálint. *Portret.*

Jan Kochanowski. *(Monument pe mormînt. Secolul XVI).*

Universitatea din Cracovia. Vedere parțială. Collegium Majus, construit în secolul XV.

Jan Amos Komensky *(Portret de Jurian Ovens).*

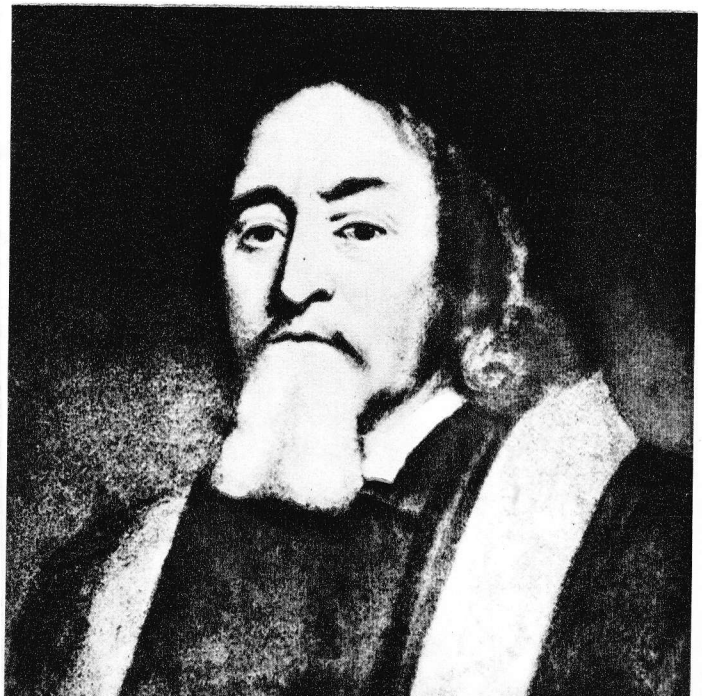

Pentru școala de la Mistra scrie, spre a servi ca manuale de studiu, lucrări de istorie, geografie, gramatică, retorică, muzică, astronomie și astrologie. Operele mai însemnate în care își expune gîndirea sînt publicate postum: **Despre diferențele dintre filozofia platonică și aristotelică** (**De differentiis...** apărută într-o traducere latină inexactă la Veneția, în 1532), replică dată aristoteliciannului Scholarios; tratatul **Despre legi.**

Tratatul DESPRE LEGI, scris sub înrîurirea lui Platon, conturează societatea ideală în concepția lui Plethon: un stat monarhic în care conviețuiesc trei clase sociale, ocupîndu-se, respectiv, cu guvernarea, apărarea militară și activitățile economice. În numele dreptății Plethon propune ca bunurile ce revin fiecăruia să corespundă muncii prestate. Unitatea statului este asigurată de un crez comun. Reformele preconizate de Plethon țintesc fericirea omenească. Pentru a o urmări trebuie însă cunoscut omul și înțeleasă natura universului. În fragmentele ce urmează, Plethon susține că dorința de cunoaștere a omului este legitimă, și nu trebuie limitată; o pricepere intuitivă nu poate da satisfacție, căci numai cunoașterea rațională și explicarea cauzală pot oferi fericirea. Iar omul poate încerca și spera în izbîndă. Plethon consideră creștinismul sleit; el trebuie deci înlocuit printr-o altă doctrină. Izvoarele ei le caută în gîndirea antică, efectuînd o sinteză între ideile neoplatonice și miturile antice, deci înlocuind mitologia creștină cu cea păgînă. Zeităților antice le închină 28 de imnuri scrise în hexametri. El își găsește totodată puncte de sprijin în gîndirea orientală (ale cărei ecouri crede a le afla și în Platon), și la Psellos, precursorul lui bizantin întru raționalism, determinism și dorință de reînviere a elenismului. Dar, așa cum observa un istoric al gîndirii bizantine (Tatakis), Plethon nu vrea, precum făcuse Psellos, să arate că „Platon este mai apropiat de creștinism decît Aristotel, ci că el este mai aproape de adevăr". În replica dată, spre apărarea platonismului, aristoteliciannului Scholarios, Plethon îi atrage atenția asupra necesității de a folosi o metodă modernă: a integrării fragmentului în context, în loc de scoatere a unor frînturi din textele lui Aristot, în chip scolastic, ca argumente de susținere a dogmei.

În 1460 Scholarios, devenit sub numele Ghennadios, primul patriarh al Constantinopolului ocupat de turci, poruncește ca tratatul **Despre legi** să fie ars ca antieresțin. Sînt totuși salvate fragmente. În 1475 Sigismundo Malatesta, un admirator al lui Plethon, ia de la Mistra resturile pămîntești ale acestuia spre a le îngropa într-un mormînt la Rimini. Ideile bizantinului Plethon aveau să fertilizeze Italia renascentistă, iar prin ea, Renașterea europeană.

DESPRE LEGI[1]

(Fragmente)

Nu trebuie să ținem seama nici de cealaltă părere, după care, chiar de am fi în stare să ajungem într-o privință la cunoașterea adevărului, nu ne-ar reveni nouă, în calitatea noastră de oameni, să ne îndreptăm cercetările asupra celor divine, din cauza inferiorității inteligenței noastre și fiindcă zeii nu vor ca natura lor să fie obiectul unei curiozități indiscrete. Căci, într-adevăr, de fapt zeii nu ne-ar fi putut dărui în van dorința de a studia natura lor, dacă ei ar fi voit să ne interzică acest studiu și să ne refuze facultatea de a dobîndi niște noțiuni clare despre ei. De altminteri, ar fi tot atît de absurd să admitem că trebuie, fie să nu avem nici o idee despre aceste lucruri și astfel, să trăim ca animalele, fie să primim, la întîmplare și fără a le cerceta, toate imaginile care ni se înfățișează, ceea ce nu ne-ar îngădui să atingem fericirea pe care o urmărim. Și dacă totuși, printr-o întîmplare providențială, cineva ar întîlni, fără ajutorul rațiunii, adevărul în aceste materii, niciodată după ce l-ar dobîndi în acest chip, nu l-ar stăpîni cu adevărat și nu s-ar putea bucura de o fericire desăvîrșită, ba chiar de nici o fericire și nici nu ar ști de este ori nu fericit, dacă nu ar avea nici rațiunea, nici știința necesare pentru a se lămuri asupra celor mai importante probleme. Căci nu este de ajuns să-ți închipui că ești fericit, aceasta li se poate întîmpla pînă și nebunilor; mai trebuie să știi, întrucît și cum ești fericit, ce este bine și ce este rău pentru om și din ce pricină. (...) Și chiar dacă natura divină ar fi cu mult mai presus de cea a omului, nu putem spune că din acest motiv el trebuie condamnat să nu o cunoască, din moment ce el are rațiune și facultăți care nu sînt întru totul străine naturii divine.

[1] Din: Pléthon, *Traité des Lois*... (ed. C. Alexandre), trad. A. Pellissier, Paris, 1858. În românește de *Cornelia Comorovski*.

MARCUS MARULUS

(1450—1524)

Poet croat din Split, Marko Marulić, care semnează cu numele latinizat Marcus Marulus și este numit de italieni Marco Marulo, făcea parte dintr-o familie, după mamă de origină italiană; după tată avea, cu cîteva generații în urmă, strămoși aromâni. Mărturie a studiilor de umanist este catalogul, care se cunoaște, al bibliotecii sale, bogate în autori clasici. Marcus Marulus Patricius Spalatensis compune în limba latină și în limba croată. Lasă, redactate în latinește, tratate cu caracter moral și religios și scrieri cu preocupări istorice. Este un autor cunoscut de epocă; lucrările i se tipăresc în decursul secolului al XVI-lea la Veneția, Basel, Köln, Anvers și Paris, i se traduc în limba italiană și germană. Se bucură de succes mai ales un **Îndrumar al vieții virtuoase (De institutione bene beateque vivendi).** Scrie și poezie în limba latină: ode, elegii, dialoguri versificate și un poem epic, **Davidiada (Davidias),** alcătuit din 14 cînturi. Interesul lui pentru binele civic se vede și în cele patru versuri de mai jos, adresate **Nobililor din Split (Ad nobiles spalatenses);** ele fac parte din culegerea de **Cîntece ale lui Marcus Marulus (Marci Maruli Carmina).** În limba croată opera lui principală, poemul religios în șase cînturi, **Judita (Judita),** scris în 1501, se publică la Veneția în 1521. Pe un episod inspirat din Vechiul Testament se suprapun influențe clasice, italiene și croate (în prolog Marulić vorbește despre „înaintașii" săi croați),

precum și ecourile evenimentelor contemporane; de pildă, convoiul războinic din fragmentul ce urmează sugerează invazia oștilor turcești. Eroina, personalitate puternică, la fel cu alți eroi ai lui Marulić (Hercule și David), ucide un tiran, pe Holofern. Gestul lor justifică acea violență care slujește libertatea și dreptatea.

CĂTRE NOBILII DIN SPLIT[1]

În întrunirile noastre dezbateți doar lucruri de seamă,
Lege, dreptate și rost, cinste, credință rîvnind;
Mintea să nu vi-o robească iubirea sau ura, mînia;
Pururi în publicul sfat fie oricine admis!

JUDITA[2]

(Fragmente)

Cine să zugrăvească dezlănțuitele oști?
pămîntul se cutremură sub copite și droști;
și-n urma oștirii nimic nu rămîne,
strivite sînt iarba și falnice grîne,

Prada-și părăsesc flămîndele fiare,
cînd trece oștirea stau în nemișcare;
cerurile plouă păsări spăimîntate,
un urlet e totul, o moarte e-n toate.

[1] Din: Marko Marulić, *Davidias*. Priredio Josip Badalić. (Marci Maruli Dalmatae Davidiadis carmen libri quatordecim). Zagreb, 1954 Y.A.Z.U. Stari Pisci Hrvatski. În românește de *Ion Acsan* și *Marta Guțu*.

[2] Din: Marko Marulić, *Davidias*, op. cit. În românește de *Viorica Greculovschi* și *Mihai Nenoiu*.

Se înalță nouri — pulbere și fum;
munții și apusul sînt pierduți în scrum;
trecători pe ape, cu poduri de vase,
zece zile-n șiruri ostea numărase. (...)

Cine-ar fi viteazul să le stea în cale
cînd vin pîlcuri, pîlcuri și cu săbii goale?
Tremură de spaimă rege ori sultan
dînd bir cu fugiții: ar lupta în van (...)

IVAN GUNDULIĆ

(1589—1638)

Născut într-o veche familie din Ragusa, îndeplinește însemnate funcții publice. Scrie numai poezie și numai în limba maternă. În lucrările de tinerețe — s-a păstrat puțin din versurile și piesele de teatru scrise atunci — nu este aproape de loc original. Gustul imitației se estompează cu timpul, dar nu dispare întru totul nici la maturitate. Operele lui fundamentale, o dramă pastorală și o epopee, se inspiră din Tasso, Guarini și neoplatonismul Renașterii. În 1628 scrie drama **Pădureanca (Dubravka);** destinată sărbătoririi Sfîntului Blasius, ocrotitorul Ragusei, ea are elemente de epitalam (specie poetică foarte cultivată în Renaștere) prilejuite chiar de căsătoria poetului. O poveste de dragoste se încheie în ziua închinată libertății (prilej de a o cînta cu accente puternice) printr-o căsătorie. Gundulić, care abandonase o intenție mai veche de a traduce din Tasso **Ierusalimul liberat,** sub influența acestei opere, scrie propriul său poem epic, **Osman** (1626); din cele 20 de cînturi, două (XIV, XV) nu îi aparțin. Poemul proslăvește victoria dobîndită asupra turcilor conduși de Osman, de către polonezi, în lupta din 1621 la Hotin. Fiul regelui Sigismund, prințul Vladislav, care avea trupele strînse, pregătite pentru atac, dar nu a participat la luptă, împiedicat de boală, este sărbătorit de lumea creștină. Viitoarea lui căsătorie cu o descendentă din familiile domnitoare ale cîtorva țări creștine sugerează întărirea rezis-

tenței împotriva turcilor. Întors la Constantinopol, Osman este urmărit de autor pînă la uciderea lui de către ienicerii turci răzvrătiți. Limba înflorită și expresia adeseori emfatică scot în evidență ecourile manieriste din versurile lui Gundulić.

PĂDUREANCA[1]

ACTUL I

Zicerea a III-a

(Fragment)

MILJENKO:

În frunziș zefirii prind să se anine,
ciocîrlii pe ceruri împletesc suspine,
graurii, în cîntec, chiamă zori de aur,
mîndre păstorițe se-nvăluie-n laur.
Prin livezi, păstorii cîntă din cimpoi
se înșiră-n cale turmele de oi,
prea frumoase zîne strînse la izvor,
pînză țes, de aur, din cîntecele lor.
Zorii stau s-apară, încet, la miază-zi,
vegherea mea cea lungă se curmă-n noua zi,
cînd valuri de suspine, cascade cu-ntristări,
se pierd în murmur tainic de-amare lăcrimări.
Curg cîntece din plînset, în zvon se întîlnesc
și-n pajiștea livezii dorințe înfloresc;
dar făr-a ta lumină ce nu e nicăiri,
în juru-mi e doar noapte și-s triste năluciri.

[1] Din: Ivan Gundulić, *Suze sine razmetnoga. Dubravka*, Zora, Zagreb, 1964. În românește de *Viorica Greculovschi* și *Mihai Nenoiu*.

Pădureanco, dulce Pădureancă,
rază fermecată ruptă de la soare,
o durere-amară inima-mi încearcă:
raiul feței tale unde, unde-i oare?
Ziua-mi nu coboară din valtul Luceafăr,
amoriul nu-și gată leacul de diochi,
sufletul în mine nu se face teafăr
pînă nu-ți zărește soarele din ochi(...)

OSMAN[1]

Cîntul IX

(Fragmente)

(...)Văl subțire peste dînșii
îi încongiur cu iubire
și din vocile mieroase
fac o dulce izvodire:

„Prea cinstite și viteze
împărate Vladislave,
toți cîntăm cu veselire
imn măreței tale slave.

Că-n văleatul de junețe,
la hotarul țării tale
frînt-ai turci cu oști semețe,
înturnîndu-i de pe cale.

Apărat-ai pre tot locul
mîndra țării moștenire,
ce-n belșuguri se răsfață,
aducîndu-ți pomenire.

Din: Ivan Gundulić, *Osman*, Zora, Zagreb, 1962. În românește de *Viorica Greculovschi* și *Mihai Nenoiu*.

Mulțumită slavei tale
în belșug stă azi norodul
și în pace pe hotare,
cătînd pămîntului rodul.

Azi păstorul cu-al său fluier
paște turma lui cea blîndă
și tot omu-i fără grijă,
nimeni nu mai stă la pîndă. (...)

Satele sînt liniștite,
cîmpurile roditoare.
turmele-s iar întregite,
grînele se coc la soare.

Numai fețe vezi senine
care-ți spun: țare, degrabă,
o mireasă prea frumoasă
adu la palat podoabă.

Craiule, făr'adăstare
gată nunta la domnească
de viteji și-a șaptea spiță
neamul tău să strălucească.

Raza ta să lumineze
aste cîmpuri roditoare,
la domnie să se-așeze
crai din crai, soare din soare."

Și veni ziua rîvnită
cînd supușii se-adunară
pe mireasa mult dorită
s-o întîmpine cu fală(...)

BALASSI BÁLINT

(1554—1594)

Se naște într-o familie aristocrată de protestanți bogați care se ruinează. În viforoasa lui viață se zbate cu procese pentru a-și recăpăta averea, studiază (cunoaște opt limbi), e adeseori pribeag și îndrăgostit (mereu de altcineva), ia parte la luptele împotriva turcilor; moare la asediul Esztergomului, care fusese cucerit de turci. Nu scrie latinește; în cîntecul bahic de mai jos, din ciclul **Noilor iubiri (Új szerelmek)** 1583—1584), își declară voința de a folosi limba maghiară. Compune poezii și adaptează o comedie pastorală italienească. Mai presus de cîntece și de versurile religioase au rămas notorii poeziile lui de dragoste și cele inspirate de lupta împotriva turcilor. La început poezia sa erotică imită convențiile Renașterii occidentale. Personalitatea lui lirică se afirmă printr-un ciclu de poeme — **Iulia** — scrise în anii 1588—1589 și închinate marii sale iubiri. Júlia — acesta este numele cu care i se adresează — întrupează desăvîrșirea trupească și morală. Cîntecul **Veșnica și neschimbata-mi iubire (Az ö szerelmének örök és maradandó voltáról)** consemnează, ca lege a vieții, trecerea; ea marchează atît universul material, cît și pe cel al simțămintelor; fin psiholog, Balassi observă „intermitențele inimii". Un singur lucru rămîne: iubirea pentru Iulia; această dragoste, neîmplinită și fără de nădejde, îl mistuie într-o necontenită suferință.

IULIA[1]

Veșnica și neschimbata-mi iubire

Se cîntă numai pe o melodie tristă

Case, palate, orașe, cetăți întărite —
se surpă cu vremea;
Vlagă, tărie, grămezi de comori, avuție —
cu vremea pier toate;
Primăvăratica rozã, mixandra și crinul —
cu vremea se scutură;

Slavă regească, onoruri, întinse moșii —
se duc toate cu vremea;
Pulbere piatra se face —
devine cu vremea și pulberea stîncă;
Praful se-alege cu vremea
de faimă, măriri, frumusețe de înger;

Îmbătrînește pămîntul, scad munții,
cu vremea și marea-i mai mică;
Cerul se-acoperă, aprigul soare pălește —
nu-i veșnic nimica;
Slova în piatră săpată dispare
și alta în locu-i răsare;

Pizma se curmă, dîrzia se-nmoaie,
chiar vrajba se mai îmbunează;
Tot ce-i lăsat de la Domnul se schimbă cu vremea
și are un capăt;
Numai iubirea-mi, ca focul din iad, nu se stinge,
căci arde de-a pururi.

[1] Din: Balassi Bálint, *Össez versei és szép magyar komédiája*, Ifjusági Könyvkiadó, Bukarest, 1965. În românește de *Ion Acsan*.

Dragostea mea nu sfîrșește
și nici nu cunoaște schimbarea;
Cînd îmi aștept mîntuirea prin degetul Iuliei —
tocmai ca Lazăr;
Scris-am acestea și Iuliei le-am închinat
ca și vechile-mi stihuri!

NOILE IUBIRI[1]

In laudem temporis
Pentru băutorii de vin

Vezi cum în jur strălucește pămîntul
gătit cu mîntuie de flori?
Cîmpul e plin de mireșme de roze,
mixandre în zeci de culori;
Glasuri de păsări răsună oriunde,
prin văi și prin piscuri din zori!

Feți și fecioare în horă se prind
cu cununã de roze pe frunți;
Vesele cîntece cîntă copiii,
surîd și posacii cărunți;
Cerul, pămîntul, pîraiele s-au înnoit
și mai poți să te-nfrunți?

Lasă-ți mîhnirea și uită-ți necazul,
prietene, vrednic oștean,
Jalea în suflet destul am purtat-o,
să piară deci zbuciumu-i van,
Hai să petrecem și, bînd, ospătînd și dansînd,
să scăpăm de alean!

[1] Din: Balassi Bálint, op. cit. În românește de *Ion Acsan*.

Grijă mai mult pentru alții
în anii cei tineri avut-am au ba,
Fără să știm nici meleagul, nici ziua
cînd ultimul ceas ne-o suna?
Griji pentru ce?
Dacă Domnul le poate pe toate-mbuna?

Ducă-se dar pe pustie
suspinul iubirii și jalnicul chin!
Noi să ciocnim împreună
pocalul de aur cu nobilul vin,
Căci de la Domnul asupră-ne
doar bucurii azi ne vin!

Scris-a-n latină de-acestea Marullus Poetul,
iar eu în maghiară
Am tălmăcit și alături de cal
stihuit-am pe-otava de vară
Cînd cu vitejii voios petrecut-am
fugind de tristețea amară!

JAN KOCHANOWSKI

(1530—1584)

Cel mai renumit poet al Renașterii poloneze face studii în țară (Cracovia) și în străinătate (Königsberg, Italia, Franța). După o lipsă de aproximativ opt ani revine în țară. Se pare că începuse să scrie — în limba latină — în timp ce se găsea la Padova (elegii și epigrame). Urmînd exemplul poeților Pleiadei el sfîrșește prin a compune în limba maternă. Apreciat pentru versurile sale, devine secretarul regelui Sigismund August. Cu greu se poate face o riguroasă precizare a ordinei cronologice în care își alcătuiește Kochanowski operele, pentru că asupra unora dintre ele **(Epigrame, Cîntece)** revine mai tot timpul vieții. **Epigramele (Fraszki,** publicate în 1585), din care face parte poezia **Somnul,** reprodusă mai jos, sînt 300 de mici poeme variate ca ton (satirice, erotice, bahice, de meditație filozofică), cu surse în literatura antică (Anacreon, Catullus, Martial); **Cîntecele (Piésni,** publicate în 1586), compuse, ca multe din poeziile lui Ronsard, sub influența lui Horatius, fac în repetate rînduri elogiul vinului. În 1571 poetul părăsește curtea, se retrage la țară, se căsătorește, duce o viață închinată familiei și studiului. În 1578 i se reprezintă, în fața lui Báthory, o tragedie inspirată, ca temă și structură, din lumea clasică: **Respingerea solilor greci (Odprawa posłów greckich).** În același an lucrează la o transpunere (mai degrabă parafrazare) a **Psalmilor** în limba polonă (publicată în 1579).

Lovit de moartea fetiței sale, Urszula, își plînge durerea în 19 poeme, **Lamentații (Treny,** scrise în 1579). Ele cuprind elemente specifice epicediilor clasice: jalea pentru ființa pierdută, evocarea făpturii și elogiul ei, povestirea morții, căutarea unei alinări. Tatăl-poet notează simțăminte și cugetări prilejuite de moartea copilei. Poetul nu mai poate crede în gîndirea stoică, fiindcă ea nu are puterea să-l sprijine în nefericire. Un moment îl fulgeră ideea de a-și pune capăt vieții și vede un exemplu în Brutus, al cărui gest își află justificare în concepția lui Epicur. Suita lamentațiilor nu este scrisă pe un ton egal. Deznădejdea se ostoiește, tatăl se pleacă în fața destinului. Aluzii livrești și mitologice introduc uneori un element convențional acolo unde moenește de fapt o suferință sinceră.

TRENII[1]

Trenia IX

Te-aș cumpăra, Înțelepciune, pe bani grei,
De-o fi cum spune lumea, că tu chiar poți, de vrei,
S-alungi din trup dorințe și pofte omenești,
Pe om să-l faci asemeni cu îngerii cerești,
Să uite de necazuri și de viața-i grea,
Rele-ntîmplări să n-aibă, nici fricii să se dea.
Tu știi a vieții valuri să ici drept bagatelă,
Egală ție însăți și gîndului fidelă,
Norocul ori durerea înfrunți făr'să te temi
De moarte; neclintită rămîi în orice vremi.
Nu-n aur fericirea o vezi, nici în comori
Ci-n firesc echilibrul vieții o măsori
Cu ochiul tău de Argus tu orișicînd zărești
Nefericitu-ascuns sub straiele-i regești.

[1] Din: Jan Kochanowski, *Treny*, Krakow, 1950, P.A.P.P. În românește de *Elena Lința*.

Norocul la săraci nu-l pizmuiești nicicînd,
Îi ceri doar să-ți asculte o prevestire-n gînd.
Nefericit sînt cu ce-am irosit o viață
Vrînd să fi fost zărit a-nțelepciunii față!
Deodată-s azvîrlit de pe înalte trepte
Amestecat cu alții; ce poate să m-aștepte?

Trenia XI

Zadarnică-i virtutea! strigă Brutus lovit...
Nimic n-are valoare, chiar dacă ești slăvit!
Salvatu-s-a vreodată prin crezu-i cineva?
Ori bunătatea de rău feritu-l-a cîndva?
O soartă neștiută fapte-omenești abate
Fără să-i pese bune-s ori rele, ăste fapte.
Să scapi de soartă nu se poate, ea, orbește,
De e ori nu e dreaptă, în toți la fel lovește.
Prostește — am vrea mereu s-apărem înțelepți,
Sfidînd pe cei mai simpli; ignari și insolenți
Ne tîrîm spre cer vînîndu-i tainele din zbor,
Mistere ne-nțelese pentru-un ochi de muritor.
Slabi și nevolnici noi petrecem doar cu vise
Ușoare, efemere, iluzii neatinse.
O, suferință crudă! E oare-a ta voire
Să pierd și fericirea și-a minții stăpînire?

EPIGRAME[1]

Somnul

Tu somn ce-l înveți pe om cum se moare
Descoperindu-i gustul vremii trăitoare,
Adoarme o clipă ăst trup muritor,
Ca sufletu-i liber să plece în zbor,

[1] Din: Jan Kochanowski, *Fraszki*, Warszaw, 1956, P.I.W. În românește de *Elena Lința*.

De-o vrea unde ziua apare din mare,
Ori unde-n amurg luceafăr răsare,
Unde zăpada-i și gheața stăpînă,
Unde-n arșiță apa piere-n țărînă,
De-aproape s-admire stele pe cer,
Astre-n ciudată mișcare ce pier,
Armonioasa sferelor rotire
Șoptind plăcut ca o ademenire.
Iar bietu-i suflet zburde-n libertate,
De-odihnă dreaptă aibă trupu-i parte,
Dormind, să-și uite dorurile toate,
Să scape de primejdii necurate.

LUKASZ GÓRNICKI

(1527—1603)

După studii făcute la Padova, devine secretar și bibliotecar al regelui Sigismund August. Îl interesează istoria, problemele politice, morale și educative. Traduce din Seneca. Prieten al lui Kochanowski, el scrie, în limba polonă, proză și versuri de dragoste. Opera lui principală este **Curteanul polonez** (**Dworżanin polski**, 1566), lucrare cu intenția didactică de a oferi o pildă demnă de urmat omului dornic să se formeze. După cum mărturisește titlul, cartea lui are ca model **Curteanul** lui Castiglione; Górnicki traduce și adaptează. Prefața învederează dorința autorului de a scrie pentru cititorii săi polonezi. De aceea el omite mare parte din episoadele și exemplele date de scriitorul italian, completînd cu povestiri inspirate din viața politică și moravurile poloneze și dă participanților la dialog nume poloneze.

CURTEANUL POLONEZ[1]

Prefață

(Fragmente)

Era o vorbă la greci: „Trăiește astfel încît nimeni să nu simtă că exiști pe lume". Plutarh la în derîdere și dezaprobă zicala asta, dovedind că nu se cu-

[1] Din: Lukasz Górnicki, *Dworżanin*, K.W., Warszaw, 1950. În românește de *Elena Linția*.

vine nimănui a trăi în asemenea întuneric. Căci — spune el — cine trăiește ca un virtuos și înțelept, aceluia nu i se cade a sta retras, cînd ar putea să fie de folos oamenilor prin pildă și ajutoare; iar cine trăiește rău și prost, acela oricînd, fără a-și ascunde lipsurile și bolile, poate găsi un asemenea om, care totul vindecă și îndreaptă.

În privința asta eu țin cu Plutarh și zic cum că nu se cade nici înțeleptului, nici celui prost să se culce printre cadavre. (...)

Și venindu-mi asta în minte adesea, deși n-am cunoscut pe propria-mi piele ca înțelepciunea mea să fie vreodată folositoare oamenilor, totuși, ca să rămînă o amintire oarecare pe lume și mărturie a dorinței mele spre binele poporului meu și pentru a putea scoate în evidență pe cel care ar putea salva și simplitatea mea și aduce un serviciu poporului polonez, m-am apucat să scriu *Curteanul*, luîndu-l din cărțile contelui Baldesar Castiglione, care cărți sînt de el scrise cu înțelepciune, învățătură și multă elocință. Dar, pentru a justifica scrierea aceasta a mea, căci, după părerea mea, altfel a fi nu se poate, fie ca oricine o va privi să știe următoarele: Castiglione a scris în italiană și pentru italieni, ale căror obiceiuri sînt foarte diferite de ale noastre. Cine-ar vrea să traducă întocmai cum e scris, păstrînd persoanele italiene, bărbați, precum și femei, ar putea fi înțelept făcînd asta, dar eu, om simplu, nici n-am putut și nici, putînd, n-am îndrăznit, căci știu a nu fi plăcut urechilor poloneze (...). Astfel, cititorul înțelept va vedea pricina pentru care eu n-am tradus unele, sau le-am schimbat, sau de ce în alte privințe sînt diferit de Castiglione.

IAN AMOS KOMENSKY

(1592—1670)

Pedagog de renume mondial, gînditor adînc, Ian Amos Komensky, cu numele latinizat Comenius, este și un scriitor de seamă. Fiu al unui morar care făcea parte din comunitatea Fraților Boemi, el se naște într-un sat din Moravia. Orfan la vîrsta de 12 ani, învață, chinuit de metodele timpului, la școala latină din Prerau, apoi studiază teologie și filozofie la universitățile din Herborn și Heidelberg. În 1616 Komensky devine preot al comunității Fraților Boemi, apoi director al unei școli dintr-un oraș în care comunitatea era puternic constituită. Orașul este distrus în 1621 de trupele spaniole și Komensky își pierde locuința, familia și manuscrisele. De acum înainte va avea, în traiul său de exil, domicilii precare și lipsa de liniște a omului căruia îi lipsește o țară a sa și un acoperiș sigur. „Viața mea a fost o continuă pribegie" — scrie el în **Unica necesitate.** Urmărit, rătăcește și se ascunde prin Boemia.

În această perioadă scrie (1623) **Labirintul lumii și paradisul inimii** (**Labyrint světa a Ráj srdce,** publicat în Polonia, 1631), o satiră socială, al cărei procedeu fundamental este alegoria. Autorul cutreieră într-o cetate uriașă; drumurile toate duc către un loc unde se află castelul înțelepciunii. Însoțitoarele lui sînt Amăgirea și Plăcerea iscodirii; i se dau niște ochelari care au proprietatea de a schimba fiece lucru în opusul său și doar privind pe sub ramele lor poate vedea nedeformat. Călătorul este omul care străbate lumea,

vede în ea suferințele și nedreptatea. Meditînd în fața morții, eroul renunță pînă la sfîrșit la ochelari și la însoțitoare. Capitolul al XII-lea este o satiră a pasiunii — care fusese atît de caracteristică Renașterii — pentru alchimie.

În 1627, Ferdinand al II-lea, format de iezuiți, decretează catolicismul unica religie acceptată în stat. Frații Boemi devin victime ale persecuțiilor religioase; declarați eretici, ei trebuie să fugă. Astfel pleacă și Komensky din țară și trece în Polonia, unde lucrează ca profesor și director al unei școli într-un mic oraș. Acum scrie **Informatorul școlii materne (Informatorium scholae maternae)** și publică în 1631 **Ușa de aur a limbilor deschisă (Janua aurea linguarum reserata).** Tot acum lucrează și la **Marea didactică,** începută în timpul peregrinărilor sale prin Boemia, redactată în limba cehă între 1629—1632 și tradusă în limba latină în 1640.

În aceeași epocă el începe o operă, care nu apare niciodată, **Pansofia;** titlul indică etimologic conținutul năzuit: știința universală ca țintă a educației. Cunoștințele variate și uriașe ale omului se constituie totuși într-o unitate; prin însușirea ei se poate dobîndi o armonie universală între oameni care studiază aceleași cărți și s-ar putea, odată, înțelege într-o aceeași limbă. Există în această știință universală elemente intermediare între universalismul Renașterii depășite și viitorul enciclopedism din următorul veac al luminilor.

În 1637 i se tipărește în Anglia o lucrare cuprinzînd concepțiile sale despre educație: **Ușa deschisă a înțelepciunii ori seminarul pansofiei creștine (Porta sapientiae reserata sive pansophiae christianae seminarium).** Ediția a doua, publicată în 1639, este intitulată **Antemergătorul pansofiei (Pansophiae prodromus).** Invitat să organizeze școlile conform principiilor sale, Komensky sosește în Anglia (1641). Într-o lucrare scrisă aici — **Calea luminii (Via lucis,** publicată la Amsterdam, 1668) — ridică probleme generale: știință, gîndire, frăție între oameni prin învățămînt.

În 1642 părăsește Anglia pentru Suedia, unde este invitat tot pentru o bună rînduire a învățămîntului. Revine în

Polonia (1648) ca episcop al Fraților Boemi, iar în 1650 se stabilește în Ungaria, unde se ocupă de organizarea unei școli model; în cursul acestei munci, inspirat de școala model pe care o gîndea și ca o concluzie a strădaniilor sale, Komensky, scrie o serie de lucrări didactice. Ideile esențiale asupra acestei școli sînt cuprinse în **Școala pansofică, adică Laboratorul înțelepciunii universale (Schola pansofica, hoc est, universalis sapientiae officina,** 1651). Tot aici începe să scrie lucrarea **Despre îndreptarea lucrurilor omenești,** în care întrevede o posibilă colaborare, pentru început, a tuturor țărilor europene, iar apoi a tuturor țărilor din lume.

Se întoarce în Polonia în 1654; în 1655, cînd izbucnește războiul între Suedia și Polonia, Frații Boemi care sprijineau Suedia, ca apărătoare a protestantismului, sînt alungați de polonezii ce distrug orașul unde ei se aciuiaseră. Din nou pribeag, fără cărți și cu multe manuscrise pierdute, Komensky se oprește la Amsterdam. În 1657 se publică aici, sub titlul **Toate operele didactice (Opera didactica omnia),** un volum care cuprinde majoritatea lucrărilor sale de pedagog dintre anii 1627—1657. Volumul începe cu **Marea didactică,** tipărită acum prima oară în forma ei definitivă. Titlul și scopul lucrării sînt explicate de la început. Lăsînd la o parte o mare diversitate de lucrări de metodică, închinate mai ales studiului limbilor, esența gîndirii pedagogice a lui Komensky este cuprinsă în **Marea didactică.** Dacă la origine Uniunea Fraților Boemi fusese adversară culturii, treptat îi descoperă folosul tocmai în susținerea propriilor sale idei, crează școli și tiparnițe. Importanța învățămîntului era deci cu gravitate simțită în secta protestantă din care făcea parte familia lui Komensky. Ca un adevărat precursor al veacului luminilor, Komensky crede în funcția educației de a îndrepta viața și, în consecință, în datoria sa de a-și închina ființa problemelor educației, de a face învățătura accesibilă tuturor, indiferent de sex și de origine. În primele capitole **Marea didactică** vorbește despre caracterul divin al naturii umane. Omul este centrul universului; revine aici o idee dragă umanismului renascentist: a omului stăpîn virtual al universului, căci posibili-

tățile lui de evoluție sînt infinite. Cunoștințele lui tind să fie, în chip firesc, universale. Eforturile pentru dezvoltarea armonioasă — fizică, intelectuală și morală — a copilului trebuie începute înainte de intrarea lui în școală, din familie. Ca și Montaigne, Komensky concepe un învățămînt liberal, din care se îndepărtează constrîngerea și care atrage oferind bucurie și plăcere. Concepțiile sale își au sursele și în gîndirea pedagogică renascentistă sau marcată de Renaștere: Vives, Fr. Bacon, Campanella, Galilei etc. Îl apropie pe Komensky de Renaștere condamnarea învățămîntului scolastic, bazat pe principiul autorității și pe memorie (serie, de altfel, **ieșirea din labirintul scolasticii)** și concepția omului activ. Instruirea se face pornind de la percepere, cu ajutorul simțurilor, a lumii înconjurătoare, deci observînd legile naturii, trecînd apoi prin experiment și apelînd la contribuția rațiunii. Mintea trebuie să cerceteze legătura cauză-efect; ca și Fr. Bacon, Komensky crede că a ști cu adevărat înseamnă a ști explicînd *(per causas scire)*.

În 1666 se tipăresc la Amsterdam primele două părți — **Panergesia** și **Panangia** — din lucrarea **Dezbatere universală cu privire la îndreptarea lucrurilor omenești (De rerum humanarum emendatione consultatio).**

Pe lîngă operele de pedagog Komensky lasă și alte scrieri: de interes istoric (privitoare la persecuțiile religioase cărora le sînt supuși Frații Boemi), exegeză biblică, polemică religioasă, imnuri sacre.

Îndurerat de consecințele intoleranței religioase, care distrugeau și zdruncinau viețile omenești, așa cum o zguduiseră pe a sa, Komensky arată într-o lucrare — **Îngerul păcii (Angelus pacis,** publicată în 1667) — în ce chip se poate realiza înțelegere între oameni.

Moare în Olanda, lăsînd în lucrarea publicată în 1668, **Unica necesitate — a ști ce îți este ție necesar (Unum necessarium, scire quid sibi sit necessarium),** profesiunea sa de credință; o expunere a gîndirii sale morale și religioase și analiza muncii sale, căreia, cu pasiune i-a dăruit viața.

LABIRINTUL LUMII ȘI PARADISUL INIMII[1]

(Fragment)

CAPITOLUL AL XII-LEA

în care peregrinul pătrunde în tainele alchimiei

Iar Plăcerea iscodirii îmi spuse: „Să mergem! Te voi conduce acum pe culmile înțelepciunii omenești, acolo unde se desfășoară acea minunată lucrare, munca aceea desfătătoare a minții, de care omul, o dată ce a îmbrățișat-o, nu se mai leapădă cît trăiește". Am rugat-o să nu mai zăbovească și să-mi îndrepte degrabă pașii într-acolo. Și iată, mă aflu într-un fel de beci în care stau așezate la rînd vetre și cazane încinse și unde zac peste tot, de-a valma, retorte sclipitoare de sticlă. În jurul cuptoarelor, oamenii care alimentează de zor focul de sub grătare forfotesc întruna; ici suflă cu foalele în jar, pentru a răscoli vîlvătăile, colo domolesc para, turnînd peste foc felurite substanțe. Întreb: „Dar cine sînt aceștia și ce meșteresc aici?" Iară Plăcerea iscodirii îmi răspunde: „Iată-i pe cei mai subtili filozofi. Ei înfăptuiesc aici ceea ce nici dogoarea soarelui ceresc nu este în stare să săvîrșească cu cele pe care le ascund măruntaiele pămîntului; țelul lor este transmutația metalelor în metalul cel mai de preț, în aur. " „La ce bun toate acestea", zic eu, „doar este știut că omul se folosește mai mult de fier și de celelalte metale decît de aur." „Nebunule, mă apostrofă ea, oare nu aurul este lucrul cel mai de preț? Se mai teme oare de sărăcie cel ce îl stăpînește?

[1] Din: J.A. Komenský, *Labyrint světa a ráj srdce*, Ped. nakl., Praha, 1955. În românește de *Pandele Olteanu*.

Și-apoi ține minte: piatra care preschimbă metalele în aur deține puteri miraculoase; ea menține nevătămată pînă la moarte sănătatea omului și poate prelungi viața cu două-trei sute de ani. Dacă cineva ar afla taina folosirii acelei forțe, ar putea deveni nemuritor. Căci, negreșit, acel *lapis philosophicus* nu reprezintă altceva decît sămînța vieții, sîmburele sau, dacă vrei, elixirul magic din care animalele, plantele, metalele, elementele înseși își trag seva existenței lor". Auzind eu lucruri atît de ciudate, mă minunez foarte și zic: „Susții că oamenii aceștia sînt nemuritori?" Plăcerea iscodirii o întoarse: „Ei, nu tocmai, nu toți reușesc să descopere ceea ce caută. Căci, chiar dacă unii ajung să izoleze elixirul, nu se pricep să umble cu el și nu sînt în stare să-l păstreze". La asta îi spun: „Eu unul, dacă l-aș poseda, m-aș strădui să-l folosesc astfel, încît Moartea să nu mă poată atinge și aș produce aur din belșug, pentru mine și pentru alții. Numai că nu știu unde aș putea să-l procur", „Aici se fabrică", mă lămuri interlocutoarea. „Unde, în cazanele astea?" întreb eu. „Întocmai".

M-am apucat să cercetez încăperea, privind cu luare aminte la toate ce se făcea și am observat că nu tuturor le mergea treaba strună. Cîte unul nu reușea să potrivească focul cum trebuie, drept care amalgamul nu se încingea deajuns. Unuia i-a plesnit retorta din pricina flăcărilor prea puternice, pe care nu le putuse domoli la vreme, de a țîșnit din ea un fel de abur. Nefericitul îngăima printre suspine cum că elixirul i-ar fi scăpat din vas, o dată cu aburul. Altul a turnat în recipient prea multă substanță, încît a dat pe dinafară, iar altul a amestecat compoziția mai mult decît era necesar. L-am văzut pe unul care, cu ochii mînjiți de funingine, se văicărea, pretinzînd că, de atîta fumăraie, nu putuse supraveghea cum se cuvine mersul calcinării și momentul fixării flogisticului și că, în timp ce se ștergea la ochi, năzdrăvanul

elixir s-a evaporat. Năbușiți de fum, cîte unii își dădeau duhul lîngă cuptoare. Dar cei mai mulți din ei n-aveau suficient cărbune în sac și alergau să se împrumute de pe la alții. În acest timp li se stingeau cuptoarele și toată truda se ducea pe apa sîmbetei. Întîmplări de soiul acesta nu mai conteneau căci, chiar dacă în beci erau admiși numai cei cu sacul plin, multora cărbunele li se consuma mai repede decît prevăzuseră, încît erau puși în situația de a alege între a renunța și a cere cărbune împrumut.

Privindu-i cum se agitau zadarnic, am declarat: „Din ăștia care se zbat în van văd destui, dar din cei care au obținut piatra filozofală nu zăresc nici unul. Văd cum topesc laolaltă aurul și viața, distrugîndu-le pe amîndouă și cam atîta. Dar unde sînt grămezile de aur și mormanele de nemurire?" Plăcerea iscodirii răspunse: „Păi, stai să vezi, chiar de i-aș ruga să ți le arate, n-au să o facă; știi, asemenea lucruri de preț trebuie ținute sub obroc. Căci, de-ar afla despre ele vreun potentat, ar dori să și le însușească. Iată de ce taina trebuie păstrată."

La un moment dat observ cum unii din truditorii aceia căniți de fum se adună ciopor și încep să discute cu aprindere. Ciulesc urechile și îi aud cum încearcă să explice pricina eșecului. Unul dă vina pe filozofi, acuzîndu-i de a fi formulat prea alambicat și confuz principiile și procedeele de lucru, altul se arată nemulțumit de vasele de sticlă prea fragile, al treilea crede că totul se trage de la poziția nefavorabilă a aștrilor, al patrulea tună și fulgeră împotriva impurităților din amalgamul folosit, al cincilea se plînge de lipsa mijloacelor financiare.

Erau atîtea pricini ale nereușitei, încît, sărmanii, nu mai știau ce fir să apuce, pentru a face să înainteze știința lor. Surprinzînd faptul că părăseau încăperea unul cîte unul, am crezut de cuviință să plec și eu.

MAREA DIDACTICĂ[1]

(Fragmente)

Care

ne înfățișează *o artă universală — valabilă de a învăța pe toți toate*

sau

un mod sigur și ales de a întemeia în toate comunitățile, orașele și satele unui stat creștin astfel de școli, încît tot tineretul de ambe sexe — fără a neglija pe nimeni, de nicăieri — să poată fi instruit în științe, împodobit cu bune moravuri, pătruns de evlavie și *înarmat, pe această cale metodică*, în anii tinereții, pentru tot ceea ce este în legătură cu viața prezentă și viitoare, *printr-o învățătură dată pe scurt, în mod plăcut și temeinic*,

în care:

fundamentele

tuturor sfaturilor (îndrumărilor) sînt scoase din însăși natura lucrurilor,

adevărul

este demonstrat prin exemple date în mod paralel, luate din îndeletnicirile practice,

succesiunea

e rînduită după ani, luni, zile și ore și, în sfîrșit, *e arătată o cale ușoară și sigură de a înfăptui cu succes aceste sfaturi* (îndrumări).

Începutul și sfîrșitul Didacticei noastre trebuie să fie:

— de a căuta și de a găsi o metodă prin care profesorii să predea mai puțin, iar elevii să învețe mai mult;

[1] Din J.A. Komensky, *Texte alese*, Editura de stat didactică și pedagogică, 1958.

— școalele să aibă mai puțină gălăgie, mai puțină plictiseală și mai puțină muncă zadarnică și dimpotrivă;

— mai multă liniște, mai multă plăcere, și-un mai mare și mai temeinic progres;

— iar comunitatea (obștea) creștină să arate: mai puțină ignoranță, mai puțină dezordine și dezbinare și, din contră, mai multă lumină, mai multă ordine, pace și liniște. (...)

SALUT CITITORILOR

1. Didactica înseamnă arta de a învăța pe alții. De curînd, cîțiva bărbați distinși, adînc mișcați că în școli se rostogolesc neîncetat pietrele lui Sisif, au întreprins cercetarea acestei arte. Dar, după cum scopul lor a fost diferit, tot așa și rezultatele (...).

CAPITOLUL I

Omul este cea din urmă, cea mai desăvîrșită și cea mai distinsă făptură (...)

NOBLEȚEA NATURII UMANE

3 Căci pe tine te-am ales eu ca tovarăș al eternității; spre folosul tău am pregătit eu cerul, pămîntul și ceea ce este într-însul; numai ție ți-am dăruit toate laolaltă: *natură și viață, simțuri și rațiune*, ceea ce celorlalte făpturi le-am dat numai cîte una. Pe tine te-am pus peste toate lucrurile mîinilor mele; toate le-am pus la picioarele tale, oi și boi și animale ale cîmpului, păsările cerului și peștii mării și, în felul acesta, te-am încununat cu glorie și cinste (Psalm 8,

6-9). Pentru ca să nu-ți lipsească nimic, în cele din urmă m-am dat pe mine însumi ție, în unirea ipostatică, unind natura mea cu a ta pe vecie: ceea ce nu s-a întîmplat nici uneia dintre făpturile văzute sau nevăzute. Căci care dintre făpturile din cer sau de pe pămînt se poate lăuda că *Dumnezeu s-a descoperit în carnea sa și s-a arătat îngerilor* (I. Timothei 3, 16)? (...) *Recunoaște, așadar, că tu ești culmea cea mai desăvîrșită a operelor mele, o admirabilă chintesență a lor, locțiitorul lui Dumnezeu printre ele, coroana gloriei mele.*

ACESTEA TREBUIE SĂ FIE CUNOSCUTE TUTUROR OAMENILOR

4 O, dacă toate acestea ar fi întipărite nu pe ușile templelor, nici pe copertele cărților, nici pe limbile, în urechile și în ochii tuturor oamenilor, ci în inimile lor! Toți care se consacră misiunii de a instrui pe oameni trebuie să tindă mai ales către acestea, de a-i învăța pe toți să trăiască aducîndu-și aminte de această demnitate și de propria lor superioritate și de a căuta toate mijloacele pentru a atinge acest scop înalt.

CAPITOLUL IV[1]

Există trei trepte ale pregătirii pentru eternitate: a se cunoaște pe sine (și toate împreună cu sine), a se conduce și a se îndrepta către Dumnezeu. (...)

FIINȚA ESTE DE NATURĂ RAȚIONALĂ, DE CE?

3. *A fi creatură rațională înseamnă a cerceta, a desemna și a explica toate lucrurile,* adică: A CUNOAȘTE, A *putea* DENUMI *și a* ÎNȚELEGE *tot ceea ce Universul cuprinde,* după cum se vede în (Gen. 2. 19). Sau precum indică Solomon (Sap. 7. 17 & c.) *a cunoaște constituția Universului și forța Elementelor, începutul și sfîrșitul și scurgerea timpurilor; schimbările solstițiilor și variațiile vremii; rotirea Anului și așezarea stelelor; Natura Vietuitoarelor și firea Animalelor, forțele Spiritelor și cugetările oamenilor; deosebirile între Plante și puterile Rădăcinilor; într-un cuvînt toate cele văzute sau nevăzute etc.* Tot la aceasta se referă și *știința Meșteșugarilor* și totdeodată și *arta vorbirii,* ca nu cumva (după cum spune Syracides) *să existe ceva necunoscut în vreun lucru, fie el mic sau mare* (Eccl. 5. 18). Căci, în cele din urmă, numele de *ființă Rațională* îl va putea păstra cu adevărat numai astfel, dacă va cunoaște rațiunile tuturor lucrurilor.

[1] Din: Joannes Amos Comenius, *Opera didactica omnia.* Editio anni 1657 lucis ope expressa. Tomus I, Academia Scientiarum Bohemoslovenica, Pragae, 1957. În românește de *Marta Guțu.*

LITERATURA UMANISMULUI ȘI RENAȘTERII ÎN ROMÂNIA

Așezate la marginea ariei pe care se desfășoară în Europa Renașterea, Țările Române cunosc o dezvoltare, mai tîrzie și cu o coloratură specifică, a umanismului, tocmai în legătură cu această situare geografică ce le impunea ca preocupare majoră menținerea ființei lor în fața expansiunii otomane. Către sfîrșitul perioadei umaniste avea să o spună Stolnicul Cantacuzino, ale cărui adînci gînduri cuprind și forma cea mai puternică în care s-a exprimat la noi receptarea antichității: conștiința și mîndria originii latine. „Însă nu puțină mirare iaste la toți cîți scriu de aciasta, nici la cîți bine vor socoti de acești rumâni, cum s-au ținut și au stătut pînă astăzi așa, păzindu-și limba — și cum au putut și pot și pămînturile acestea lăcuesc? Care acestea la puține limbi și neamuri să vede. Și mai vîrtos atîtea roduri de oameni streini și varvare preste dînșii au dat și au stricat, cari peste alții așa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai știe. (...) Iar ceștea rumâni, oricum și cum pentr-atîtea călcări, zdrobiri și nespuse rele ce i-au trecut și i-au călcat, tot iată pînă astăzi, cum s-au zis, că tot încă ce nu să află atîta fericiți și slobozi de tot, iar încă și domnie, stăpîniri și limba aceia a rumînilor, tot stă și să ține"...

În Țările Române exista atît conștiința primejdiilor prin care treceau, cît și a misiunii lor în apărarea civilizației europene. În 1475 Ștefan cel Mare se adresa principilor creștini, scriindu-le că împăratul turcilor și-a pus în gînd „să supună țara noastră, care e poarta creștinătății și pe care Dumnezeu a ferit-o pînă acum. Dar dacă această poartă, care e țara noastră, va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de așa ceva — atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie"[1].

Cauza europeană comună nu scapă nici străinilor cu mintea lucidă. **Descrierea anonimă a Moldovei,** alcătuită, probabil în 1528, în vederea unui raport

[1] Apud *Literatura română veche*, op. cit., vol. I, p. 49.

și adresată lui Ferdinard de Habsburg, „are de scop să facă pe maiestatea-ta și pe ceilalți principi creștini să înțeleagă ce primejdie mare amenință întreaga creștinătate prin pierderea acestei țări, căci e un viciu omenesc, ca omul să vrea să cugete abia după ce a suferit mai întîi răul"[1].

Apărarea existenței lasă mai la urmă îndeletnicirile zăbavei. „Ce sosiră asupra noastră cumplite acestea vremi de acum, de nu stăm de scrisori, ce de griji și suspinuri" — scrie Miron Costin. „Și la acestu fel de scrisoare gîndu slobod și fără valuri trebuește. Iară noi prăvim cumplite vremi și cumpănă mare pămîntului nostru și noaă". De aceea literatura laică și de divertisment s-a desfășurat îndeosebi în folclor. De aceea, vorbind despre epocă se poate afirma „că folosirea termenului de «beletristic» ar putea părea exagerată, cu atît mai mult cu cît intenția creării unor valori estetice poate fi pusă sub semnul întrebării". Iar în contextul perioadei „Miron Costin abordează un domeniu «literar» cu intenția clară de a face un prim pas și în acest domeniu neabordat al culturii române"[2].

Umanismul român se formează din surse bizantine și occidentale.

Demonstrînd relativ slaba influență propriu-zis bizantină — difuzarea unor cărți ascetice și a isihasmului — Al. Elian afirmă că prin slavii din sudul Dunării vine la noi din lumea greacă, mai degrabă decît înrîurirea bizantină, un val de cultură creștină: se aduc cărți liturghice și scrieri ale părinților bisericii care vor constitui cel mai larg domeniu de activitate al copiștilor din mănăstiri[3]. Tocmai prin aceste elemente patristice pătrund în atmosfera spirituală

[1] *Călători străini despre Țările Române*, vol. I îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 203.

[2] Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1969, p. 39.

[3] *Les rapports byzantino-roumains. Phases principales et traits caractéristiques*, *Byzantinoslavica*, XIX, 2, Prague, 1958, p. 221. Cf și Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, București, 1964, p. 77.

a Țărilor Române valori ale lumii antice. În manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.S.R. catalogate de P.P. Panaitescu, Ioan Hrisostom este prezent cu 330 de titluri, toate manuscrise copiate în Țările Române. Difuzarea timpurie a lui Ioan Hrisostom o atestă și păstrarea, pe un manuscris al cuvîntărilor copiat în Moldova, a unei însemnări „despre tăierea capului domnului Moldovei Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, la 1443"[1]. Dar Ioan Hrisostom face parte, alături de Vasile din Capadocia și mai ales de Grigore din Nazianz, dintre acei părinți ai bisericii care contribuie prin cuvîntul lor la continuitatea unor tradiții antice la Bizanț, și, indirect, în Țările Române. Prin manuscrisele copiate în mănăstiri se săvîrșește, de multe ori poate fără de știință, o împărtășire difuză, a unor idealuri de sorginte antică. Ele se regăsesc de pildă și într-o creație ca **Învățăturile lui Neagoe**, inspirată din scrieri bizantine și ascetice și în care se află izbitoare coincidențe tematice cu literatura occidentală a Renașterii.

Dar sursa cea mai vie a umanismului din țara noastră rămîne cultura occidentală a timpului. Ecouri ale umanismului din Italia, Germania și Franța răzbat, mai ales prin intermediul ceh, sloven, croat, polonez (îndeosebi în Moldova), maghiar.

Centre importante ale umanismului erau în Transilvania secolului al XV-lea: Oradea, unde au lucrat, temporar, personalități ca Pier Paolo Vergerio, Jan Vitéz, Janus Pannonius și Grigore de Sanok, și Alba-Iulia, de care, printre alte nume, este legat și cel al lui Taurinus; iar în secolul al XVI-lea: Clujul, unde funcționa tipografia lui Heltai Gaspar și sînt întîlniți Paleologus din Kios, George Blandratas și Sommerus; Brașovul, unde Coresi își are sediul principal tipografic și unde personalitatea cea mai de vază este Honterus; Sibiul cu Georg Reichersdorfer; apoi Mediaș cu Christian Scheseus și Laurentius Toppeltin. În Moldova și în Țara Românească abia spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, orașul devine „principalul nucleu de activitate culturală în locul centrelor monastice de odinioară"[1].

În cîteva orașe din Transilvania se aflau licee cu profil, în parte, umanist, ale diferitelor confesiuni. Se fac și încercări de întemeiere a unor instituții de învățămînt superior. Între 1581-1603 funcționează la Cluj o universitate înființată de Ștefan Báthory după model occidental. În 1622 Gabriel Bethlen, luminatul principe al Transilvaniei, înființează la Alba-Iulia un colegiu cu profesori vestiți; printre ei se afla și poetul Martin Opitz. De cealaltă parte a Carpaților, după școala de la Cotnari, cu limbă de predare latină fundată de Despot, se poate vorbi despre o înflorire a învățămîntului cu elemente umaniste abia în secolul al XVII-lea : prin școala întemeiată la Iași, pe lîngă mănăstirea Trei-Ierarhi, și cea existentă din 1646, la Tîrgoviște. Conștiința necesității acestui învățămînt era însă vie încă mai de mult în sufletul oamenilor. Cu o jumătate de secol înainte, Matei al Mirelor scria în **Sfaturile către Alexandru Iliaș**: „Litera este vie, dă viață și altora, pe cei umiliți îi înalță, pe cei mici îi face mari. Cutez să spun că și pe orbi îi face să vadă în înaltul cerului, să numere stelele. În toate împărățiile se află din belșug lăcașuri de învățămînt, școli de învățători, de grămătici și de preoți. Numai aici în țara ta nu se află nici una. Deci, fă domnia-ta"[2].

Nu e mai puțin adevărat că în instituțiile de învățămînt umanist din Polonia și Germania s-au format, încă din secolul al XVI-lea, destule personalități care au ilustrat cultura de pe meleagurile noastre.

Paralel cu învățămîntul se dezvoltă și bibliotecile. Reforma a stimulat în Transilvania alcătuirea unor

[1] Cf. P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave în Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959.
Cf. Dumitru Fecioru și Dan Zamfirescu, *Literatura bizantină și slavă în vechea cultură românească*, în „Romano—slavica", XIII, 1966, p. 137.

[1] Virgil Cîndea, *Les intellectuels roumains*... op. cit., pp. 643—644.
[2] Apud *Literatura română veche*, op. cit., vol. II, pp. 245—246.

biblioteci orășenești și de învățămînt sau îmbogățirea celor anterioare. De la jumătatea secolului al XVI-lea avem următoarea știre: „La Brașov s-a întemeiat de curînd o bibliotecă, cea mai savantă care a existat în Ungaria de la distrugerea colecției de cărți corviniene"[1]. Celebritatea bibliotecii orașului Brașov, considerată ca posesoare a unor cărți din biblioteca lui Matei Corvin și din vechi biblioteci grecești e confirmată și de surse ulterioare. Faima bibliotecii mănăstirii de la Hurez întemeiată de Brîncoveanu, și care deținea manuscrise vechi, trecuse și ca hotarele.

Nu numai în Transilvania, ci și printre voievozii din Țările Române se află adevărați principi renascentiști iubitori de cultură: Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab, Petru Rareș, Despot Vodă, Petru Cercel, Radu Mihnea[2], Constantin Brîncoveanu. Ivan Perevsetov, care a stat cinci ani la curtea lui Petru Rareș, scrie: ...„însuși voievodul Petru era un filozof și un doctor înțelept și pe el îl slujeau mulți oameni înțelepți, filozofi și doctori". El îi atribuie lui Rareș o adîncă observație: „Și așa a spus voievodul Moldovei: «Care țară este sub robie în acea țară se fac toate relele: tîlhării și furturi și supărări și mare scădere a toată împărăția».[3]

Tabloul umanismului român[4] nu poate fi complet fără menționarea unor erudiți ca Udriște Năsturel (1596-1657), Nicolae Milescu (1636-1708), frații Șerban și Radu Greceanu, mitropolitul Dosoftei (1624-1693), Nicolae Costin (1660-1712).

Umanismul românesc se definește mai tîrziu decît în țările din apusul și din centrul Europei, unde la sfîrșitul secolului al XVI-lea apar în artă și literatură

[1] Georgius a Reychersdorf, *Chorografia Transsylvaniae*, Wien, 1550, f. 10 a.

[2] cf. N. Iorga, *Conferințe și prelegeri*, București, 1943, pp. 95—96.

[3] *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, op. cit., pp. 449—462.

[4] Cf. Al. Dima, *De l'Humanisme de la Renaissance dans les Pays Roumains*, în: *Actes du IVe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée*, Université de Belgrad, 1969.

elementele baroce. Asemenea elemente sînt prezente și la unii din scriitorii noștri. Vitregia timpurilor și rînduielile nestatornice nasc un asemenea sentiment al neputinței. „Iară nu sîntu vremile supt cîrma omului, ce bietul om supt vremi" — spune Miron Costin. Sentimentului baroc al lunecării, al metamorfozei neîncetate îi dă glas și stolnicul Cantacuzino: „Însă după acestea, iată nici un lucru cîte sînt supt lună, stătătoriu și neschimbat nu poate fi, nici în nenumăraților ani pot tot într-același chip sta; ci toate sînt în mutări și în stricăciuni zidite, cum s-au zis și să cunoscu".

Prin asemeni „mutări", în Țările Române literatura a trecut în perioada umanismului de la textele religioase și letopisețele scrise în slavonă la o etapă nouă: atunci gîndirea a început să depășească problematica tradițională și cadrul ei dogmatic, s-a răspîndit cunoașterea limbii latine și a autorilor antichității clasice, a triumfat scrierea în limba română, s-a reliefat originea latină a limbii și a poporului român, a apărut literatura didactică, istoriografia umanistă, s-au făcut începuturile versificației culte.

ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU THEODOSIE

Cea mai de seamă scriere a literaturii române în limba slavonă.

Textul slavon, redactat în jurul anului 1520 și doar fragmentar conservat, a fost tradus în limbile greacă și română. Versiunea greacă păstrată reproduce numai partea a doua a **Învățăturilor.** Traducerea română, integrală, a fost realizată probabil în preajma anului 1635.

Autenticitatea și paternitatea lucrării au fost îndelung și amplu controversate; s-a dovedit în mod convingător că originalul a fost redactat în slavonă și că versiunea română reprezintă o traducere a sa directă și fidelă. Pentru început, aceste prime indicii desprinse din cercetările lui G. Mihăilă și Dan Zamfirescu conturează spațiul și epoca în care au fost create **Învățăturile:** pământul românesc, cam în timpul domniei lui Neagoe Basarab. În studiul introductiv al ediției din 1970, Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, apărători ai paternității domnitorului Neagoe Basarab, analizînd afirmațiile — similare sau contrarii — aduc o bogată argumentație în sprijinul acestei teze.

Neagoe Basarab (1481? 1482? — 1521), născut în familia de ctitori a Craioveștilor, a primit o formație deosebită, legată de atmosfera culturală a mănăstirii Bistrița, bogată în manuscrise slavone, de care Neagoe era preocupat (în 1519 a cumpărat omiliile lui Ioan Gură de Aur pentru a le dărui mănăstirii,

întemeiate de el, Curtea de Argeș). Interesul lui pentru literatura teologică putea fi nutrit și de relațiile sale cu patriarhul Nifon și cu prelatul Maxim Brancovici, viitor mitropolit al Țării Românești (cu a cărui nepoată, Despina, se căsătorește). Scrierile teologice erau asimilate de o personalitate care se bucurase de o instrucție deosebită; sarcinile lui Neagoe la curtea domnească (pe vremea lui Radu cel Mare, Mihnea cel Rău, Vlăduț) presupuneau o anumită educație și cunoașterea unor limbi străine.

Cu **Învățăturile** sale, un părinte se adresează, pentru viitor, fiului, de o vîrstă încă prea fragedă ca să poată fi îndrumat prin viu grai. Autorul a vrut să dăruie unui voievod un florilegiu: cele mai bune sfaturi culese din literatură sau inspirate de experiența vieții. El nu se consideră original; dimpotrivă, sursele din care își hrănește îndemnurile îi par a oferi chezășie de încredere: „Și această să nu le gîndești că le grăiesc eu din capul meu, ci toate le-am aflat în sfintele scripturi". **Învățăturile** nu sînt însă compilație ori simplă antologare. Umaniști ai Renașterii folosesc operele antichității păgîne sau creștine ca punct de plecare **(Adagiile)** sau ca puncte de sprijin **(Manualul bunului creștin,** unde Erasmus își susține afirmațiile prin autoritatea textelor sacre). Uneori Montaigne transpune, traduce sau imită fără a menționa sursa. Epoca nu are simțul proprietății literare. Selectarea textelor patristice din **Învățături** atestă un spirit format, cu discernămînt pentru poezie; dovadă, rîndurile splendide alese din Ioan Hrisostom sau din Efrem Sirul. Folosirea acestor surse învederează cunoașterea și circulația, în Țările Românești, a literaturii din sudul Dunării, a culturii bizantine. Unele capitole (VII, VIII) reconstituie — în amănunțime — viața de curte a domnitorilor, cu moravurile și deprinderile ei, deci refac un moment din istoria voievodatului în Țara Românească. **Învățăturile lui Neagoe** sînt alcătuite din două părți: **Partea dintîi** rezumă sau citează pilde bune sau rele aflate în izvoare ca: Biblia, părinții bisericii, scrieri bisericești, romanul religios **Varlaam și Ioasaf** etc. Prin comentarea lor autorul dă îndrumări viitorului voievod. **Partea a doua a Învățăturilor** este alcătuită din 13 capitole. Fiecare capitol are autonomia sa, alcătuind, cum zicea Hașdeu, „un ce întreg și complet"; un fel de prime **eseuri** în literatura ro-

mână, am cuteza să spunem. Ele poposesc, în esență, asupra cîtorva importante probleme din viața practică a unui voievod: generozitatea, comportarea cu demnitarii și slujitorii, atitudinea față de soli, pacea și războiul. Li se adaugă și altele, privitoare la cele mai intime stări sufletești ale autorului, al cărui gînd zăbovește asupra celor pierdute, celor ce au fost încheiate ori așteaptă sfîrșitul: cugetări despre mama și fiul mort (cu prilejul reîngropării oaselor „mumesei, doamnei Neagăi și ale coconilor lui" (cap. III), cuvinte despre cartea compusă și încheiată (cap. XII), meditație asupra propriei sale morți închipuite (cap. XIII). Profundă și mișcătoare este analiza iubirii filiale, a dulcii poveri a oricărei maternități și a durerii fiului pentru mama pierdută exprimate în oratia funebră scrisă de un cunoscător al genului („îndrăznescu să fac oratie"). Tot atît de puternică și vibrantă apare dragostea paternă; prăbușit parcă sub suferință, Neagoe își strigă jalea cu sufletul zbuciumat de moartea fiului.

ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU THEODOSIE[1]

(Fragmente)

PARTEA A DOA (...)

III. Cartea lui Neagoe voevod către chir Vlădica Macarie și către alți egumeni și ieromonahi și preoți și către tot clirosul, cîndu au îngropat a doao oară, în mănăstire la Argeș, oasele mume-sei, doamnei Neagăi, și ale coconilor lui, Petru voevod și Ioan voevod, și a doamnei Angheliniі. Cu cuvinte și învățături de umilință.

(..)Și pre mine ticălosul, încă mă ascultați cu ușurare, și cuvintele méle le auziți și le priimiți fără' de dosădire, că am să [vă] rog și să vă spuiu un dor al inimii

[1] Din: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, Editura Minerva, 1970.

méle, foarte amar și cu foc. Ci să mă ertați într-acest ceas/că am puținéle cuvinte [să vorbescu] către oasele maicii méle. Dreptu acéia mă ertați toți părinții și frații miei, că făr'de ertăciunea voastră nu voiu putea grăi.

Acum, o, maica mea și născătoarea mea [iau] ertăciune de la părinți și de la frați, că voiu să încep a grăi către tine cu multe lacrimi și cu gréle suspini și nenumărate. Ci te rog să mă asculți cu dragoste, că voi să îndrăznescu să fac oratie către oasele tale céle ostenitoare. O, maica mea și dulceața inimii méle și roaba Dumnezeului mieu, Neago, cîtă dosadă ai avut pentru mine, fiind multă vréme sărcinată cu mine, ziua și noaptea; și încă nu numai zioa și noaptea, ci în toată vrémea și în tot ceasul ai fostu însărcinată și împovărată cu trupul mieu, pînă în vrémea céia ce-ți veni porunca lui Dumnezeu să mă nești. Atunce, o, maica mea, atîtea griji și scîrbe ai avut, cîte ai avut și la moarte-ți. Décii, cu porunca lui Dumnezeu, adaose sfințiia-sa ție viață și mie naștere. Și după acéia încă mai multe osteninte și scîrbe ai / petrecut pentru mine, cît stau și eu de mă mir de mulțimea lor. Și nu pociu să socotescu și să număr ostenințele tale, cît te-ai ostenit pentru mine. Ce numai ce știu pe albină, că să ostenéște și ia multu, că acéia niciodată de dulcețile florilor nu să poate sătura nici de osteneală. Așijderea mi să pare să fie ia mai ostenitoare și decît alte pasări, ce însă socotiiu și chibzuiiu că acéia numai ziua ce să ostenéște, iar noaptea ia se odihnéște [și să răpaosă]; iar pre tine, o, draga mea maică, eu te aleș mai ostenitoare dăcît dînsa. Pentru ce? Pentru că albina noaptea să odihnéște [și să răpaosă]; încă și alte pasări ale ceriului, toate, și peștii din fundul mării, toți atunci să odihnescu. Iar tu, maica mea, niciodată n-ai avut odihnă, nici ziua, nici noaptea, nici măcar într-un ceas, nici te-ai săturat niciodată de osteneală. Pentr-acéia, iubita mea maică, te chem pre tine că ești mai ostenitoare decît albina și decît pasările ceriului și decît peștii mării. Deacii, o, maica mea, cînd vruseși să te/odihnești de ostenéle, iar eu întraiu cu dor și cu dragoste în inima ta, și

de atunci ai luat alte ostenéle mai mari și mai multe. Că eu eram înaintea ochilor tăi mai luminat decît razele soarelui și niciodată n-ai avut înaintea ochilor tăi altă lumină mai luminoasă decît pre mine, nici inima ta n-au avut altă avuție mai dragă decît pre mine. Drept acéia, o, maica mea, inima și ochii tăi, pîn' la moartea ta [niciodată] nu s-au putut sătura de mine și de vedérea mea, și atuncea nu mi să întîmplă să fiu cu tine, ca să să sature ochii tăi de mine și eu, fiiul tău, să iau ertare și blagoslovenie de la tine. Și nu numai pentru căci n-am avut eu dragoste den toată inima către tine, n-am ajunsu să fiu la moartea ta, ca să să îndulcească inima ta de mine, deaca nici în vrémea vieții tale nu te-ai săturat de dragostea mea, ci încă și la moartea ta îți rămase inima aprinsă de dorul și de mila mea, și ochii tăi nu se săturară de vedérea mea. Iar eu, deaca nu mi să/ întîmplă să fiu atuncea la moartea ta, mi să umplu sufletul de întristăciune, căci rămaș sărac de tine, și apoi căzuiu în mirare mare și în nepricépere și nu știui în ce chip voiu putea face odihnă sufletului [tău]. Deacii unii îmi spuseră zicînd că te-au întrebat: „După moartea ta, ce vom face pentru sufletul tău?" Iar tu ai zis: „Inima mea niciodată nu s-au putut sătura de dragostea iubitului mieu fiiu, a lui Neagoe. Pentru acéia și eu acum dau și puiu nădéjdea sufletului mieu [pre dînsul] și zic: cum m-am nevoit și m-am ostenit eu pentru dînsul, așa doar să va osteni și el pentru sufletul mieu". (...)

Pentru acéia, cu multă umilință și cu mare jale și dor grăiescu și către tine, fiiul mieu Petru, că tu erai stîlparea mea cea înflorită, de carea pururea să umbrea și să răcorea ochii miei de înflorirea ta; iar acum stîlparea mea s-au uscat și florile ei s-au veștejit și s-au scuturat, și ochii miei au rămas arși și pîrliți de jalea înfloririi tale. O, iubitul mieu fiiu Petru, eu gîndeam și cugetam să fii domn și să veselești bătrînéțele méle oarecînd cu tinerétele tale și să fii biruitoriu pămîntului. Iar acum, fiiul mieu, te văzu zăcînd supt pămînt, ca un trup al fieștecăruia sărac.

Într-o vréme[1] îmi erai drag, iară acum eu te-am urît; într-o vréme îmi era milă de tine, iar acum mie nu-mi iaste milă și / n-ai nici o dragoste de la noi. Într-o vréme erai bogat, iar acum tu ești sărac. Într-o vréme, fătul mieu, te vedeam pre pămîntu, iar acum eu te văzu suptu pămîntu. Și în puținea vréme te arătași ca o floare frumoasă înaintea ochilor miei, iară apoi numaidecît, iar te supuseși supt pămîntu. Că eu pohteam să vezi tu pre mine supt pămîntu, iară acum, dragul mieu fiiu, eu văzuiu întîi pre tine îngropat. O, fătul mieu, căci nu acoperi mai bine pre mine pămîntul decît pre tine, ce mă lasă la bătrînéțele méle. Și cînd fu vrémea bătrînéților méle să să odihnească pentru tine, tu atunce n-ai nici o grijă de mine și m-ai lăsat să fie totdeauna inima mea arsă și aprinsă de jalea ta și ochii miei să fie la bătrînéțele méle tot plini de lacrăme zioa și noaptea. Că eu aș fi dat traiul și zilele méle, ca să fii tu viu. Și eu îți găteam haine domnești, ca să te îmbraci cu dînsele și să te împodobești, ca să veselești inima mea și să usuci acéste lacrăme multe din ochii miei. Iară acum trupul tău să dăzbrăcă de hainele care i-am gătit eu și / să îmbrăcă în pămîntu, dintru care au fost luat, după cum zice Dumnezeu, „că din pămîntu ești și iar în pămîntu te vei întoarce".

Învățăturile lui Neagoe sînt în primul rînd un tratat întocmit pentru a instrui un viitor voievod în arta de a conduce; prin asemenea țintă ele fac parte din genul, specific literaturii bizantine, al tratatelor parenetice. În același timp, ele sînt contemporane marii literaturi sapiențiale a Renașterii. Scopul — formarea unui ideal uman, conform unui prototip schițat (de Castiglione, de pildă), sau unor merite care se pot dobîndi urmînd povețe date, precum și metoda — susținerea afirmațiilor prin autoritatea scrierilor vechi — apropie **Învățăturile lui Neagoe** de literatura Europei renascentiste.

[1] Rîndul acesta și următoarele 3 sînt inspirate din *Omilia despre răbdare*.

Sfaturile sînt motivate prin eficiență, prin respectul pentru normele morale sau prin argumentul de autoritate. Formării principelui îi slujesc poveţele care, în realizarea ţelurilor guvernării sale, îl ajută să se adapteze la situaţii concrete. Asemenea îndrumări realiste dădeau, la epoca sa, o noutate radicală gîndirii politice a lui Machiavelli. Ele nu lipsesc nici din **Învăţăturile lui Neagoe.**

Realismul gîndirii politice apropie **Învăţăturile** de scrierile lui Machiavelli, apologia dreptăţii şi elogiul păcii le înrudeşte cu Erasmus; virtuţile cerute dregătorului şi voievodului nu se deosebesc de cele preconizate de Castiglione pentru curtean şi seniorul său; gustul pedagogic şi înclinaţia de moralist sincronizează preocupările **Învăţăturilor** cu cele ale Renaşterii. Cunoaşterea oamenilor şi a situaţiilor este izbitoare în capitolul VIII, din care face parte fragmentul de mai jos.

VIII. Învăţătură a lui Neagoe voevod către fie-său Theodosie voevod şi către alţi domni, către toţi, pentru solii şi pentru războaie

(...) Iar deaca veţi vedea că cu cuvintele voastre céle bune şi dulci nu veţi putea potoli voia şi porunca acelui ce va fi trimes solii aceia la voi, ci tot vă va sta împotrivă, / deacii voi să nu vă daţi cinstea voastră lor, ci să eşiţi la dînşii hrăbori[1], cu numele lui Iisus Hristos. Şi pentru căci au început ei cu rău asupra voastră, am nădejde să vă ajute voao Dumnezeu, iar aceia să să ruşinéze.

Iar de vor fi păgînii aceia cu oşti mai multe şi cu putére mai mare decît voi, iar voi întîi să vă pleceaţi lor cu cuvinte bune şi blînde. Deci de vă veţi putea împăca cu acéle cuvinte bune, să ştiţi că iaste acéia

[1] Curajoşi, viteji.

din ajutoriul lui Dumnezeu; iar de nu vor vrea să să împace cu voi cu acéle cuvinte bune, pentru necredinţa lor, voi să le daţi şi bani cît veţi putea. Iar să nu iubiţi răzmiriţile şi războaiele, nici să vă ducă mintea să vă bateţi cu dînşii. Măcar de v-ar îndemna cineva şi din priiatenii voştri spre vrajbă, voi să nu-i ascultaţi, văzînd că aceia au putére mai multă decît voi. Că şi s[*ve*]*tii Varlaam* zice: „Ce pricepi că nu vei putea face, să nu să apuce mîna ta să facă, că vei greşi. Şi cuvîntul cel mincinos să nu-l crezi, şi deaca faci bine, nu-ţi pară rău".

Deci de vor veni asupra voastră vrăjmaşii voştri şi veţi vedea că sînt cu putére mai mare decît / voi, iar priiatnicii voştri vă vor îndemna să mérgeţi asupra lor făr' de vréme, sau vă vor sperea ca să eeşiţi [afară] den ţara voastră, să pribegiţi, pre acei priiateni şi îndemnători ai voştri să nu-i crédeţi, că nu vă voescu binele. Că şi eu însumi am fost pribeag, pentr-acéia vă spui că iaste trai şi hrană cu nevoe pribegiia, şi eşti de toţi oamenii dosădit, încă şi de copii cei mici, şi de carii sîntu mai răi. Pentr-acéia să nu faci aşa, că mai bună iaste moartea cu cinste, decît viaţa cu amar şi cu ocară[1]. Nu fireţi ca pasărea céia ce să cheamă cucu, care-şi dă oaolă dă le clocescu alte pasări şi-i scot pui, ci fiţi ca şoimul şi vă păziţi cuibul vostru. (...)

Iar deaca veţi vedea că nu vor să să întoarcă, voi nu vă témeţi de dînşii, nici de oştile lor céle multe, ci luaţi pre Dumnezeu ajutor în inimile voastre şi vă rugaţi zicînd [aşa]: „Stăpîne, făcătoriul tuturor şi Dumnezeul cel bun, noi sîntem robii tăi şi n-am iubit lucrul acesta. Că tu eşti singur ştiutoriul inimilor, care vezi şi cunoşti toate inimile, céle bune şi drépte şi céle réle şi hicléne. Iar noi, Doamne, nu sîntem bucuroşi să să facă această răzmiriţă, după cum ne-ai poruncit noao, nici voim să fie vărsare de sînge, nici să să ude mîinele noastre în sînge de om. Iar ci poate că doar să potrivescu puterii tale cei mari; că noi, Doamne, Dumnezeul nostru, ştim că tot cel

[1] Vezi Alexandria, Ed. Novacović, p. 55.

ce va veni către tine cu smerenie şi cu plecăciune nu-l vei goni de la tine. Deci şi noi am plecat smereniia noastră lor, iar ei n-au vrut să priimească smereniia noastră, ce s-au po/trivit să fie mai putérnici decît tine. Că tu, Doamne, însuţi mărturiseşti şi zici: „Cel ce să va smeri să va înălţa, iar cel ce să va înălţá să va smeri". Pentr-acéia, Dumnezeul nostru, acum nu avem altă nădéjde, fără'numai singur pre tine, judecătoriul cel drept, că toate bunătăţile de la tine pogoară. Şi acum, într-această vréme de înstristăciune la tine alergăm, ca să ne fii ajutor spre vrăjmaşii noştri. Nu doar pentru păcatele noastre, ci pentru mila ta cea multă, ajută noao, Dumnezeul mîntuirii noastre, într-această vréme cu nevoe şi grea".

Deacii întîi să te îmbraci în dragostea lui Dumnezeu ca într-o platoşă. Aşa eşi cu veselie la boiarii tăi şi să nu te priceapă cumvaşi că-ţi iaste frică, sau să ţi să fie schimbat faţa, ci te arată lor vésel şi-ţi cheamă toţi sfétnicii tăi cei bătrîni, şi boiarii cei mari şi toată oastea ta, şi zi către dînşii cuvinte bune şi dulci ca acéste, grăind: „Iată, dragii miei boiari şi voi iubitele mele slugi, că veniră vrăjmaşii noştri asupra noastră, nefiindu-le lor noi nimic vinovaţi. Că cu toate cuvintele céle / bune şi dulci noi i-am mîngîiat şi, de ar fi pohtit şi avuţie, le-am fi dat, şi cu smerenie încă ne-am smerit înaintea lor şi ne-am plecat, iar ei nu vrură să ia, nici cuvintele noastre céle blînde nu le-au băgat în seamă, nici avuţie, nici smerenie. Ce numai au venit acuma să ia capul mieu, şi încă nu numai capul mieu, ce şi capetele [voastre] ale tuturor. Deci eu pre voi nu voi să vă las, ci voi să-mi puiu capul pentru voi, că-mi iaste milă de voi. Drept acéia, vă rog să vă învéţe Dumnezeu, să vă fie şi voao milă de capul mieu, cum îmi iaste şi mie milă de capetele voastre, şi să chemăm pre Dumnezeu într-ajutor şi cu ajutoriul lui să mérgem la dînşii. Că măcar de sînt [ei şi] mulţi, Dumnezeu i-au înmulţit, iar pentru neplecăciunea lor, dar de-i va pleca Dumnezeu. Şi va da vrăjmaşii noştri şi[-i] va supune suptu picioarele noastre. (...)

Învăţămintele sînt adesеori motivate prin imperativul echităţii. Temă majoră a **Învăţăturilor,** dreptatea constituie principalul temei al sfaturilor de numire, înlăturare sau cinstire a boierilor. Ca un leit-motiv, care străbate întregul tratat, revine cuvîntul dreptate. De stăruinţa cu care îl repetă este conştient şi autorul: „Iată cum *iar* (subln.n.) făcum vorbă şi învăţătură *pentru judecată şi pentru dreptate şi pentru milostenie*".

IX. Cuvînt pentru judecată, care au învăţat Io<an> Neagoe voevod pre fie-său Theodosie şi pre alţi domni, pre toţi, cum şi în ce chip vor judeca.

(...) Pentru-acéia şi voi, cînd veţi şădea să judecaţi la divan, să şază lîngă voi tot oameni buni şi aleşi. Şi să fie şi boiari tineri lîngă voi, ca să ia toţi învăţătură bună şi dulce din gurile voastre. Deacii să le ziceţi aşa: „Boiari dumneavoastră şi fraţilor, ceşti bătrîni şi ceşti tineri, de vom greşi ceva, să nu ascundeţi, nici să tăceţi, ci să ne spuneţi numaidecît, că această judecată iaste a lui Dumnezeu. Ci să ne dăruiască Dumnezeu să judecăm pre toţi săracii pre dreptate şi să nu iasă de la noi nimeni cu inimă rumtă şi cu nedreptate". Şi aşa, întîi să te îndeletniceşti de mînie şi de léne, că omul cel mînios şi cel lenevos nici o dreptate nu va face săracului. Şi să-ţi strîngi mintea cea bărbătească în cap, să nu ţi să clătească mintea ca trestia cînd o bate vîntul. Şi să nu făţărniceşti celui bogat, nici iar să miluieşti cu judecata pre cel sărac, ci să faci judecată dreaptă şi bogaţilor şi săracilor. Că Dumnezeu v-au ales şi v-au pus oamenilor ca un izvor / de apă; ci să nu cumva să fiţi unora dulci şi altora amari, ci fieştecui să fiţi judecători drepţi după lucrurile lor. Şi la judecată să nu vă pripiţi, ca nu cumva, neînţelegînd jalba săracului, să-l judecaţi cu nedreptate. Sau dar de-i va fi frică şi să va ului şi nu va putea spune dăslușit, ci să-l între-

bați de multe ori, pînă i să va potoli frica. Deacii cu blîndéțe și cu cuvinte dulci îi ziceți: „Frate, nu-ți fie frică, nici te téme, ci te trăzéște și te deșteaptă ca din vis, și-mi spune pre dreptu, ca să-ți putem lua seama și noi și să te judecăm pre dreptate". Iar de veți și greși la judecată și boiarii voștri vor pricépe că ați greșit, căci că nu veți fi înțeles judecata vreunui sărac și nu i-ați făcut dreptate, să nu vă pae că vă fac rușine sau să țineți mînie în inima voastră pentru acel lucru, ci într-acel ceas să primiți acel cuvîntu și iar să chemați pre sărac să-i faceți dreptate, ca nu cumva, după ce ați făcut judecată rea, să vă pară rău și ați vrea să-i faceți bine și nu veți putea, nici veți avea cum. Că mai bine să nu vă fie voia deplin și inima înfrîntă, decît să faci / săracului strîmbătate.

NICOLAUS OLAHUS

(1493—1568)

Umanist și poet de limbă latină, el descinde „din cei mai bătrîni părinți ai neamului românesc", scrie **Diploma de reînnobilare** a lui Nicolaus Olahus, tradusă de Gheorghe Șincai. El însuși dă informații privitoare la familia sa:

HUNGARIA[1]

(Fragmente)

CARTEA I

Cap. XII

III. În vremea lui Ioan Huniade [Iancu de Hunedoara] — voievodul Transilvaniei, apoi guvernatorul Ungariei —, voievodul Dragula, după ce a

[1] Din: *Umanistul Nicolaus Olahus*. Texte alese. Traducere și note (de) *I.S. Firu* (și) *Corneliu Albu*, Editura științifică, 1968. În parantezele drepte se cuprind comentarii ale traducătorului. Versurile lui Nicolaus Olahus au fost reproduse din același volum în traducerea lui *Șt. Bezdechi*.

ucis o parte dintre urmaşii lui Dan, iar pe alţii i-a alungat, a pus mîna pe domnie. Manzilla de Argyes [Argeş] a avut de la soţia sa Marina, sora voievodului Ioan Huniade, printre alţii, doi copii: unul se numea Stanciu, care a avut şi el copii, pe Dan şi pe Petru, iar celălalt Stoian, adică Ştefan. Acesta m-a născut pe mine şi pe Matei, pe Ursula şi pe Elena. Dragula, punînd mîna pe putere, l-a prins în cursă pe unchiul meu Stanciul şi l-a ucis cu securea. Dar Ştefan, copil încă, scăpînd de tirania acestuia cu ajutorul lui Dumnezeu, a fugit la regele Matei [Corvinul], care, aşa cum am auzit chiar de la tatăl meu, apoi de la Ioan Bornemisa şi de la Ambrozie Sárkán — comiţi în Ungaria care, împreună cu tatăl meu luptau sub regele [Matei] hotărîse în mai multe rînduri să-l ducă cu oastea la domnie [în Ţara Românească]. Dar tatăl meu, văzînd că tulburările ce se întîmplă acolo din pricina domniei sînt primejdioase, a socotit că e mai bine să se căsătorească în Transilvania cu mama mea, Varvara Hunzar, şi să ducă o viaţă particulară decît să ajungă domn, să fie supus la nenumărate primejdii şi să fie ucis ca strămoşii săi.

Ştefan Olahus are patru copii: doi fii — Nicolaus, Matei- şi două fiice; cu toţii se nasc la Sibiu. Tatăl este numit primar în Orăştie (1504—1520). După ce învaţă la şcoala din Orăştie, Nicolaus continuă studiile la Oradea (1505). Devine paj al regelui Vladislav de la 1510 pînă la 1516, cînd părăseşte curtea; intră în rîndurile clerului. În 1526 este numit secretar şi consilier al regelui Ludovic al II-lea. Ludovic face preparative să înfrunte atacul armatei turceşti şi îi dă lui Olahus, numit acum secretar şi consilier pe lîngă soţia sa, Maria, sarcina de a o însoţi pe regină. Provizoriu aflaţi la Bratislava, după înfrîngerea cumplită de la Mohács, ei se îndreaptă spre Ţările de Jos, unde Maria, soră a lui Carol Quintul va fi regentă. Aici Olahus se apropie de cărturari, învaţă greaca, scrie. În 1542 revine în ţară, este numit (1543) episcop de Zagreb şi cancelar, baron la imperiului (1548), arhiepiscop de Strigoniu (Esztergom) în 1553, regent al Ungariei (1562); el îl încoronează rege al Ungariei pe Maximilian, în 1563.

Cleric şi om de curte, învăţat şi soldat (ia parte la acţiuni războinice în 1547 şi 1566), Olahus era însă mai degrabă iubitor de singurătatea prielnică meditaţiei, studiului şi creaţiei. Regretă lipsa unei tradiţii pe care să o fi asimilat, a şcolilor ilustre şi a profesorilor care formează minţile fragede; el s-a instruit singur. „Dacă e-n mine ceva (recunosc doar că e o scînteie) apoi aceasta-nvăţai de la tăcutele cărţi". — spune Olahus în versuri adresate arhidiaconului Emericus de Calna. Blînd din fire, el are priceperea observaţiei şi înţelegerea mecanismelor adevărate ascunse sub pretexte. Iată, fragmentar, comentariul său pe marginea unor versuri care atacau cu brutalitate un om mort (executat):

„Oare la ce bun pe acest chinuit prin torturi aşa crunte
Să-l ocărăşti aşa crud, «Catus»[1] *zicîndu-i mereu,*
Şi a lui umbră să sudui cu grele cuvinte, -ndrăzneţe,
Care şi tu, în curînd o să ajungi în Tartar?
E o cruzime prin vers pe cei fără viaţă să-i sfîşii
Şi să mai batjocoreşti leşu-ngropatului om.
Nu ispăşita pedeapsă socoţi, ci, de-o falsă năluca
Dus eşti, haine, cînd tu greu-i păcat zgîndăreşti. (...)
Cată-n culori mai frumoase a-mbrăca tot ce ceasul din urmă
Va fi adus pentr-orice slab şi sărman muritor,
Adu-ţi aminte de propria-ţi moarte, de-a soartei urgie,
Şi-apoi, te rog, zi: «Aici somnul să-ţi fie tihnit»".

Preocupat în activitatea obştească de politică, învăţămînt şi teologie, căutător de contact prin viu grai sau corespondenţă cu cărturarii timpului, el este interesat, în scrierile sale, îndeosebi de istorie, geografie, etnografie şi poezie. **Attila sau despre faptele săvîrşite de el în timp de pace şi de război (Attila sive de rebus bello paceque ab suo gestis,** terminată în 1536 şi publicată întîia dată în 1568), lucrare ce vorbeşte despre expediţiile lui Attila, este completată

[1] Numele unui tîlhar vestit.

de o monografie istorică și geografică, **Ungaria sau despre originile neamului, despre așezare, împărțire, obiceiuri și împrejurări (Hungaria sive de originibus gentis, regionis situ, divisione, habitu atque opportunitatibus,** terminată în 1536 și publicată prima oară în 1735). Prima dintre aceste două scrieri stîrnește interesul contemporanilor și este editată de mai multe ori. **Ungaria,** operă pe care autorul considera că trebuie să o îmbunătățească, a circulat în copii. **Scurtă cronică a epocii sale (Compendiarium suae aetatis Chronicon)** urmărește anii 1464—1538; lucrarea se publică în 1548 la Viena ca anexă la **Breviar (Breviarium).**

În epistolele sale Olahus discută probleme politice și personale, dintre care, unele, de pildă situația umanistului curtean, răsfrîng realități generale.

CĂTRE MIHAIL, PREOPOZITUL[1] DE COLOCEA

Cred că nici nu se poate spune cîte griji au curtenii, cît de mari sînt necazurile și tulburările lor sufletești. Sînt frămîntați cînd de una, cînd de alta, încît nu le rămîne nici o clipă plăcută, mai ales dacă sînt stăpîniți de ambiție. Îți scriu aceasta ca unul care sînt pățit. Aproape din copilărie am fost crescut la curte; am trecut prin multe, și bune, și rele, dar nimic nu e mai greu decît să vezi cum se dă preferință, cînd e vorba de onoruri, unuia care ți-e inferior, și în ce privește vîrsta, și — fără lipsă de modestie — în ce privesc alte calități spirituale. Tu dorești să intri la curte; crede-mă, faci o mare greșeală, dacă crezi că situația curtenilor este mai norocoasă și mai fericită decît a ta. Acum, mulțumit cu puțin acasă, te îndeletnicești cu ce poftești; dacă vrei, te odihnești; dacă îți place, faci agricultură sau te ocupi cu gospodăria, sau faci literatură, care dă sufletului cea mai mare desfătare, sau dacă vrei să te recreezi, te duci la vînătoare sau prinzi păsări, sau îți ocupi timpul cu alte lucruri asemănătoare. Dacă vei veni la curte, nu vei avea nimic din toate acestea; vei fi onorat aici de mulți, pentru că virtuțile tale cer acest lucru. Și totuși vei fi mereu frămîntat cum s-o iei înaintea altora, cum să te distingi, să fii remarcat, cum să-ți atragi bunăvoința principelui tău, să-ți cîștigi prieteni, care să te cinstească și să te ridice. Toate acestea aduc cu sine o mulțime de griji, încît nu vei avea nici o liniște, nici ziua, nici noaptea. Iar dacă ai și o cultură literară, pe care ai dobîndit-o mai înainte cu mari eforturi și strădanii, în vremea aceasta se pierde, pentru că grijile, preocupările și frămîntările sufletești nu-ți vor îngădui să te ocupi cu literatura. Prin urmare, dacă ești înțelept, fugi de curte și, dacă nu găsești acasă la tine un loc liniștit, du-te acolo unde îl poți sluji pe Dumnezeu și unde poți să-ți cultivi mintea. Sănătate.

Augsburg, 17 octombrie 1530.

[1] Canonicul cu gradul cel mai înalt al unui capitlu sau superiorul unei mănăstiri (n.t.).

CĂTRE UN PRIETEN

Doamne, cîte griji au cei de la curte, cîte chinuri și cîtă răbdare le trebuie ca să poată suporta toate necazurile! Dacă ai vrea să cercetezi cu băgare de seamă toată viața unui om care trăiește la curte, cred că n-ai putea să găsești o zi care să nu fie plină de mizerii. Cînd crezi că vei avea liniște și vei putea să te apuci de studii bune sau de alte lucruri, atunci îți ies în cale tot felul de piedici care te abat de la buna ta intenție și te împiedică în mod uimitor de la ce ți-ai pus în gînd. Nu pot tăgădui că un om poate dobîndi la curte, de multe ori, lucruri mari, poate obține răsplată mare și onoruri mari; totuși, adevărata libertate, care este cel mai mare bun, lipsește cu

desăvîrșire la curte. Trebuie să faci ce nu vrei, ce te îndepărtează cel mai mult de la adevăratele studii (...).

Tournai, 10 decembrie 1531.

Majoritatea corespondenților sînt învățați ai timpului, iar cel mai însemnat dintre ei — Erasmus. Olahus, recomandat de un prieten, începe să-i scrie în 1530. Corespondența lor durează patru ani. Scopul lui principal este ca, în calitatea sa de consilier al regentei Țărilor de Jos, să îl convingă pe Erasmus să revină în patrie; în afara acestui subiect central, ei își scriu despre mici servicii pe care Olahus le face lui Erasmus, ori împărtășesc reflecții asupra naturii morale umane, precum vădește scrisoarea de mai jos.

RĂSPUNSUL LUI NICOLAUS OLAHUS CĂTRE ERASMUS DIN ROTTERDAM

Să nu te miri, prietene Erasmus, că nu ți-am răspuns îndată la scrisoarea ta primită acum cîteva zile la Augsburg. Dacă te gîndești la cîte griji, osteneli și ocupații sîntem condamnați la curțile principilor, și cît de nesigură este rămînerea noastră într-un singur loc, mă vei ierta ușor pentru tăcerea de pînă acum, cu atît mai mult dacă îți voi fi scris mai des după aceea. Mi-ai scris că acest secol a adus multe monstruozități omenești, care pe tine adesea te-au tulburat foarte mult: că nu mai are trecere acum nici caritatea, nici umanitatea; că prieteniile sînt false; că mulți, pe care i-ai socotit prieteni credincioși, cărora le-ai făcut bine și care trebuiau să-ți arate recunoștință, s-au lepădat de tine în mod rușinos, uitînd orice omenie, și din amici ți-ai făcut inamici de moarte. Nu e de mirare, prietene Erasmus, dacă în ultimul timp, în

acest secol, oamenii se schimbă cu vremea, deși statornicia celor buni este totdeauna aceeași, aceeași virtutea și umanitatea, și bunăvoința față de prieteni. Se găsesc însă adesea dintre aceia care cu vremea își îngăduie să se schimbe, spre rușinea lor, în rău, și care mai bine ar fi fost să nu se fi născut sau mai bine să fi murit înainte de a face aceasta. Nu trebuie să suferi din cauza ușurătății unora ca aceștia; mai curînd să te bucuri că ești un astfel de om, încît chiar dacă și aceia cărora le-ai fost prieten sînt nemulțumitori, Dumnezeu vrea ca prin ei să faci încă și mai strălucită răbdarea ta în ochii celorlalți. Pentru lingură și furculiță nu ai de ce să-mi mulțumești. Să nu consideri că ți le-am trimis ca dar, ci ca să-ți aduci aminte de mine cînd prînzești sau cinezi. Cu toate că virtuțile tale te-au făcut foarte prețuit de regina mea, totuși cu atît mai mult vei fi prețuit, cu cît ne vom strădui noi, în patria ta, unde, deși trebuia ca tu să mă protejezi pe mine, ca unul care sînt străin și om călător pe aceste meleaguri, totuși, pe cît va depinde de mine, nu voi înceta să-ți ofer ajutorul meu. Cît timp voi rămîne aici, voi avea mai mult timp liber, ca oaspete, vom putea deci să ne fim de folos unul altuia, prin scrisori mai dese și mai multe servicii prietenești. Sănătate și, așa cum ai început, iubește-mă.

Regenesburg, 25 martie 1531.

Scrisorile cuprind uneori și versuri, adesea ocazionale, ca felicitările sau epigrama. Epitaful este una dintre formele de poezie ocazională practicate de Olahus. La moartea lui Erasmus, Olahus scrie cinci epitafuri — unul în limba greacă, celelalte în latină. Ele sînt publicate într-o antologie, **Epitafuri alcătuite pentru D. Erasmus din Rotterdam de cîțiva bărbați iluștri (D. Erasmi Roterodami epitaphia per clarissimos aliquod viros conscripta,** Louvain, 1537)[1]. Poezii cu caracter elegiac a scris și la moartea fratelui său

[1] Ediția completă a poeziilor lui Olahus: *Carmina*, Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, Lipsiae, MCMXXXIV.

Matei (1536). Durerea pricinuită de pierirea lui dăinuieşte; ecouri răzbat şi în alte versuri, de pildă în cele adresate lui Emericus de Calna în cinstea naşterii fiului acestuia din urmă, Gabriel **(Ad Emericum a Calna, in die natalicio Gabrielis filii carmen elegiacum petentem, ut in eum diem distichon faciat).** Dar dacă în primele două poezii reproduse mai jos, prilejuite de pierderea lui Erasmus[1] şi a fratelui[2] revine, persistent şi chinuit, gîndul la trecerea timpului care stinge tinereţea, aduce slăbiciunea făpturii fizice, bătrîneţea şi moartea, în cea din urmă autorul pare a fi acceptat ideea perisabilităţii inerente condiţiei umane.

ELEGIA LA MORMÎNTUL LUI ERASMUS DIN ROTTERDAM

Îngrijorat călător, dacă vrei ca să ştii a cui oase
Lespedea rece de-aici le-adăposteşte, te rog:
Mersul grăbit îţi opreşte şi-ascultă a mea tînguire.
Dacă opreşti al tău pas, tu vei afla ce doreşti.
Cum socotesc, auzit-ai de dumnezeescul Erasmus,
Căci în acest univers nimeni nu fu mai vestit.
Dărăpănatul său trup odihneşte-n mormîntul acesta
Trist, însă spiritul său cu ambrozie-i hrănit.
Încă din fragezii ani el dăduse dovadă de mintea
Sa minunată la toţi oamenii cei renumiţi.
Cînd înflorita etate tînără trupu-i ajunse,
S-a arătat pe deplin geniul duhului său.
Harnica lui tinereţe neîncetatului studiu
Fu închinată, cînd el Biblia tot cercela.
Cînd a crescut înţeleptul lui cuget şi-ajunse om matur,
În univers ca o stea fără pereche luci,
Iar cînd cu pas tremurînd îi sosi bătrîneţea, în lume
N-a mai putut încăpea geniul său strălucit.
Anii tîrzii, ce-ndeobşte slăbesc ale minţii podoabe,
Lui i-au sporit şi mai mult rodnicul minţii belşug.

[1] *Ad sepulchrum Erasmi Roterodami.*
[2] *In mortem Matthaei fratris elegia.*

Să mai înşirui pe rînd însuşirile sale alese?
Nimeni în stare nu e să le înnumere, cred.
Căci după cum biruieşte soarele stelele toate,
Astfel şi el pe cealalţi toţi învăţaţi i-a-ntrecut.
Viaţa întreagă îi fuse atîta de neprihănită,
Că îl poţi lua însuşi tu ca fericit îndreptar
Despre aceasta ne dau mărturii credincioase ale sale
Opere ce-au izvorît dintr-un cucernic talent.
Ele redau neclintita-i credinţă şi firea-i curată.
Chipu-i, ce parcă e viu, şi trăsăturile lui:
Ele ne-arată şi drumul cel drept înspre culmile-nalte
Ale-nstelatului cer ce-i pregătit celor buni.
Iar dacă vrei a afla de ce-nlăcrimaţi mi-s obrajii
Înrouraţi, să m-asculţi — rogu-te — încă puţin;
Cînd împăratu-nvingea pe iberi înspre soare-apune
Carol, ce este stăpîn pe universul întreg,
Iar generoasa lui soră domnea în Brabant şi în Flandra,
Ocărmuind în chip drept prin înţeleptul ei sfat;
Sta credinciosul Erasmus, în oraşul ce-i zic Basilea,
Care un nume-şi luă după al său împărat.
Sufletul nostru era înfrăţit prin virtuţi şi credinţă
Ce ne-ndemnau a trăi şi a muri la un loc.
Des de-acolo despre multe lucruri primit-am aicea
Multe scrisori despre cari nu pot acum vorbi.
Însăşi regina a fost cuprinsă de-o vie-nclinare
După acest învăţat însuşi de cer înzestrat.
Ea de dorinţă ardea să-l vadă pe Erasmus
Şi să discute cu el, sacre cuvinte schimbînd,
Deci fu plăcută la toţi, scrisoarea prin care pe dînsul
Îl îndemna a veni, tot stăruind ne-nclat.
Tocmai îmi făgăduise prin multe scrisori c-o să vină
Şi mă vestea tot mereu că va porni în curînd.
Ba-mi şi scrisese cu propria-i mînă mai multe dorinţe
Ale curatului său suflet, în cîte-un răvaş.
Tocmai se pregătea să vie să-şi vadă iubita
Ţară, prietenii scumpi şi părintescul cămin.
Însă pizmaşa Lachesis a rupt urzita sortită,
Iar în mînă-i luă Atropos firul tăiat.
Iată de ce nu putu Erasmus să-şi plinească dorinţa:
Astfel Ursita a vrut, astfel a vrut Dumnezeu.

Iată de ce, sfîșiat de chinuri cumplite, tristeții
Pradă sînt azi tocmai cu, ce pe-ntristați mîngîiam.
Fi-va notată c-o piatră cernită deci ziua de astăzi,
Fiindcă a lumii întregi scumpă podoabă răpi.
Scrieți dar, ceată sfințită a barzilor, triste distihuri,
Plîngeți, o Muze, iar voi, Grații, bociți pe cel dus,
Căci răposat-a Ersamus, de-a părinților noștri
Gură slăvit, a pierit gloria lumii întregi.
Ce fericit aș fi fost dacă soarta-mi dădea-ngăduința
Încă de vie să văd fața amicului scump!
Ce folos însă să-mi cresc durerea prin lacrimi amare,
Cu ne-nduratele-mi mîni pieptul mîhnit să-mi lovesc,
Cînd ursitoarele triste urzeala o țes și o taie
Deopotrivă la toți, și renumiți, și umili?
Căci neclintitele praguri a soartei nu poate să treacă
Nimeni decît cînd îi e ceasul de sorți hotărît.
Deci, cititor, ce te îndrepți spre mormîntul acesta, o vorbă,
Cea de pe urmă, să-i spui astfel, cu gîndul blajin:
Bunul rămas eu pe veci îți doresc, o ilustre Erasmus,
Care de-acum ai trecut printre bărbații cerești.

LA MOARTEA FRATELUI MEU MATEI

Plîngeți, oh, rogu-vă, Muze! De-al vostru poet aveți milă
Iar voi, o, Grații, acum ziua cea tristă slăviți!
Însuți chiar tu, Apolo, citarede, pe care-l răsfață
Veselul cîntec, a mea liră de-acum s-amuțești.
Voi, zeități, ce cîndva prielnice mie îmi furăți,
De amărîtul vost' bard vă-ndepărtați de acum!
Numai doar tu, Elegia, cositele triste răsfiră-ți
Și mă silește să-nceap versul cu ritm dureros.
Căci chinuit fără preget cu sînt de-o cumplită restriște,
Iar al meu cuget bolnav de toropeală-i cuprins.
O jumătate din sufletul meu de destin fu răpită,
Cealaltă, care-a rămas, zace-n cumplite dureri.
Spuneți de ce, Ursitoare, voi a muritorilor inimi
Tinere le sfîșiați, vai! înainte de timp?

Zeii de sus pentru ce vă dădură atîta putere,
Ca să puteți cu al vost' braț să ucideți orice?
Dar cînd cu mintea-mi frămînt, lăcrimînd, întrebarea accasta
În ușurința-mi pe zei mă mîniez c-au fost duri.
Căci deopotrivă la toți muritorii sărmani le stă-n cale
Moartea cumplită și toți au sorocit a lor zi.
Nici a lui Cresus comori nu pot peste dînsa să treacă,
Nici ale regilor tari brațe n-o pot birui.
Ea spre mormintele triste răpește-ale pruncilor trupuri,
De prin ai mamelor ochi lacrimi amare storcind,
Iar pe băieții care anii-și plinesc în zadar, tot ca-i fură
Și îi silește-a porni — cruda! — spre negrul Tartar.
Și, de îndată ce vîrsta-nflorit-a sosit, ne-amenință
Numaidecît cu a sa spaimă ori Lethe, ori Styx.
Nădăjduind a trăi cît Nestor, junia cea mîndră
Disprețuiește-n zadar ceasul de sorți hărăzit.
Cînd se apropie vremea ce-a noastră putere-mplinește,
Vai. Ursitoarele-ți rup grabnic al traiului fir.
Cînd gîrbovită pășește încet bătrînețea, urîta
Moarte a tot ceea ce poate mai sigur a fi.
Nu e nimica statornic în vîrstele noastre, și trainic
N-are nimica în el traiul fragil ce ni-i dat.
Soartă haină, ce nu poți să fii niciodată-mblînzită,
Spune: De ce-mi împletești viața cu-atîtea restriști?
Au nu ți-a fost de-ajuns să-mi ucizi părinteștu tovarăș,
Nenorocirea s-aducî ori în ce loc alor mei,
Să bîntuiești a mea țară cu atît de cumplite primejdii
Și cu dușmanul tău braț să năruiești ori și ce?
Pînă și propriu-mi neam tu l-ai întinat prin o moarte
Și din familia mea tu mi-ai luat ce-i mai scump.
Însă de ce de hainii zei să mă rog cu zadarnic,
Dacă destinul meu trist nu poate fi ușurat?
Dac-ar avea o putere rugile, n-ar fi dărmată
Troia, și-naltul palat al lui Priam ar fi stat;
Nu și-ar fi plîns zîna Thetis, alături de nimfele sale,
Scumpul fecior omorît de-ale lui Paris săgeți.
Deci, fiindcă soarta prin rugă nu poți s-o schimbi, ale jalei
Mele rămînă ca semn stihurile-astea de-acum.

Plîngeți-l dară, tovarăși, și sus ridicați pe-utristatul
Prieten, pioase vărsînd lacrimi pe rugu-i înalt;
Cu chiparosul cel jalnic ornați-i mormîntul de frate-n
Piatra cea tare săpînd vorbele ce vă dictez:
„Eu care zac în această hrubă, Matei, zis Valahul.
Jude pe vremuri am fost, și-n Orăștie primar.
Țara de peste Carpați a străbunilor, dintr-o vestită
Viță, viața-mi dădu; fost-am doar oaspe aici.
Cînd așteptam cu nespusă dragoste să mi se-ntoarcă
Fratele, moartea-mi curmă traiul în mijlocul lui.
O, trecător, nu îți cade greu de a-mi spune: Cu bine-n
Veci să rămîi și al tău somn fie pururea liu!“

LUI EMERICUS DE CALNA

(Fragmente)

Stam într-o zi suspinînd, așezat sub un arbor la umbră
Și, lăcrimînd, îmi boceam fratele mort de curînd.
Un rîuleț cristalin cu dulcele-i murmur, pe-aproape,
Sufletul mi-l mîngîia cu fermecatul său svon,
Iar într-o tufă umbroasă o privighetoare mîhnită
Tristele ei tînguiri să și le cînte-nceput.
Păsări mulțime atunci, cu glas cîntăreț, năzuiră
Care de care pe ea să o întreacă în cînt,
Somnul cel drag, între timp, îmi cuprinse și trupul
Care de bocet era și de-oboseală sleit.
Rîul cu murmurul lui, ciripitul de păsări gonise
Grijile și în adînc somn eu cufundat hodineam,
Cînd deodată-n ureche mi-ajunse al Muzelor dulce
Cînt, ce prin tonul său blînd vesele știri povestea.
Pe neașteptate atunci, trezit de dulceața din cîntec
Trupu-mi ridic, rezemînd ambele mîini în pămînt,
Fără să știu ce să fac: să stau sau să fug? Mi-era teamă,
Căci se făcea că îmi stă-n față o ceată de zei.

Cum înghețat eu eram de spaima ce mă pătrunsese,
Fui desfătat de un svon dumnezeesc de suav.
Astfel, cum mintea-mi frămînt, zăpăcită de taina aceasta,
Iar al meu suflet de griji neasemănate-i cuprins,
În a mea groază-mi păru că-mi stătea înainte pletosul
Febus, în dreapta ținînd lira și-n stînga săgeți.
El de Driade era însoțit și de ceata învățat-a
Muzelor, iar împrejur Grațiile în cor se strîngeau.
„Ce necăjiți, le spusei, pe un prieten sărman cu-ale voastre
Vesele cînturi? De-aci mergeți departe, vă rog!
Nu-mi arde-acum nici de liră cu sunet suav, nici de jocuri
Desfătătoare, căci mi-e fratele mort de curînd“.(...)[1]
Cum mă plîngeam eu așa, divinul Apolo-mi surîse,
Plectrul de aur cu-a sa mînă încet atingînd:
Ce-ți necăjești al tău suflet de gemete-mi zise,
Și îți petreci al tău trai tot în jelanii și plîns?
Nu de aceea jurata-i un sfînt jurămînt pe-al meu nume
Și în al nostru sobor fost-ai ales ca părtaș,
Ca să te lași apăsat de moartea iubitului frate,
Ci ca să știi să o rabzi cu un curaj bărbătesc?
Uite cum eu, dătător de roadă, străbat dus de caii-mi
Repezi întregul pămînt, în strălucire-nșeuat.
Uită-te cum la sosirea-mi pămîntul dă roade bogate,
Uite cum stau încărcați pomii de veselul rod;
Cum, totodată, cînd gerul înghață ce fost-a verdață,
Pier deopotrivă și ei, pier și podoabele lor.
Toate cu rost de divina putere-s conduse; -nainte
De a sa vreme nici chiar firul de păr n-o cădea.
În a divinilor sîn stă puterea pe viața și moartea
Voastră. N'potriva-i în van să te revolți tu încerci
Dacă, deci, fratele tău a murit de o soartă nedreaptă,
Ce-ți chinuiești al tău piept cu suferinți de prisos?“

[1] Fără a menționa, traducătorul omite aici zece versuri din original.

IOHANNES HONTERUS

(1498—1549)

Se naște la Brașov, studiază la Viena, publică în 1530 la Cracovia, unde este profesor, un tratat de geografie și astronomie, **Elemente de cosmografie (Rudimenta Cosmographiae)**; refăcută în versuri, lucrarea apare prima oară în 1541 la Brașov. (Honterus împărtășește concepția heliocentrică a lui Copernic.) Părăsind Cracovia, el merge la Basel, unde tipărește (1532) o hartă a Transilvaniei pentru care execută singur gravuri în lemn. În 1535 revine definitiv la Brașov. Interesat de problemele pedagogice, se ocupă de o mai bună organizare a învățământului. Dobîndește pentru biblioteca liceului evanghelic din Brașov manuscrise și cărți: din mănăstirile moldovene sau ale Țării Românești, din biblioteca lui Matei Corvin, distrusă de turci la Buda. La Basel se inițiase în gravură și tipografie; folosește cunoștințele dobîndite la întemeierea unei tipografii brașovene (1535); învățatul, cunoscător al limbilor și scrierilor antice, publică aici lucrări de filologie, literatură, filozofie și retorică. În 1539 tipărește o parte din **Pandectele** lui Justinian. Fragmentul de mai jos, extras din prefața, scrisă de Honterus, vădește sentimentul echității, înțelegerea caracterului istoric al legilor și a necesității de a considera fiece caz particular, precum și condamnarea greșelilor incluse de o atitudine pasivă în fața răului;

Valahia — aspect imaginar (*Xilogravură de Michael Wolgemut; în: Hartman Schedel, Liber Chronicarum, Nürnberg, Anton Koberger, 1493, fila CCLXX (B.A.R. Cabinetul de stampe)*.

Portretele ctitorilor Neagoe Basarab și soția sa Milița Despina. *(Frescă de la biserica episcopală din Curtea de Argeș. În colecția Muzeului de Artă al R.S.R.).*

Filozofi antici. Detaliu din fresca exterioară a bisericii mănăstirii Sucevița.

Nicolaus Olahus. *(Gravură pe metal, secolul XVI. B.A.R Cabinetul de stampe).*

Stolnicul Cantacuzino. *(Detaliu din fresca de la Mănăstirea Hurez).*

deci, o mentalitate de om al Renașterii. După 1539 Honterus este atras de Reformă, pentru care, din 1543 cînd ea capătă ființă la Brașov, devine un militant activ. Are legături cu centrul de la Wittenberg; o lucrare de interes teologic scrisă de Honterus apare în 1543 la Wittenberg, prefațată de Philip Melanchton.

RUDIMENTA COSMOGRAPHIAE[1]

(Fragment)

Aci, așa se învață, lumea de jos constă din pămînt
și din apă.
Iar apoi din foc și din aer, materiile originare.
Totul se naște dintr-însele, circulînd în veșnică schimbare,
Așa încît pe cele născute natura le descompune iarăși
în aceste materii,
Sub focul ceresc sînt așezate puterile vînturilor,
Care nu se stăpînesc pe sine la fel în trei adăposturi
deosebite.
Sus e văpaie, la mijloc e ger, dar ce stă mai aproape de noi,
Simte în vreme diferită din amîndouă, vara și iarna,
Și anume: se urcă în aer două feluri de aburi, primul
De natură densă și umedă, ținut de propria-i greutate,
Iar celălalt, uscat și cald, urcînd în sus, imponderabil,
Iarna fulgii de zăpadă, iar dimineața bruma căzîndă,
Ploaia ce picură sau cade bogată din norii încărcați,
Roua în picături și vălul negurii și furtuna încărcată
de grindină.
Din exalațiile uscate se nasc alte forțe,
Tunet ce se rostogolește, și fulger, și uragan vîjîitor și
mugind.

[1] Din: *Antologia gîndirii românești*, Partea I, Editura politică, 1967, în românește de *G. Göllner*.

PREFAȚĂ LA „SENTINȚELE DREPTULUI CIVIL" (PANDECTELE LUI IUSTINIAN)[1]

(Fragmente)

Dat fiind că nici un dar dat de Dumnezeu neamului omenesc nu e mai strălucit decît dreptatea, care întrunește în sine toate virtuțile, nu fără temei a fost cercetat, de către oameni înțelepți și devotați studiului, prin ce mijloace ea se poate face în primul rînd. Într-adevăr, cîtă vreme, în întunericul de nepătruns, fiecare ascultă de părerile inimii sale, mai mult încurcîndu-se în labirintul erorilor, se păcătuiește împotriva echității naturale, cu obișnuita temeritate prilejuită de ignoranță. De aceea din obiceiuri rele s-au născut legi bune, și anume pentru ca nimeni să nu pună mai presus de rațiune și adevăr voia lui și obiceiul, și oricine sigur de dreptul său, să aibă legi ale vieții și ale purtării pe care să le respecte și să nu poată lua drept pretext neștiința, dacă și-a sporit averea personală în dauna altora. Cu toate acestea, ignoranța nu scuză pe nimeni. (...) De fapt s-a căzut de acord ca și judecătorilor să li se prescrie forma, pentru a nu se îngădui ca cineva să alcătuiască ori să măsluiască legile cum vrea el și să aprecieze cum poftește, mai aspru sau mai blînd, faptele săvîrșite de cei ce calcă legea. Dar nici în felul acesta nu s-a putut apăra îndeajuns liniștea celor cinstiți, încît să nu mai fie jigniți pe nedrept de calomniatori, printr-o interpretare meșteșugită și răuvoitoare a legii, împotriva sensului ei sub pretext de a respecta cuvîntul legii. Această necinste plină de îndrăzneală a calomniatorilor o ajută mult judecătorii nepricepuți în ale dreptului, cînd, cedînd lingușirilor unor adulatori sau amăgiți de ambiguitatea cuvintelor, nu caută, din comoditate, să descopere împrejurările cele mai variate ale pricinilor, ci au în vedere mai mult părerile proprii — cărora, din ambiție, le sînt peste măsură tributari — decît scopul legii sau intenția legislatorului, și cîteodată, mîndri de puterea lor sau amețiți de considerația ce li se dă, chiar și atunci cînd se țin de litera legii, lucrează împotriva voinței legii; și așa se întîmplă că dreptul cel mai mare se preface în cea mai mare nedreptate. Deoarece judecătorii credduli, care se lasă influențați de complezențe, ușor sînt păcăliți și orice grabă în pronunțarea sentințelor este primejdioasă și e însoțită de căință: căci nu e îngăduit a greși de două ori într-un proces. Iată de ce judecătorul trebuie să fie un om pătrunzător și precaut, care, după ce a examinat cu precizie pricinile și după ce le-a cunoscut limpede, să vadă ce-l sfătuiește echitatea să hotărască. Căci nici o definiție a regulilor nu este atît de cuprinzătoare încît să nu poată fi răsturnată cîteodată. Tocmai pentru că sînt diferite cazurile la care se referă fiecare lege în parte, excepțiile sînt multe și replicile de asemenea sînt felurite. În sfîrșit, o dată ce încetează rostul unei legi, încetează și legea respectivă, pe cînd echitatea rămîne mereu și nu se schimbă niciodată, fiindcă este firească; și tocmai de aceea e cel mai sigur lucru de a o lua totdeauna în considerație pe ea în primul rînd. Căci, neputîndu-se da despre unele lucruri definiții veșnice și generale, ele constînd numai în echitate, trebuie să avem în vedere nu numai ce este îngăduit în toate acestea, ci și ce este onest; într-adevăr, nu tot ce e îngăduit este onest; multe îngăduie legile și totuși nu le poți săvîrși fără să-ți calci pe conștiință. De altfel, întrucît în judecăți afectele sufletești trebuie domolite cu grijă și întrucît nu e nici o deosebire între a nu face ceva sau a face rău ceva, trebuie să ne păzim ca nu cumva, sub aparența dreptății, să ne lăsăm duși de milă, fiindcă Dumnezeu iubește judecata și milei i s-a prescris o limită, pe cînd echitatea nu are nici o limită; mila adesea a înșelat, echitatea niciodată. Căci de cele mai multe ori se întîmplă

[1] Din: *Antologia gîndirii românești*, op. cit. În românește de *I.S.Firu.*

că cel ce cruță pe cei răi e un trădător al celor buni, fiindcă improbitatea care aduce noroc este calamitatea celor buni. Și cel ce, sub pretextul milei îl dezvinovățește pe cel păcătos (fiindcă favorizează posibilitatea de a păcătui) nu-și pătează conștiința mai puțin decît acela care, în pofida celui mai mare drept, condamnă un inocent. Și chiar dacă nu s-ar întîmpla niciodată ca un acuzator nedrept să-l facă pe judecător nedrept, trebuie să mai avem grijă ca, atunci cînd judecăm, să nu facem ceva cu ușurință, neglijent sau nereflectat; căci bolile judecătorului sînt neglijența și vanitatea.

CHRISTIANUS SCHESAEUS

(1535? —1585)

Fiu al unui judecător din Mediaș, el studiază la Brașov, la Bardio (azi Cehoslovacia), apoi la Wittenberg. Din 1558 cariera sa de cleric se desfășoară în cea mai mare parte la Cluj și la Mediaș unde se află și azi mormîntul său. Scrie poezii (versuri ocazionale, elegii și ode), predici și epopeea **Ruinurile Pannoniei (Ruinae Pannonicae)**, opera sa cea mai importantă. Această amplă compunere epică, în care se vede și buna cunoaștere a culturii antice, înfățișează luptele pustiitoare purtate pentru tronul Ungariei între 1540—1571. Așternerea pe hîrtie a faptelor este aproape sincronică cu desfășurarea lor, ceea ce conferă epopeii și un considerabil interes documentar. Din cele 12 cînturi (foarte variate ca întindere) la început au fost tipărite (la Wittenberg) șapte (I-IV, IX-XI). Pînă azi nu a fost publicată (în original sau în traducere) o ediție integrală. Fragmentele de mai jos evocă bogățiile Ardealului, orașele sale mai importante și cucerirea Daciei de către romani. Christianus Schesaeus este considerat cel mai de seamă poet german de limbă latină din Transilvania secolului al XVI-lea.

RUINURILE PANNONIEI[1]

Cartea I

(Fragmente)

(...) Hunul, plecînd de la codrii ce ard, i-a zis țării
Ardealul[2];
Înconjurată de munți și stufoase păduri, se mai cheamă
Țara de cealaltă parte a selvelor[3], cum se cuvine.

Pline de rod și cireși și în struguri mănoase meleaguri!
Scormone sînul pămîntului asprul miner și adesea
Pietre bogate în aurul strălucitor el îi smulge.
Crengi de metal dau lăstare ca arborii și din adîncuri
Sarea mai albă ca neaua, arama și fierul sînt scoase,
„Lîna de aur", de-aceea îi spune barbarul potrivnic.
Chiar Alcinou ar fi gata s-o creadă vestita-i grădină.
Peștii solzoși, feluritele turme de fiare sătule
De pretutindeni răsar și-n arcane de codru arcașul
Mi le vînează pe rînd — zburătoare sau sălbăticiune.
Blîndă e vremea ce-o dăruie cerul ogoarelor sale,
Nu sînt năprasnice geruri, nici arșițe pustiitoare (...)
Multe orașe se-nalță, păzite de falnice ziduri,
Toate semețe, de parcă-s mărețe palate romane.
Cel mai de seamă primit-a un nume regesc, al lui
Hermann[4].
I se mai zice Sibiu, căci pe-aproape îi curge Cibinul.

[1] Din: Christianus Schesaeus, *Ruinae Pannonicae libri quatuor...* Temporibus Ioannis Sigismundi Zapolya complexi ex editione Wittenberg. Ann. MDLXXXI recusi. Cum indice critico duplici opera Iosephi Caroli Eder. Cibinii, 1797. În românește de *Ion Acsan.*

[2] În ungurește *Erdély — Țara pădurilor* (n.t.).

[3] Adică *Transilvania* (din latină: *trans-silva* = dincolo de pădure) (n.t.).

[4] Numele german al Sibiului este Hermannstadt, Hermann fiind legendarul întemeietor al orașului (n.t.).

El înfruntă și oștirea turcească și spada lui Mezet[1],
Împresurat cu-ndîrjire cîndva și, slăbindu-și vrăjmașul,
Cu ajutorul lui Ioan Huniade mi-l puse pe fugă. (...)
Mlaștini și iazuri înconjură pînă departe cetatea,
Noile șanțuri și turnuri înalte ce prin zidărie
Și așezare se pot măsura cu Viena crăiască.
După un drum de o singură zi ai în față orașul
Mediaș, cel împlîntat chiar în mijlocul[2] patrici dace.
Darul lui Bachus, ridichile ca și războiul cu Gritti[3]
Trainică faimă i-au dat, mai presus decît alte orașe.
Sus, pe abrupta spinare de munte, zărești Sighișoara
Ce-a dobîndit bun renume și glorie nepieritoare,
Stînd curajos înaintea armatei lui Báthory Ștefan.
Mai către Soare-răsare pe-o culme se-nalță Brașovul;
El se-ngrijește de muze ce-l saltă de-a dreptul la stele(...)
Printre altîtea comori strălucește și-o bibliotecă
Ce prin strădania sfatului lesne să-nveți te îmbie. (...)
Negustătorul armean și valahul din țara vecină
Plini de poveri și de mărfuri sosesc zi de zi în cetate,
Tîrgu-nțesat de mulțime umplîndu-l cu scumpele lucruri (...)
Unde Moldova atinge hotarul eroicei Dacii
Este orașul numit de la întemeiere ca apa
Bistriței, rîu megieș, și bogată cămară de pește.
Ioan Huniade în dar l-a primit ca înaltă răsplată
Victorios alungînd pîn'la Belgrad turcești hoarde[4].
Numai cu mici rămășițe din vechea-i mărire apusă,

[1] Mezid-beg din Vidin a asediat Sibiul în 1442, oastea lui fiind înfrîntă de Iancu de Hunedoara, el însuși pierzîndu-și viața în această bătălie (n.t.)

[2] Etimologia latinească a orașului Mediaș (de la *media = în mijloc, central),* era răspîndită în rîndurile umaniștilor ardeleni (n.t.).

[3] În calitate de comisar al Porții otomane, aventurierul venețian Aloisio Gritti a provocat răzvrătirea nobililor ardeleni prin uneltirile sale care țînteau tronul Ungariei și a fost asediat la Mediaș unde, predîndu-se soldaților lui Petru Rareș, a fost ucis în 1534 (n.t.).

[4] Victoria lui Iancu de Hunedoara asupra turcilor la Belgrad a avut loc în anul 1456 (n.t.).

Lîngă sălbaticul Haţeg stă Sebeşul, o cetăţuie
Jalnic prădată adesea de crîncene cete de lotri,
Cînd şi poporul şi sfatul plecau în robie cu turcul.
Alba, de-a pururi cinstită, e ochiul domniei întinse;
Iulia au denumit-o desigur vitejii din neamul lui Iulus[1],
Poate atunci cînd Traian, conducînd legiunile Romei,
Decebal cel răzvrătit fu învins de cumplitele-i arme.

[1] Fiul troianului Eneas, legendarul strămoş al romanilor (n.t.).

IOHANNES SOMMERUS

(1542—1574)

Umanist de origină germană (născut în Saxonia) sosit pe pămîntul românesc la 20 de ani, aici îşi petrece întreaga viaţă şi îşi desfăşoară activitatea. În 1562 vine în Moldova ca secretar al lui Despot. Acesta, viitorul domn al Moldovei, originar din Grecia, educat la Chios, format în mediii cărturăreşti, dar şi în viaţa de aventură din Italia, Franţa, Germania şi Polonia, cunoaşte latina şi limbi moderne şi are o egală atracţie şi pricepere pentru ştiinţele pozitive şi artele liberale. Ajuns în Moldova, simulează înrudirea cu doamna Ruxandra şi după înlăturarea lui Alexandru Lăpuşneanu se urcă pe tron. Îşi propune să înfiinţeze o şcoală cu limba de predare latină, să întemeieze o bibliotecă (despre care vorbeşte elegia de mai jos — **Ad Principem Despotam De Bibliotheca & schola instituta)** şi o Academie, ce rămîne doar ca proiect. *Schola latina* — de cultură elementară, generală — ia fiinţă la Cotnari, aşezare cu populaţie atunci numeroasă şi o puternică minoritate de secui şi saşi, favorabili Reformei, ai cărei partizani Despot şi Sommerus erau. Secretar al domnului şi poet de curte, Sommerus este profesor al acestei şcoli.

Biserica, ameninţată cu o eventuală secularizare a mănăstirilor, boierii nemulţumiţi de conducerea domnului şi ţăranii (care nu vedeau cu ochi buni nici şcoala de la Cotnari) se răscoală. Începută la 18. XI. 1561, domnia lui Despot se încheie prin asasinarea lui la 5. XI. 1563. Sommerus scapă cu viaţă şi fuge în Transilvania; lucrează ca profe-

sor de latină și greacă la gimnaziile din Brașov și Bistrița (unde ocupă și funcția de rector) și apoi la Cluj. El compune — în limba latină — poezii și lucrări cu preocupări teologice sau istorice. Cele mai importante sînt: poema **Regii unguri și dezastrul din Moldova (Reges Hungarici et Clades Moldavica,** Cluj, 1573), **Viața lui Iacob Despotul, voievodul moldovenilor (Vita Iacobi Despotae Moldavorum Reguli),** scrisă în 1574 și publicată întîia dată la Wittenberg în 1587. În această ediție sînt publicate și **15 elegii despre dezastrul din Moldova și care cuprind chiar istoria lui Despot (Elegiae XV de clade Moldavica quibus etiam historia Despotica continetur);** ele mai apăruseră și într-o culegere din 1580. Poeziile, fie ele neutre ca valoare artistică, sînt un document al momentului istoric și cultural trăit de Moldova timpului.

ELEGIA A IX-A

Despre mizeria soldaților[1]

(Fragmente)

Cel ce iscodi, primul, meșteșugurile criminale ale
războiului
Abia de pot crede că s-a născut din sînge de om.
L-aș crede un șiretlic răufăcător al demonului
întunericului,
Atît de felurite căi a deschis el morții.
Iar dacă omul antic l-a descris cu bunăcredință,
Atunci modul de luptă era mai loial
Căci era vorba de o virtute aleasă:
Atunci și soldatul curajos primea, pentru merite,
răsplata dreaptă.

[1] Din: *Antologia gîndirii românești*, op. cit. În românește de *Șt. Bîrsănescu.*

Pe cînd acum le-am schimbat pe toate în curse
Și faptele eroice nu aduc nimănui onoare și laudă,
Viteazul și nepriceputul stau pe aceeași treaptă.
Acest sacrilegiu și mai mare l-a inventat pămîntul
teuton.
Trebuia, desigur, ca autorul răufăcătorilor al chinului
Să fi murit o dată cu arta talentului său.
De-ar vedea vremurile necinstite ale secolului nostru
Pe cei ce în vechime muzele îi numeau eroi și zei!
De-ar arunca [soldații] departe, fărîmate în țăndări
neputincioase, armele,

N-ar mai fi nimeni cunoscut în lume prin infamie
Și ușor s-ar îngădui atunci să se primească laudă
mare,
Cînd armatele lacome s-ar lupta între ele fără fraudă.
Dar acum onoarea militară ucide totul
Și nu există crimă mai mare pe care s-o mai adauge
perfidia umană. (...)

Pustiim ca niște tîlhari cîmpurile muncite
Și nu-i cruțăm pe aceia din munca cărora
susținem războaiele.
Dăm foc ca niște dușmani acoperișurilor
colibelor goale,
Mulțimea dementă își revarsă sălbăticia pe casele
nevinovate.
Iar plugarul piere ucis de soldatul plătit de el,
Dacă nu și-a făcut din vreme adăpost prin păduri. (...)
Pleacă departe, nemilosule Marte: mie să-mi vină drept
patron Apolo!

ELEGIA A X-A

Lui Despot Vodă, despre biblioteca și școala ce el a întemeiat[1]

Aceasta era ceea ce ai putea s-adaugi începuturilor alese,
prin care ai fi mai mult cunoscut, datorită unei
considerații mai strălucite,
o, prea învățatule Principe, dacă noua bibliotecă, ce
cuprinde cărți de tot felul ar fi fost construită,
acoperișurile ei strălucitoare ar adăposti muzele fugare
și luminosul Apollo și-ar arăta noua sa podoabă.
Deja cucernica religie și-a înălțat capul încetul cu
încetul
și credința alungată s-a întors pe acest pămînt[2].
Acest lucru ți l-a arătat Lusinius, acel mare conducător
al serviciilor religioase

prin măiestria talentului său[3].
Tu numai grăbești neînfricat ceea ce în sfîrșit a mai
rămas de făcut,
Ca nu cumva din cauza cheltuielilor, începuturile să
cadă fără efect.

[1] Din vol. Șt. Bîrsănescu, *„Schola latina" de la Cotnari, Biblioteca de curte și proiectul de Academie al lui Despot Vodă. Zori de cultură umanistă în Moldova secolului XVI*, 1957. În românește de *Șt. Bîrsănescu*. Notele aparțin lui Dan Zamfirescu; din vol. *Literatura română veche*, op. cit.

[2] Aluzie la favorizarea propagandei luterane de către Despot Vodă. Se știe acum, în urma cercetărilor lui Șerban Papacostea *(Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii", XI, 1958, Nr. 4, pp. 64—72; *Diaconul sîrb Dimitrie și penetrația Reformei în Moldova*, în „Romano-slavica", XV, 1967, pp. 211—217) că penetrația Reformei în Moldova nu începe cu Despot Vodă, ci îi premerge. Înainte de venirea lui Despot, Lăpușneanu pornise în 1560 o prigoană aprigă împotriva luteranilor din Moldova, alungînd din țară pe misionari. Așa încît domnia lui Despot a însemnat cu adevărat o revenire a „credinței alungate".

[3] Este episcopul reformat polon adus de Despot Vodă în Moldova pentru a conduce opera de răspîndire a Reformei.

Cea mai mare parte a muncii lăudate a fost învinsă
Și deja Apollo își supraveghează cărțile felurite.
Și tu vei săvîrși și restul cu bani din belșug,
tu, căruia curtea bogată îți pune la îndemînă mari
resurse.
De aici ți se va înălța o glorie strălucitoare de cinste
pieriană[1],
care ca prietenă împodobește pe cei mai vestiți
bărbați.
O, Despotule, trimeținînd numele care va trăi în veacuri
îndelungate,
faima nepieritoare te va cînta neîncetat.
Bogat ca Ptolomeu, care, domnind în cetatea egipteană[2],
dădea legiuiri mîndre multor popoare.
Totuși, cine l-ar cunoaște pe acesta, dacă instrumentele
apoloniene[3]
nu ar susține numele adevărate ale stăpînului lor.
Veșnică va rămîne între comorile Pergamului
biblioteca ce-și arată titlurile sale;
De aici și-a tras gloria nemuritoare romanul Pollio[4];
el a întemeiat cel dintîi în Roma sfînta casă,
care, bogată în prăzi de război, nu a lăsat să piară
monumentele
înțelepților, oricît a fost de apăsată în situația ei
neplăcută.
Vestita victorie, celebrîndu-l pe Lucullus[5], *a hotărît*
să-i mîngîie pletele împodobite cu frunze.
Totuși, el nu a ieșit atît de cunoscut din nici un
război
și nici faptele de război nu l-au împodobit așa de
mult ca erou
pe cît i-au lăudat victoria artele la toate popoarele,
și vila ospitalieră plină de cărțile adunate.

[1] Muntele Pireus în Tesalia, consacrat muzelor.

[2] Alexandria.

[3] Adică artele, al căror patron era pentru antici zeul Apollo.

[4] Asinius Pollion — orator roman (76 î.e.n. — 4.e.n.), protector al artelor, prieten cu Vergilius și Horatius.

[5] General roman (109—55 î.e.n.) învingător împreună cu Pompei al lui Mitridate, regele Pontului. Celebru prin luxul său și protecția acordată artiștilor.

Octavia[1], *voind să păstreze eternă faima*
cînd ursitele i-au adus moartea lui Marcellus,
ea a zidit o casă regească cu numele lui
și ți-a dat-o ca adăpost ție, o învățată Talie;
ea a închinat copilului ei onoruri lipsite de doliul
înmormîntării,
onoruri, care să întrecă construcțiile tale uriașe, o
mîndrule Nil,
și Italia n-a cunoscut în Roma o podoabă mai mare
decît aceea ca muza să fie binevoitoare față de Marcellus.
Privește pe regele coborîtor din sîngele lui Corvinus,
care, o, Despotule, a condus o țară ca a ta.
Cîtă cucernicie a avut eroul și cîtă grijă stăruitoare,
pentru ca curtea evlavioasă să adune pe bunii scriitori.
Lauda pe care a voit-o, a căpătat-o chiar din anii
tinereții,
pe cînd era încă copil era vrednic de admirația
învățaților.
El cumpărase tot ce are Latiul vrednic de aducere
aminte
din străvechile scrieri și tot ce are fericita Grecie.
Să-ți dea zeii o bătrînețe rușinoasă, tîlharule
Soliman!
O, nelegiuitule turc, pentru ce tulburi nobila podoabă?
Oare nu ți-a fost de-ajuns că cetățile văduvite de
cetățeni
ale Ungariei, jelesc moartea stăpînului lor,
ca să nu mai zacă și biblioteca sfîșiată într-un chip
nenorocit
de mîini barbare înaintea picioarelor tale?
Dar oricît va fi împrăștiat soldatul volumele
tăiate în bucăți,
totuși el nu poate pune mîna pe drepturi în contra gloriei.
Mathias va trăi și se va bucura de-o laudă eternă,
în timp ce ceata barbară va cădea în mormintele
întunecoase.

[1] Octavia, sora lui Octavian August. Marcellus era nepotul lui Octavian August, în care romanii își puneau mari speranțe. A murit la vîrsta de 18 ani. Vergilius îl plînge în *Eneida*.

O, Principe, pășește pe aceste căi; pe acestea se merge
spre stele.
Celelalte vor fi ale morții care va veni.
Între timp se cuvine ca eu să mă ocup cu creșterea
copiilor
Și totodată să merg pe căi umile,
pînă cînd ei vor pune temeliile limbii latine
și vor ști să se exprime cît mai corect în limba latină.
Făurește speranțe demne de sufletul tău. Necredinciosul
Apollo
nu va trece cu vederea darurile atît de mari ale
cheltuielilor tale,
Iar tineretul instruit, pe care tu îl întreții cu
oarecare cheltuieli
îți va face numele strălucit.

PETRU CERCEL

(1545? —1590)

Fiu al lui Pătrașcu cel Bun; călătorește, înainte de a se urca pe tron, în Asia și în Europa occidentală; în 1577 se află în Italia (la Veneția este întîmpinat cu fast), în 1579 în Franța, unde este primit de Henric al III-lea; aici se împodobește, conform modei, cu un cercel. În 1581 merge la Constantinopol, unde relațiile sale din Europa occidentală făcuseră intervenții pentru a-i înlesni suirea pe tron. Domnește între 1583—1585; palatul domnesc înălțat la Tîrgoviște și o încercare de „canalizare" a orașului lasă a crede că el ar fi fost un voievod activ. Mazilit, în favoarea lui Mihnea al II-lea (zis Turcitul) care dădea mai mulți bani Porții musulmane, Petru Cercel fuge. Trecînd prin Ardeal, este prins și închis de guvernator în cetatea Hust din Maramureș. În 1587 evadează și ajunge din nou în Occident. Ia legături cu papa și cu regele Franței și, cu nădejdea că sprijinul lor îi va servi în fața sultanului pentru a-și relua domnia, se duce la Constantinopol. Închis, trimis, chipurile, în surghiun, este ucis și aruncat în mare.

Energic și curtenitor, poliglot cultivat, el face o bună impresie în cetățile italiene. Aspirînd la tronul Munteniei, în tulburata lui zbatere pentru domnie scrie în acest scop memorii și scrisori cu interes pentru istorici. Literaturii îi lasă o poezie concepută în limba italiană. Ea a fost tipărită în 1586 la Veneția, în **Dialogurile plăcute ale D. Stefano Guazzo, Gentilom din Casale de Monferrato, din a căror cetire cu luare-aminte vor putea fără istovire și fără de saț culege felurite roade morale și spirituale, nu doară bărbații, ci încă și femeile (Dialoghi piacevoli DEL SIG. STEFANO GUAZZO GENTIL'HUOMO DI CASALE DI MONFERRATO Dalla cui famigliare Lettione potranno senza stanchezza & satietà non solo gli Huomini, ma ancora le Donne raccogliere diversi frutti morali, & spirituali).** Cel de al doilea din cele XII dialoguri este intitulat **Despre Principele Valahiei mari (Del Principe della Valacchia maggiore).** El se desfășoară între autor și Francesco Pugiella, prieten al lui Petru Cercel, care îl elogiază pe principele muntean și îi enumeră virtuțile. Ele sînt cele specifice idealului renascentist de curtean: modestie, cumpătare, generozitate, pietate. Îi zugrăvește portretul fizic: „F.P. Pe scurt, se ține drept, e bine proporționat și svelt, mai de grabă înalt decît mijlociu, cu ochii vii și prietenoși, înfățoșarea și mișcările mărețe, o făptură viguroasă și fericit dăruită, și, pentru a încheia, Principele e frumos, binevoitor și plăcut". Spre a sublinia calitatea care îi pare supremă — pietatea — îi arată lui Guazzo un imn scris de Petru Cercel la vîrsta de 22 de ani: **Capitolo del Principe di Valacchia.** Termenul *capitolo* indică o formă metrică derivată din terținele dantești. Cele 82 de versuri încep cu preamărirea Domnului; autorul cere iertare pentru păcatele sale, mulțumește pentru binele făcut și rîvnește îngăduința de a sălășlui alături de divinitate întru nemurire.

[IMN[1]]

(Fragment)

Stăpîne Domn pe-adînc și pe văzduhuri,
Tu, ce-ai făcut pămînt și cer și mare,
Pe om din lut și nevăzute duhuri,
Tu, care din fecioară întrupare
Ai vrut să iei, Părinte prea puternic,
Ca să-nviezi și să ne dai iertare;

[1] *Din Literatura română veche*, op. cit. În românește de *Al. Ciorănescu.*

Tu, ce vărsîndu-ți sîngele cucernic
Ai sfărîmat a iadului tărie
Și l-ai legat pe diavolul nemernic;
Tu, ce-ai deschis a ta împărăție
Și blînd te-arăți și milostiv cu mine,
Spre-a-mi face raiul veșnică moșie;
Ascultă, tată, ruga mea ce vine
La tine, arzătoare și plecată ,
Tu, ce-ai fost om ca să mă-nalți la tine.
Cum voi plăti, stăpînul meu, vreodată
Atîtea bunuri mie hărăzite,
Și ce-aș putea să-ți juruiesc răsplată?
Mă-mbelșugași cu daruri nesfîrșite,
Fiind nevrednic eu, și cu-ndurare
M-ajuți mereu, mă-ndrepți din căi greșite.
Tu nu pui preț pe-averi sau pe odoare,
Pe perle, nici pe pietre nestemate,
Căci tot ce e, e-al tău, stăpîne mare.(...)

GRIGORE URECHE

(1590? 1595?—1647)

Tatăl său, Nistor Ureche, fusese un om activ și mai cultivat decît media boierilor (se folosea — nu foarte bine — de limba latină). A dus la capăt importante sarcini militare și politice și a întemeiat mănăstirea Secul. A călătorit la Constantinopol, în Țara Românească și în Polonia, unde a fost trimis ca sol ori s-a refugiat și a trăit un timp în exil. Grigore se naște deci într-o familie legată de Polonia. Tatăl lui, căruia i se dăruise și cetățenia polonă, era considerat nobil polon, stăpînea pămînturi în Polonia, era membru al Frăției Ortodoxe rusești de la Liov. La o școală iezuită polonează studiază Grigore; știe deci, pe lîngă slavonă, limbile latină și polonă. Erudiția devine pentru Ureche un ideal egalabil vitejiei. Admiră aceste două merite la polonezi: „Léșii sîntu oameni războinici, oameni învățați de carte, că pentru învățătura și a cărții și a vitejii nu li-i préget, nici de trudă, nici de chieltuială, ce încunjură țările de învață, ca să deprinză tinerețile truda și la bătrînețe înțelepciunea, de care au nevoință mai mare".

Ureche participă la răscoala (1633) împotriva lui Alexandru Iliaș (care îl pusese pe o „listă neagră"), deci la aducerea, ca domn, a lui Vasile Lupu; sub domnia lui ajunge mare vornic al Țării de Jos.

Létopisețul Țării Moldovei de cînd s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viiața domnilor carea scrie de la Dragoș Vodă pănă la Aron vodă, singura sa lucrare rămasă, a fost redactată probabil spre sfîrșitul vieții, căci a rămas

neîncheiată (completări ulterioare se datoresc interpolărilor lui Simion Dascălul, Misail călugărul și Axinte uricarul).

Izvoarele cronicii lui Ureche sînt: **Cronica polonă** a lui Ioachim Bielski (apărută sub numele tatălui său, Martin Bielski: **Kronika Polska,** Cracovia, 1597); **Letopisețul moldovenesc,** pierdut, scris de Eustratie Logofătul; **Cosmografia (Atlas sive cosmographicae meditationes),** de Gerard Mercator (1512—1594), prin folosirea căreia Ureche este primul cronicar ce se slujește de surse existente în limba latină; izvoare verbale pentru evenimentele ultimilor ani cuprinși în cronică: relatări ale bătrînilor — inclusiv tatăl său — care le fuseseră martori. Cu stima învățăturii de carte Grigore Ureche indică (chiar dacă uneori greșește) izvoarele folosite: „nu numai létopisețul nostru, ce și cărți striine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dereptate, că létopisețul nostru cel moldovenescu așa de pre scurt scrie, că nici de viața domnilor, carii au fost toată cîrma, nu alége, necum lucrurile den lăuntru să aleagă și pre scurt scriind și însemnînd de la început pănă la domniia lui Petru vodă Șchiopul și s-au stinsu, că de aciia înainte n-au mai scris nimenea pănă la Aron vodă. Nici iaste a să mira, că scriitorii noștri n-au avut de unde strînge cărți, că scriitorii dentăiu n-au aflat scrisori, ca de niște oameni neașăzați și nemérnici, mai mult proști decît să știe carte. Ce și ei au scris, mai mult den basne și den povești ce au auzit unul de la altul. Iar scrisorile striinilor mai pe largu și de agiunsu scriu, carii au fost fierbinți și rîvnitori, nu numai a sale să scrie ce și céle striine să însemnéze. Și de acolo multe luînd și lipindu de ale noastre, potrivindu vrémea și anii, de am scris aceste létopiseț, carile de pre în multe locuri de nu să va fi nemerit, gîndescu că cele ce va fi înțeleptu nu va vinui, că de, nu poate de multe ori omul să spuie așa pre cale tot pre rîndu, cela ce véde cu ochii săi și multe smintéște, de au spune mai mult, au mai puțin, dară lucruri vechi și de demult, de s-au răsuflat atîta vréme de ani? Ci eu, pe cum am aflat, așa am arătat."

Însă Ureche nu cunoaște încă respectul efectiv al surselor și le modifică uneori dacă ele îi contrazic concepția:

de pildă, cînd arată trădarea, de către boieri, a domnului, ori supunerea Moldovenilor, ca vasali, în fața Poloniei. El apără o lume feudală în care boierii îl aleg pe domnitor și au față de acesta datoria fidelității. Concepția lui despre funcția analistului rămîne și ea în cadrul evului mediu; cronica nu-și dobîndește încă autonomia față de religie, ea nu urmărește explicarea cauzală a evenimentelor, ci le consemnează cu un dublu scop: al arhivei istorice, care păstrează („să nu se înéce a toate țările anii trecuți") și al educatorului care vede rolul ei didactic („să rămîie feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură").

Cronicarul, care învățase latinește, are conștiința originii latine a limbii române și a unității de origine și limbă a locuitorilor din Moldova, Transilvania și Țara Românească.

LÉTOPISEȚUL ȚĂRÎI MOLDOVEI DE CÎND S-AU DESCĂLECAT ȚARA ȘI DE CURSUL ANILOR ȘI DE VIIAȚA DOMNILOR CAREA SCRIE DE LA DRAGOȘ VODĂ PĂNĂ LA ARON VODĂ[1]

(Fragmente)

Prédosloviia descălicării a țării Moldovei dinceputul ei. Carea iaste însemnată de Uréche vornicul din létopisețul cel latinescu[2] izvodită.

Vor unii Moldovei să-i zică că au chiemat-o Știtia, sau Schithia, pre limba slovenească. Ce Știtia coprinde locul mult, nu numai a nostru, ce închide și Ardealul și Țara Muntenească și cîmpii preste Nistru,

[1] Din: Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei,* E.S.P.L.A., 1955, ediție îngrijită de P.P. Panaitescu.
[2] De fapt, *Cosmografia.*

de coprinde o parte mare și de Țara Leșască. Chiematu o au unii și Flachia, ce scriu létopisețele latinești, pre numele hatmanului rîmlenescu ce l-au chiemat Flacus, carile au bătut războiu cu scitii pre acéste locuri și schimbîndu-să și schimonosindu-să numele, din Flachia i-au zis Vlahiia. (...)

Pentru limba noastră moldovenească

Așijderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată și ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur, măcară că de la Rîm ne tragem, și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate. Cum spune și la prédosloviia létopisețului celui moldovenescu de toate pre rînd: Ce fiindu țara mai de apoi ca la o slobozie, de prin prejur venindu și discălicîndu, din limbile lor s-au amestecat a noastră: de la rîmleni, céle ce zicem latină, pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găina, ei zic galena, muiaria, mulier, fămeia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altile multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amăruntu, toate cuvintele le-am înțelege. (...)

Pentru Țara Ungurească de jos și Ardealul de sus vom să arătăm, fiindu-ne vecini de aproape și cum au avut și ei crăie mare ca și léșii

(...)În țara Ardealului nu lăcuiescu numai unguri, ce și sași peste samă de mulți și români peste tot locul, de mai multu-i țara lățită de români decîtu de unguri. (...)

Rumînii cîți să află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovénii și toți de la Rîm să trag.

Iaste țara Ardealului plină de toată hrana cîte trebuiaște viețiii omenești, că pîine peste samă rodéște multă, de niminea nu o cumpără, ci tuturora prisoséște, vin pretutinderea, nimărui nu lipséște, miere multă și bună, de care facu mied, așa de bun, cît să potrivește marmaziului[1]. (...)

Pătruns de primejdia expansiunii otomane pentru toată lumea apuseană, cronicarul îl slăvește pe Ștefan și regretă lipsa de solidarizare, cu el, în lupta împotriva turcilor, a celorlalte țări. Domnitorul este înfățișat într-o aură de glorie. „Conceptul de glorie inclus de Ureche în cronica sa aparține Renașterii — scria P.P. Panaitescu. După ideile scriitorilor din secolul al XVII-lea, influențate de Renaștere (...) Ureche prezintă pe Ștefan ca modelul de urmat pentru învierea Moldovei vechi."

De moartea lui Ștefan vodă celui bun, vă leato 7012[2]

Nu multă vreme, daca s-au întorsu Ștefan vodă de la Pocutiia la scaunul său, la Succava, fiindu bolnav și slabu de ani, ca un om ce era într-atîtea războaie și osteneală și neodihnă, în 47 de ani, în toate părțile să bătea cu toții și după multe războaie cu noroc ce au făcut, cu mare laudă au muritu, marți, iulie 2 zile.

Fostu-au acestu Ștefan Vodă om nu mare de statu, mînios și de grabu vărsătoriu de sînge nevinovat; de multe ori la ospețe omorîea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l acoperi și unde nu gîndiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși să vîrîea, ca văzîndu-l ai săi, să nu să îndărăptieaze

[1] vinului.
[2] 1504.

și pentru acéia raru războiu de nu biruia. Și unde biruia alții, nu perdea nădéjdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor. Mai apoi, după moartea lui și ficiorul său, Bogdan vodă, urma lui luasă, de lucruri vitejești, cum să tîmplă din pom bun, roadă bună iase.

Iară pre Ștefan vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plîngere în mănăstire în Putna, care era zidită de dînsul. Atîta jale era, de plîngea toți ca după un părinte al său, că cunoștiia toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură. Ce după moartea lui, pănă astăzi îi zicu sveti Ștefan vodă, nu pentru sufletu, ce iaste în mîna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui céle vitejești, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după acéia l-au ajunsu.

Fost-au mai nainte de moartea lui Ștefan vodă într-același anu iarnă grea și geroasă, cîtu n-au fostu așa nici odinioară și décii preste vară au fostu ploi gréle și povoaie de ape și multă înecare de apă s-au făcut.

Au domnitu Ștefan vodă 47 de ani și 2 luni și trei săptămîni și au făcut 44 de mănăstri și însuși țiitoriu preste toată țară.

MIRON COSTIN

(1633—1691)

Tatăl lui, Iancu Costin, fost mare postelnic și hatman, se refugiază în Polonia în 1633 (Miron era prunc) împreună cu domnitorul Moise Movilă, pentru a scăpa astfel de turcii cărora le dăduseră informații false, cu intenția de a-i deruta și a-i despresura astfel pe polonezi. Iancu și fiii săi dobîndesc cetățenie polonă, titlu de nobleță și pămînturi poloneze în arendă. Miron începe studiile la un colegiu iezuit de la Bar, unde învață limba latină și este pătruns de gustul culturii antice. Un discurs compus în limba polonă de către Costini și adresat în 1676 domnului Moldovei, începe astfel: „Antichitatea cea plină de spirit și înțeleaptă în născocirile ei"... Viitorul cronicar se întoarce în Moldova în jurul vîrstei de 20 de ani. Prin căsătoria cu o descendentă din familia Movileștilor și prin serviciile aduse domniei ca om învățat — bun demnitar și diplomat — și ca oștean, Miron Costin își întărește situația materială și prestigiul (în 1675 este mare logofăt). În complicata politică a Moldovei care dorea înfrîngerea turcilor, însă, ca vasală, lupta alături de ei, Miron Costin păstrează legături cu Polonia, luptă în tabăra otomană la asediul Vienei, dar cînd polonezii îi iau ostateci pe domn și pe boieri (1683), el este adăpostit de către Sobieski într-un castel regal. Aici scrie **Poema polonă,** pe care i-o dedică lui Sobieski. Spera ca Moldova să poată fi eliberată de turci cu ajutor polon. Miron Costin se întoarce în țară în 1685, sub domnia lui Constantin Cantemir și la insistențele acestuia. Constantin Cantemir, aliat cu Habsburgii, nu vedea cu ochi buni simpatiile polone ale cronicarului și mai cu

seamă nemulțumirea unor boieri gata de a se răzvrăti și a-l ridica „domnu dintre dînșii pe Velicico vornicul", frate cu Miron Costin; datorită în parte și adversității față de Costini a unor puternice familii boierești de la care primește sfatul, domnul le hotărăște pieirea. Pe Velicico „l-au scos noaptea de i-au tăiat capul denaintea porții" (la Iași); iar pe Miron, cu toate că „nemic nu știé de sfatul frăține-său sau de a celorlalți boieri, că nu era amestecat cu ceelalți boieri la sfat (...) l-au tăiat în Roman" — consemnează Neculce.

Miron Costin înseamnă un moment nou în cultura română: poet, istoric și traducător, el știe latina, polona și rusa. Primele încercări poetice — despre descălecatul întîi al Moldovei — apar în **Psaltirea** în versuri a lui Dosoftei (1673). Cele mai însemnate lucrări ale sale rămîn: poemul **Viața lumii,** scris între 1671—1672; **Istoria de Crăia ungurească,** unde prelucrează (între 1667—1675) **Originile și decăderea transilvănenilor** (**Origines et occasus Transsylvanorum,** Lyon, 1667,) a lui Laurentius Toppeltin de Mediaș; **Létopisețulŭ Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace...,** încheiat în 1675, continuînd înfățișarea evenimentelor de acolo unde ele fuseseră întrerupte de Ureche; scrisă în 1677, în limba polonă, **Cronica țărilor Moldovei și Munteniei (Chronika ziem moldawskich y multanskich)** cunoscută sub titlul **Cronica polonă;** redactată în 1684, tot în limba polonă, **Istoria în versuri polone a Țărilor Moldovei și Munteniei (Historya polskimi rytmami o Woloskiey Ziemi i Multanskiey),** intitulată în mod curent **Poema polonă;** capodopera, elaborată între 1686—1691, **De neamul moldovenilor.**

Poemul VIIAȚA LUMII cuprinde în precuvîntare un fel de primă „artă poetică" a literaturii române; autorul enunță probleme de teorie literară, încă o dată vorbind cu tristețe despre grelele condiții istorice care întîrzie dezvoltarea culturii din Moldova. Se urmăresc ușor sursele poemului: Horatius, Ovidius, **Ecleziastul**—pentru idei și motive; Herodot (cunoscut indirect, probabil, printr-o lucrare contemporană) pentru episodul morții lui Cyrus; poezia polonă a veacului său pentru versificație; reminiscențe din lecturi diverse sînt indicate de P.P. Panaitescu, ca izvor imediat al cîte unui vers (uneori preluat textual). Notele care urmează poemul vădesc intenția didactică; autorul explică cine este Cyrus, ce este Gangele. Poemul propriu-zis se oprește la o temă și la motive caracteristic baroce: trecerea timpului ireversibil; în viața omului, marcată de perisabilitate, supusă veșnicei schimbări, în afară de fapta bună, zădărnicie sînt toate.

VIIAȚA LUMII[1]

(Fragmente)

Prédoslovie — Voroavă la cetitoriŭ[1]

În toate țările, iubite cetitoriule, să află acestŭ fél de scrisoare, care elinéște *ritmos* să chiamă, iară slovenește *stihoslovie* și cu acestŭ chip de scrisoare au scris mulți lucrurile și laudile împăraților, a crailor, a domnilor și începăturile țărîlor și a împărății lor. Așa au scris vestit istoric Omir războaiele Troadii cu Ahileus, așa Verghilie începătura împărății Rîmului și alții fără număr dascali, într-acesta chip și sfinții învățătorii besericii noastre cum ieste Ioan Damaschin, Cozma, Theofan, Mitrofan, Andrei de la Crit, au scris cîntările sfintii bisérici, stihirile, canonile, antifoane, cu carile, ca cu niște pietri scumpe și flori neveștenite, au împodobit bisérica. Cu această pildă scrisu-ț-am și eu această mică carte, a căriia numile îi ieste *Viiața lumii*, arătîndu-ți pre scurtu cum ieste de lunecoasă și puțină viiața noastră și supusă pururea primejdiilor și primenélilor. Nu să poftescŭ vreo laudă dintr-această puține osteneală, cî mai multŭ să să vază că poate și în limba noastră a fi acest féliu de scrisoare ce să chiamă stihuri. Și nu numai aceasta, ce și alte dăscălii și învățături ar putea fi pre limba românească, de n-ar fi covîrșit vacul nostru acesta de acum cu mare greotăți și să fie și spre învățături scripturii mai plecate a lăcuitorilor țării noastre voie.

Citéște cu bună sănătate și cît poți mai vîrtos de primejdiile lumii să te ferești, cu ajutorul preaputernicului Domnului Dumnezeu. Amin. (...)

[1] Din: Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1958.

Viiața lumii

сѹєта сѹєтєи. всѣчєска сѹєта

ECLISIIASTIS GLAVA 1:
Deșertarea deșertărilor și toate sînt deșarte

A lumii cîntŭ cu jale cumplită viiața,
Cu griji și primejdii, cum ieste și ața
Prea supțire și-n scurtă vréme trăitoare
O, lume hicleană, lume înșălătoare,
Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară;
Céle ce trec nu mai vin, nici să-ntorcŭ iară.
Tréce veacul desfrînatŭ, trec ani cu roată,
Fug vremile ca umbra și nici o poartă
A le opri nu poate. Trec toate prăvălite
Lucrurile lumii și mai mult cumplite.
Și ca apa în cursul său cum nu să opréște,
Așa cursul al lumii nu să conteneéște.
Fum și umbră sînt toate, visuri și părére,
Ce nu petréce lumea și-n ce nu-i cădére?
Spuma mării și nor suptŭ cer trecătoriŭ.
Ce e în lume să nu aibă nume muritoriŭ. (...)
Vrémea începe țările, vrémea le sfîrșaște,
Îndelungate împărății vrémea primeneaște,
Vrémea petréce toate; nici o împărăție
Să stea în veci nu o lasă, nici o avuție,
A trăi mult nu poate. Unde-s cei din lume
Mari împărați și vestiți? Acu de-abiia nume
Le-au rămas de povéste. Ei sîntŭ cu primejdii
Trecuți. Cine ai lumii să lasă nădejdii?
Unde-s ai lumii împărați, unde ieste Xerxes,
Alixandru Machidon, unde-i Artaxers,
Avgust, Pompeiŭ și Chesar? Ei au luat lume,
Pre toți i-au stinsŭ cu vrémea, ca pe niște spume. (...)
Orice faci, fă și caută fîrșitul cum vine[1].

[1] P.P. Panaitescu observă că acest vers amintește dictonul latin medieval *Quidquid agis prudenter agas et respice finem* din *Gesta Romanorum*... tradusă în polonă și în rusă în secolul al XVII-lea.

Cine nu-l socotéște nu petréce bine.
Fîrșitul ori laudă, ori face ocară,
Multe începuturi dulci, fîrșituri amară.
Fîrșitul cine caută vine la mărire,
Fapta nesocotită aduce perire.
Moartea, vrăjmașa, într-un chip calcă toate casă,
Domnești și-mpărătești, pre nime nu lasă,
Pre bogați și săraci, cei frumoși și tare.
O, vrăjmașă, priietin ea pre nimeni n-are.
Naștem, murim, odată cu cei ce să tréce,
Cum n-ar fi fostŭ în véci, daca să petréce.
Painjini sîntŭ anii și zilele noastre. (...)

Epilog

Mulți au fostŭ și mulți sîntem și mulți te aștcaptă;
Lumea din primenéle nu să mai deșteaptă.
Orice ieste muritoriŭ cu vrémea să petréce,
Tréce vrémea și pre ai săi toți îi părăséște.
Cei ce acum petrécem, pomenim alții
Trecuți; de noi cu vréme vor pomeni alții.
Născîndu-ne, murim, murind ne facem cenușă.
Dintr-aceastá lume trécem ca pentr-o ușă.
Astăzi mare și putérnic, cu multă mărire,
Mîine treci și te petreci cu mare mâhnire.
În lut și în cenușă te prefaci, o, oame,
În viierme, după care te afli în putoare.
Ia aminte dară, o, oame, cine ești pe lume,
Ca o spumă plutitoare rămîi fără nume.
Una fapta, ce-ți rămîne, buna, te lățéște,
În ceriŭ cu fericie în véci te măréște. (...)

Precuvîntarea capodoperei DE NEAMUL MOLDOVENILOR cuprinde concentrat cîteva dintre ideile de bază ale lui Miron Costin: concepțiile lui despre rolul istoricului și despre origina poporului român. Cu înclinația sa de mora-

list, cronicarul se analizează; vede greutatea sarcinii ce-şi ia, dar şi obligaţia morală de a o duce la capăt, precum şi rigoarea cu care este dator cel ce răspunde în faţa viitorului pentru care scrie. Istoricul acumulează informaţii care altfel s-ar spulbera; înfăţişarea faptelor petrecute cuprinde totodată şi o învăţătură, are o funcţie didactică. Analistul trebuie să cerceteze legăturile cauzale dintre evenimente, să surprindă faptele în succesiune, şi în context geografic mai larg, depăşind fruntariile propriei ţări şi corelînd cele întîmplate aici cu viaţa altor state. În **Letopiseţ** scria: „Şi de aş avea la cineva pentru acesta lucru vreo hulă, că létopiseţul acesta mai multŭ de lucruri streine pomeneşte, decît de loc de ţară, făcut-am acestŭ cursŭ, pentru să să dezlége mai bine lucrurile ţării, care la cè vréme s-au prilejit". Înfăţişarea evenimentelor nu-l împiedică pe analist ca, zăbovind pe marginea lor sau a unei atitudini, să ajungă la generalizări asupra firii omeneşti sau a dramelor istoriei. Cînd Vasilie Vodă îi îngăduie logofătului Ştefan Gheorghie să se ducă la jupîneasa lui bolnavă, Miron Costin murmură între precizarea a două gesturi: „Neştiutoriŭ gîndul omului spre ce menéşte!" Iar între războiul cazacilor „de supt cetatea Sucévei" şi sosirea lui Vasilie Vodă cu tătarii la Prut, cronicarul gîndeşte: „În mică cumpănă stau lucrurile oameneşti şi răssipele a mare case şi domnii şi bine au dzis un dascal că lucrurile războaielor în clipala ochiului stau".

Izvoarele capodoperei **De neamul moldovenilor** sînt tot cele îndeobşte folosite în lucrările istorice de cronicar, a cărui erudiţie nu este neobişnuită: studiul, mai sus menţionat, al lui Toppeltin, o scriere apocrifă, **Culegeri greceşti de patru monarhii,** cronica lui Ureche interpolată de Simeon Dascălul, (se pare) **Vieţile paralele** ale lui Plutarh, manuale de istorie ale epocii (principala sursă polonă folosită de Miron Costin pentru **Letopiseţ** este o cronică a Poloniei scrisă de Paul Piasecki în limba latină şi publicată la Cracovia în 1645). Nu toţi autorii menţionaţi în scrierile sale au fost citiţi; Miron Costin deţine informaţiile de la Toppeltin, uneori şi din convorbiri întîmplătoare. Pentru faptele recente el foloseşte mărturii contemporane, tradiţia orală; „Ce, cît am pututŭ a înţelege den boieri bătrîni den dzilele lor..." spune în **Letopiseţ.** Miron Costin cunoaşte respectul izvoarelor; spre deosebire de Ureche, nu le modifică. Regretă neputinţa de a le afla, pentru a se informa, de exemplu, despre cetăţile româneşti: „...cît amŭ nevoit şi cîtŭ amŭ cercat să ştiu ceva, de ce niiam făcute sînt, un cuvînt,

o pomenire n-am putut afla, cu mare jele" **(De neamul moldovenilor).** Cînd cunoaşte faptele, istoricul este dator să le relateze cu obiectivitate, „că nemică nu strică credinţa aşè celora ce scriu létopiseţele ca făţăriia, cîndŭ veghe voia unuiè şi coboară lucrul cu hula altuia, noi, măcară că am hi datori cu pomenire lăudată mai multŭ lui Ştefan vodă, de la carele multă milă am avut, decît lui Vasilie vodă, de la carele multă urgiie părinţii noştri au petrecut, iară dreptatea socotindŭ, nu poci scrie într-altŭ chip. **(Letopiseţul...)**

Miron Costin are pentru cultură o adîncă veneraţie de umanist care face elogiul cuvîntului scris şi preţuieşte rafinamentul dobîndit, de pildă, de Italia, în urma multor veacuri de studiu şi creaţie.

De izvoare se apropie cu respect şi spirit critic, lăudîndu-l pe Ureche, mustrîndu-i pe Simion Dascălul şi Misail Călugărul, pentru „basnele" privitoare la originea românilor. Ideea originii comune a românilor aflaţi în organizaţii statale diferite (în consecinţă şi a unităţii lor), demonstrate cu fapte de istorie şi de limbă, revine, pe prim plan, în **Cronica polonă, Poema polonă** şi **De neamul moldovenilor.**

DE NEAMUL MOLDOVENILOR, DIN CE ŢARĂ AU IEŞIT STRĂMOŞII LOR[1]

(Fragmente)

Predoslovie, adecă cuvîntare dintăi de descălecatul ţării cel dintăi şi a neamului moldovenescŭ Către cetitoriŭ

Începutul ţărilor acestora şi neamului moldovenescŭ şi muntenescŭ şi cîţi sînt şi în ţările ungureşti cu acest nume, români şi pînă astăzi, de unde sîntŭ şi de ce seminţie, de cînd şi cum au dăscălecat acéste părţi de pămîntŭ, a scrie, multă vréme la cumpă-

[1] Din volumul: Miron Costin, *Opere*, op. cit.

nă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta, după atîta véci de la discălecatul țărîlor cel dintăi de Traian împăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gîndul. A lăsa iarăș nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, este inimii durére. Biruit-au gîndul să mă apucŭ de această trudă, să scoț lumii la vedére felul neamului, din ce izvor și seminție sîntŭ lăcuitorii țărîi noastre, Moldovei și Țărîi Muntenești și românii din țările ungurești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și o dată discălecați sîntŭ, de unde sîntŭ veniți strămoșii lorŭ pre acéste locuri, supt ce nume au fostŭ întăi la discălecatul lor și de cîndŭ s-au osebit și au luat numele cest de acum moldovan și muntean, în ce parte de lume ieste Moldova, hotarăle ei păn unde au fostŭ întîi, ce limbă țin și păn acum, cine au lăcuit mai nainte de noi pe acestŭ pămîntŭ și supt ce nume, scot la știrea tuturorŭ, carii vorŭ vrea să știe neamul țărilor acestora.

Dzice-va neștene: prea tîrziu ieste; după sutele de ani, cum să vorŭ putea ști poveștile adevărate, de atîtea vacuri? Răspunzŭ: Lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minții omenești, scrisoarea, dintru care, daca va nevoi omul, céle trecute cu multe vremi le va putea ști și oblici. Și nu numai lucrurile lumii, staturile și-ncepăturile țărîlor lumii, ce și singură lumea, ceriul și pămîntul, că sîntŭ zidite după cuvîntul lui Dumnezeu celui putérnic. Crezŭ, din Scripturi știm și din Scripturi avem și sfînta credință a noastră creștinească și mîntuirea noastră cu pogorîrea fiilor lui Dumnezeu și împelițarea cuvîntului lui, cel mai denainte de véci în firea omenească (denafară de păcatŭ). Scriptura ne deschide mintea, de ajungem cu credința pre Dumnezeu, duhul cel nevăzut și necoprinsŭ și neajunsŭ de firea noastră, Scriptura departe lucruri de ochii noștri ne face de le putem vedea cu cugetul nostru. Să nu pomenim de marile Moisi, carile după 2. 400 de ani au scris létopisețul de zidirea lumii, că acela au avut pre însuși Dumnezeu dascal, rostŭ cătră rost. Omir în 250 de

ani au scris după răsipa Troadii războaiele lui Ahileus; Plutarhŭ în 400 de ani au scris viața și faptile vestitului împăratŭ în lume, a lui Alexandru Machidon; Titus Livius cursul a toată împărăția Rîmului în 700 de ani și mai bine au scrisŭ după urzitul Rîmului și alți mulți istorici, cercîndŭ de-amărîntul scrisorile, cursul a multe veacuri cu osîrdie și cu multă osteneală au scos lumii la vedére istorii.

Îndemnatu-m-au mai multŭ lipsa de știința începutului aceștii țări, de descălicatul ei cel dintîi, toate alte țări știind începuturile sale. Laud osîrdiia răposatului Uréchie vornicul, carile au făcut de dragostea țărîi létopisețul său, însă acela de la Dragoș vodă, de discălicatul cel al doilea al țărîi aceștiia din Maramorošŭ scrie. Iară de discălicatul cel dintăi cu romîni, adecă cu rîmléni, nimica nu pomenéște, numai amelință la un loc, cum că au mai fostŭ țara o dată discălicată și s-au pustiit de tătari. Ori că n-au avut cărți, ori că i-au fostŭ destul a scrie de mai scurte vacuri, destul de dînsul și atîta, cîtŭ poate să zică fieștecine că numai lui de această țară i-au fost milă, să nu rămîie întru întunéricul neștiinței, că célelalte ce mai sîntŭ scrise adăosături de un Simeon Dascalul și al doilea, un Misail Călugărul, nu létopisețe, ce ocări sîntŭ. Care și acélea nu puțină a doao îndemnare mi-au fostŭ. Cîtŭ mi să pare, bine nu știu, că n-am văzut létopisețul lui Evstratie logofătul, iară cum am înțeles de cîțiva boieri și mai ales din Niculai Buhuș ce au fostŭ logofăt mare, pre acestŭ Simeon Dascal, Istratie logofătul l-au fătat cu basnile lui și Misail Călugărul de la Simeon au născut, cela fiiu, cestalalt nepot. Și mult mă mir de unde au luat acéste basne, că și Uréchie vornicul scrie și el: 45 de ani la domniile céle dintăi, nici o scrisoare nu să află de lucrurile lor, ce s-ar fi lucratŭ și nici streinii n-au știut nimica de dînșii, pănă la Alixandru Vodă cel Mare și Bun. Décii au început istoricii leșăști a scrie, mai ales Bielschii și Martin Pașcovschii, pre carii i-au urmatŭ răposatul Uréchie vornicul. Daca n-au fostŭ dară dintăi scrisoare în țară și nici streinii n-au știut și nimica n-au scris, de unde sîntŭ acéste basne, cum ca

să fie fostŭ moşii ţărîi aceştiia din temniţile Rîmului, daţi întru ajutoriul lui Laslău craiul unguresc? Şi românii acum era în Maramoroş în zilele acelui craiŭ, cești dincoace, de unde ieste acum Moldova, iară cei dincolo, unde ieste acum Ţara Muntenească, iară în munţi, pre Olt, unde şi acum să pomenéşte Ţara Oltului şi rîmlenii cei discălicaţi de Traian în Ardeal, acum era în Ardeal.

Eu, iubite cetitoriule, nicăirea n-am aflatŭ nici un istoric, nici latin, nici leah, nici ungur, şi viiaţa mea, Dumnezeu ştie, cu ce dragoste pururea la istorii, iată şi pînă la această vîrstă, acum şi slăbită.

De acéste basne să dea seama ei şi de această ocară. Nici ieste şagă a scrie ocară vécinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vécinicŭ. Cîndŭ ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda; dară în véci? Eu voi da seama de ale méle, cîte scriu.

Făcutu-ţ-am izvod dintăiaşi dată de mari şi vestiţi istorici mărturii, a cărora trăiescŭ şi acum scrisorile în lume şi vor trăi în véci. Şi aşa am nevoit, să nu-mi fie grijă, de-ar cădea această carte ori pre a cui mînă şi din streini, carii de-amăruntul cearcă zmintélile istoricilor. Pre dînşii am urmat, care vezi în izvod, ei sîntŭ povaţa mea, ei răspundŭ şi pizmaşilor neamului acestor ţări şi zavistnicilor.

Şi întăi unui Enea Silvie şi cu următorii lui; însă acesta istoric nu aşa greu nepriietin ieste, cît numai acest nume vlah de pe Fleac hatmanul Rîmului că ieste, scrie, unde s-au lunecatŭ şi săracul Uréchie vornicul. Crédem neputinţii omeneşti.

Iară ieste altul, de neamul său leah, Iane Zamovschii, care orbŭ năvăléşte, zicîndŭ că nu sîntŭ moldovénii, nici munténii din rîmléni, ci trecîndŭ pre aicea, pre acéste locuri, Traianŭ împăratul şi lăsîndŭ slujitori de pază, au apucat o samă de dachi limba rîmlenească. Vei vedea apoi şi a cuvintelor lui răspunsul şi ocara, nu de la mine, ci de la istoricii, povaţile mele, la rîndul său.

Putérnicul Dumnezeu, cinstite, iubite cetitoriule, să-ţi dăruiască după acéste cumplite vremi anilor noştri, cînduva şi mai slobode veacuri, întru care,

pe lîngă alte trebi, să aibi vréme şi cu cetitul cărţilor a face iscusită zăbavă, că nu ieste alta şi mai frumoasă şi mai de folos în toată viiaţa omului zăbavă decît cetitul cărţilor. (...)

Scriptura departe lucruri de ochii noştri ne învaţă, cu acéle trecute vrémi să pricépem céle viitoare. Citéşte cu sănătate această a noastră cu dragoste osteneală.

De toate fericii şi daruri de la Dumnezeu voitoriŭ,

Miron Costin, care am fost logofăt mare în Moldova.(...)

CAP. 1

De Italia

(...) Ieste ţara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, plină de cetăţi şi oraşă iscusite, mulţime şi desime de oameni, tîrguri vestite, pline de toate bivşuguri (...) şi oameni iscusiţi, la cuvîntŭ stătători, peste toate neamurile, neamăgei, blînzi, cu oamenii streini dintr-alte ţări nemăreţi, îndată tovaroşi, cum ar fi ai săi, cu mare omenie, supţiri, pentru acéia le zicŭ gentiloni, cum zicŭ grecii: celebii, şi la războaie neînfrînţi într-o vréme, cum vei afla la Istoriile Rîmului, de vei ceti de dînşii.

Acéia ţară ieste acum scaunul şi cuibul a toată dăscăliia şi învăţătura, cum era într-o vréme la greci Athina, acum Padova la Italiia, şi de alte iscusite şi trufaşe meşteşuguri. (...)

CONSTANTIN CANTACUZINO

(1640 ? —1716)

Fiu al postelnicului Constantin Cantacuzino, deci al unui cărturar care îşi alcătuise o remarcabilă bibliotecă proprie, frate cu Şerban Cantacuzino (care domneşte în Ţara Românească între 1678—1688) şi cu Iordache Cantacuzino, care traduce din limba greacă **Evanghelia,** apărută în 1678, el face parte dintr-o familie cu o activitate de seamă în cultura Ţării Româneşti. Studiază la Padova (1666— 1668) şi călătoreşte prin cîteva ţări europene. Om politic, istoric, filolog şi traducător, învăţat cu o bibliotecă dovedi-toare a unor interese multilaterale[1], el are partea sa de contribuţie — şi nu numai ca filolog — la traducerea şi apariţia Bibliei din 1688.

În atmosfera tulbure din Ţările Române, membrii familiei Cantacuzino, minţi iscoditoare şi oameni cu activitate febrilă, sfîrşesc tragic. Tatăl stolnicului este omorît la Snagov; Brîncoveanu şi fiii sînt decapitaţi la Constantinopol; stolnicul, într-o măsură ambiţios, manevrează şi reuşeşte să-l aducă pe tron, la 1714, pe fiul său, Ştefan Cantacuzino. După doi ani, acesta este mazilit şi dus, împreună cu tatăl său, stolnicul, la Constantinopol; acolo sînt amîndoi ucişi în aceeaşi noapte.

Lucrarea fundamentală a stolnicului — **Istoriia Ţării Româneşti întru care să cuprinde numele ei cel dintîi şi cine au fost locuitorii ei atunci şi apoi cine o au mai descălecat şi o au stăpînit pînă şi în vremile de acum cum s-au tras şi stă** — a rămas neterminată. Constantin Cantacuzino înţelege importanţa tradiţiei culturale şi regretă lipsa ei în Ţara Românească. Autorul cunoaşte direct izvoarele menţionate (Bonfinius, Olahus, Filippo Buonaccorsi Callimachus, Flavio Biondo etc. etc.) Stolnicul ştie însă că cele scrise de alţii sînt insuficiente, că ar trebui, de pildă, folosite „hrisoavele", deci documente, tradiţia orală, cîntecele şi cărţile populare. El cercetează sursele cu spirit critic şi cu sentimentul răspunderii.

[1] Pentru deosebita preţuire a stolnicului de către contemporanii săi din cîteva ţări europene a se vedea: V. Cîndea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic — umanistul* (II), în *Studii*, Revistă de istorie, 1967, 1, pp. 54—56.

ISTORIIA ŢĂRII RUMÂNEŞTI ÎNTRU CARE SĂ CUPRINDE NUMELE EI CEL DINTÎI ŞI CINE AU FOST LĂCUITORII EI ATUNCI ŞI APOI CINE O AU MAI DESCĂLECAT ŞI O AU STĂPÎNIT PÎNĂ ŞI ÎN VREMILE DE ACUM CUM S-AU TRAS ŞI STĂ[1]

(Fragmente)

Predoslovie

Cu greu şi cu strimt iaste neştine a da cap şi începătură fieştecăruia lucru, mai vîrstos celuia, cînd nici cum, nici de nici o parte ajutor iaste, nici ştiinţă de la alţii, sau pomenire măcară să află ca o povaţă făcîndu-se şi ca o luminare arătîndu-se ca să se poată ajuta cel ce nu ştie şi cele din întunerec să iasă la lumină.

Că nici unul în lume nu iaste carele den sine numai să ştie şi nici unul nu au aflat nimic, pînă cînd n-au fost de altul învăţat. Nici nimeni nu să poate domiri de nici un lucru, de nu mai nainte au au văzut, au au auzit, sau au cetit şi de nu ca acelea, asemene

[1] Din volumul: Stolnicul Constantin Cantacuzino: *Istoriia Ţării Româneşti întru care să cuprinde numele ei cel dintîi şi cine au fost locuitorii ei.* Ediţie după un manuscript necunoscut, îngrijită şi comentată de N. Cartojan şi Dan Simonescu, Craiova, Scrisul Românesc. (Notele aparţin editorilor).

ca acelia măcar cît de puțin și de nu acelaș adevăr și de lucru ce poftește neștine, au zis, sau au scrisu măcar cît de puțin și de altele, ca numai să se poată altul deștepta spre gîndirea acelora și a altor lucruri încă destul iaste. Și carii ca acelia au făcut și au pomenit, cît de cît măcar, nemoarte mulțămite au auzit și în bună pomenire au rămas.

Precum și Aristotel în cartea a dooa a Metafisicii, cap. 8 zice: har și mulțămită să avem și să dăm filosofilor celor bătrîni, carii numai ce au pomenit și au scris de adevărul ființelor și măcar că mai la multe n-au nemerit de a grăi de firile lor adevărul, iar încăș destul că tot au pomenit și au zis cevaș, cît pricină de a cerca și a iscodi adevărul alții au dat — aducînd și pildă și pe un Timotheu[1] muzicașul ce era în zilele lui Filip Craiul, tatăl lui Alexandru cel Mare. (Foarte iscusit într-aceia), zice dar: de n-ar fi fost Timotheu, n-am avea multă muzică. Iar de n-ar fi fost și Frinis[2], nici Timotheu n-ar fi fost.

Zice și Diodor Sicheliotul[3], istoric, în predoslovia cărții lui dintâi, că cu direptate iaste a da toți, mari mulțemite celor ce au dat învățături și au scris istorii de obște, căci că cu ostenealele lor au folosit viața de obște (adecă traiul tuturor).

Nu grăesc aici, nici zic de marele Moysi, carele de nici un om învățat sau știut n-au fost, de au scris zidirea lumii și alte legiuiri. Nici vorbesc de mulți alți sfinți Proroci, carii știia neînvățați de nimeni și cele ce fusese, și cele ce era și cele ce vrea să fie. Derept că acelora știința și învățătura nu era firească și omenească, ci peste fire și dumnezeiască, luminate și învățate mințile și cunoștințele lor, de duhul sfînt, izvorul și lumina adevăratei științe și înțelepciuni.

Ci dar cu greu și cu nămar[4] iaste a da, zic, neștine începătură celor ce mai despre toate părțile întunerec iaste, precum și mie acum să întîmplă a veni vrînd, cum am pomenit mai sus, a istori ale țării, ce-i zicem noi astăzi: Rumânești. Ce greu, zic, foarte-mi iaste, de vreme ce nu aflu eu pînă acum, măcar cît am ostenit, cît am cercat, cît am întrebat și de știuți și de bătrîni, domiriți și înțelepți și în tot chipul m-am trudit și pentr-alte părți și cu cheltuială am nevoit, ca doar aș fi aflat vreun istoric, carele și de țara aceasta, de începătura ei și de lăcuitorii ei și domnitorii ei, carii cît și cum s-au purtat și de obiciaiurile lor și de legile ei și de altele multe ce într-însa să vor fi aflat, carele să scrie pe amăruntul toate și cu deadinsul, precum de alte țări fac și scriu pe larg toate. Ci dar eu încă pînă astăzi, nici acel scriitoriu, nici acel spuitor n-am aflat. Și aceasta căci n-au istorit nimeni de dînsa cu deadinsul, cum ziș[1], pare-mise că dintr-aceste pricini vine.

Întîi, că mică și can[2] laturi țară multora au părut că iaste, încă mai vîrtos acum de cînd osebită de Ardeal și de țara Moldovei iaste. (Cum mai nainte vom arăta, cînd și pînă cînd zic istoricii și gheografii că au fost împreună și de cînd s-au osebit.)

A dooa că puțini au fost pămîntenii aceștii țări, cum să vede, ca aceia ca să șază ei să scrie ale patriei lor și să istorească întîmplările moșiei lor, precum fac alții de ale lor, și de nu mulți și multe, însă tot fac, iar la noi mai nici unul. Săvai[3] că poate zice neștine că se află și aici letopisețe, ci răspunsul îi iaste gata, că acela ce l-au făcut, den neștiință să vede să-l fie scris, sau den negrijuire, doar căci atîta iaste de netocmit, de încurcat și de scurt, cît mai multă turburare și mirare dă celui ce cetește, decît a ști cevaș adevăr dintr-însul.

Această dară scădere mare și jale doar într-acest norod al neștiinței și al nevrerei să-l învețe fiind, iaste pricină, de astăzi, nu numai de rîsul altora și de ocară sîntem, ci și orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și faptele celor mai de demult ce într-acest pământ s-au întîmplat și s-au făcut, cari de nevoe încă le era și

[1] Poet și muzicant din Milet, 446—358 î.e.n.
[2] Poet și chitarist grec, născut la 480 î.e.n.
[3] Istoric grec; a trăit în vremea lui Cezar și Augustus.
[4] amar (arhaism).

[1] perfectul simplu, formă arhaică, de la verbul „a zice".
[2] cam.
[3] deși.

ne iaste a le ști, pentru ca să putem și traiul vieții noastre a tocmi. Cum Nafclir în Prologul Hronografului lui ce face, zice: că frumos lucru iaste den greșalele altora să tocmim viața noastră și nu ce alții au făcut, să cercăm, ci ce bine făcut va fi, noi a urma să ne punem înainte. Și trebue să știm ca pre cei buni și vrednici, carii vor fi fost bune faptele lor, să le pomenim bine și pre ei să-i lăudăm. Iar pre cei răi și făcători de rău, să-i blestemăm și să-i ocărîm, acea parte alegîndu-și în lume, cît au trăit, ca să-i rămîe.

Aceștia dară și ca acestea lăsîndu-le, că cine a le scrie n-au fost, nici alții au purtat grijă, de n-au știut ei, sau n-au putut ca să fie pus pe cei ce ar fi știut, măcar și streini de ar fi fost (căci ca aceia, nici de aici, niciodată n-au lipsit) să scrie și să istorească pe amăruntul și ale acestii țări, ci au lăsat toate de s-au surpat în prăpastiia uitării și întru întunerecul de veci au rămas.

Însă nu zic că den om în om n-au rămas și aici niște spuneri și niște povești, mai vîrtos bătrînii ce povestesc de cele ce au fost. Ci și acelia foarte slab lucru iaste și primejdie de a le crede, pentru că de multe ori s-au luat seama, că de un lucru numai, doi într-un chip nu povestesc, ci unul una, altul alta băsnuiaște. Unde nici de la acelea nici o adevărată știință n-avem, nici din cîntecele cari vestesc de vitejii, au de alte fapte ale domnilor și a altor vrednici oameni, ce au lucrat, cari dupe la lăutari și dupe la alți cîntători auzim, putem ști cevaș ales. Că și acelia nu numai ce au laudă mai multă, au hulesc decît cele ce au fost, ci și foarte împrăștiiat și prea pe scurt pomenesc lucru și făr de nicio rînduială sau tocmeală.

Mai trudit-am încă ca doar din hrisoavele domnilor ce sînt pre la boerime și pre la mănăstiri date și la sate, cîte am putut vedea, să poci scoate cevaș ca să știm măcar dintr-acelia, deaca dintr-altele nu să poate afla; căci că într-însele să vede a zice cevaș, dînd pricinile pentru ce sînt date acele hrisoave, adecăte au sînt pentru că au dăruit domnii destoinicilor și bunilor slugi ocine, sau altcevaș, pentru vredniciia și mari slujbe ce vor fi făcut domniei și țărăi (cum fac

împărații și domnii cei mari și eftini[1]), dăruindu-le, acolo povestea îi spune. Așa și în cele ce dau la mănăstiri hrisoave, cînd fac mănăstirea, direpț ce o fac și cine o face, acolo spuind ca o istorie, vestește lucrurile. Ci puțin folos și acelia i-au dat, pentru că răsipit lucru și foarte pe scurt zic și fără cap povestesc și numai de un lucru vorbescu, adecăte au de cela cui să dă, au de cel ce dă; așa de mănăstiri de scrie încă ceia ce acei mănăstiri i să închină și i să afierosește[2], zice, iar alt nimica nu mai lățește, nici de alte lucruri să mai întinde, unde dară puțin lucru și puțin ajutor și știință avem și de la aceștia.

Și încă mai iaste și aciasta, că cine iaste acela care să poată ședea toate ale tuturor hrisoavelor să vază ce scriu și cum scriu, ca să poată dintr-însele aduna să istorească lucrurile ce au fost ale țării?

Și cine iaste să poată face aceia ca să nu leagă dintr-acelia măcară cap și coadă lucrurilor, cărora pentr-atîta noian de ani s-au înfășurat și s-au desfășurat, sau vreun adevăr să ne dovedească, de nu doară s-ar fi ispitit cinevaș; sau ar vrea să ispitească aceia a o face, ca să afle o prea puțină pricină (și și aceia încă nesărată), ca să zică că de acolo au suflat a zice cevaș de lucrurile țării?

(...) acum dară din cele ce mai sus zicem, iată aiave să vede, că nici o povățăitură, nici un ajutoriu, nici o luminare avem de la pămîntenii noștri, ca să putem ști, sau să ne și domirim măcară de ale acestii țări lucruri și fapte ce într-însa den bătrînii ani s-au întîmplat și s-au lucrat. Căci nici unul nu s-au aflat, nici știm să fie fost, carele cu deadinsul și pre amăruntul dinceput să fie scris ale ei.

Iar de va fi și fost cinevaș scris și va fi lăsat, ca și noi cești de pe urmă, de acelea ce au fost să știm, iată nicicum nu să află, nici auz pe cinevaș să zică că au fost și apoi s-au pierdut macară, fără cît cel letopiseț ce zicem, carele destul de scurt, întunecat și fără orînduială iaste, cum s-au zis mai sus și vom vedea mai pe urmă, și dintr-însul.

[1] darnic. (grecism).
[2] a da, a închina (neogrecism).

Ci dar așa lucrul fiind, ce a face eu n-am, fără cît iată, dupe la istoricii streini, pe la greci, pe la leși, pe la unguri și pe la alții voiu umbla a cere și a mă îndatori, ca ce vor fi și ei pomenind și istorînd de această țară, să zic și eu aici și cît îmi va fi putința, foarte mă voi nevoi, ce va fi mai adevărul, dupe zisele lor să arăt.

Săvai că cîți am găsit și la mîna mea pînă astăzi au venit, văz că pe scurt și ei de dînsa pomenesc și încă can trecători ating și istoresc numai, iar nu denceput și pe deplin scriu ale ei, ci numai cît le trebue a o pomeni zic, apropiindu-se cîte undevaș de ale lor lucruri ce pe larg istoresc și povestesc. Pentru care încă și cît fac, mulțemită trebuie să le dăm, că încă nu de tot din tablele lumi(i) uitați sîntem, ci oare cine, de cele ce oare cînd au fost și într-această țară, nu tace, ci spune și scrie. Măcar că unii dintr-acei ce scriu de dînsa, ca niște streini ce sînt și sî voitori de rău unii, nu adevărul scriu, ci-i micșorează lucrurile și pe lăcuitorii ei rău îi defaimă și multe hule le găsesc. Și pot avea și direptate, zic, a face așa, daca aceia alt mai bine nici știu, nici pot face. Și pentrucă în stepena ce astăzi să află (măcar că de oareșcînd așa să trage), în carea ticăloasă și jalnică iaste, cine cum îi iaste voia poate și zice și scrie. Căci că nu iaste nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotrivă, și a-i răspunde.

Lăsăm dară, fieștecăruia a zice cum va vrea și a rîde cum va pofti, de vreme ce nici le iaste sfiială, nici rușine de rușinile lor, nici nu gîndesc, că toate lumeștile supuse sînt mutărilor și toate cîte sînt umblă cu soroc și cum, că de obște iaste orbul noroc și viitoarele lucruri nevăzute sînt. Ci doar a acelora acum trecîndu-le, la ale noastre mă întorc a zice.

Și cronicarul muntean are în vedere o țintă didactică; ea diferă însă de cea a lui Ureche sau Miron Costin; el nu așteaptă doar o aplicație practică, în cadrul evenimentelor noi, a învățămintelor scoase din faptele vechi, ci o judecată de valoare și o deprindere de a discerne binele de rău și de a sluji binele.

Dupe ce au așezat Traian pre romani în Dachia, cum s-au ținut și pînă cînd tot așa au stătut?

(...) Acestea ce zisem pînă aici, pentru alții doară să par că am ieșit din vorba noastră, însă nu gîndesc că fără cale sînt puse, de vreme ce acestea și mai multe decît acestea, măcară de-am putea ști luminînd mintea noastră cu cele ce în lume mari fapte, de mari oameni scrise au rămas, și acestea voia lui Dumnezeu îngăduindu-le, ca iară pren oameni minunile sale să săvîrșască și să rămîe cunoscute rodului omenesc. Toată învățătura și știința descoperindu-se și în lumină puindu-le și lăsîndu-le, ca să putem încă cunoaște și să știm lucrurile bunilor și a răilor, a vrednicilor și a nevrednicilor, ale legiuiților împărați și ale tiranilor; ca pre cei buni și vrednici să lăudăm și bine să cuvîntăm, și pre cei răi și cruzi să ocărîm și rău să-i pomenim. Așijderea ca relele să gonim și să fugim, și bunele să îmbrățișăm și să urmăm. (...)

Sistematic, Constantin Cantacuzino își desfășoară ordonat ideile. Critică „basnele" celor care îi înfățișează pe români ca descendenți ai tîlharilor aduși din Italia și își construiește expunerea logic, răspunzînd pe puncte la fiece argument. Stolnicul susține unitatea originii românilor de pretutindeni și continuitatea lor pe pămîntul Daciei.

Vlahii de unde să zic vlahi, sau alt nume, iar mai tot așa, căruia scriitoriu cum i-au plăcut puindu-le numele și mai ales de unde să trag ei?

(...) Însă rumânii înțeleg nu numai cestea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt și moldovenii și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus,

iar tot unii sînt. Ce dară pe aceştea, cum zic, toţi romani îi ţinem, că toţi aceştea dintr-o fîntînă au izvorît şi cură. (...)

Cronicarul este un umanist cu nețărmurită admirație pentru cultura greacă, cea mai prețioasă moștenire lăsată de antichitatea europeană[1].

Zis-am dară, precum au fost acei eleni oarecînd, oareceş mai sus am pomenit, iară şi mult mai nalt şi mai de laudă şi de lucrurile şi de faptele lor au fost, ale cărora şi pînă astăzi semne, precum toate istoriile şi toate scripturile cîte de ei scriu şi şi ale lor cîte sînt, decît lumina soarelui mai aiave îi arată şi-i dovedesc ce au fost şi cît au fost ştiuţi şi de mari (...)

Ca un adevărat umanist, Constantin Cantacuzino are gustul şi respectul adevărului.

Dupre ce au rămas rumânii în Dachia moşneni, cît supt ascultarea împăraţilor romani au stătut şi apoi la ce au mai ajuns?

(...) Că aceia ce fac aşa, adecăte de cele ce nu ştiu şi cele ce nu cunosc zic că cunosc, iaste a trufaşilor şi a deşerţilor, părîndu-le că mai cu ruşine le iaste a zice că nu ştiu şi nu cunoscu cele ce nu ştiu şi nu iaste adevăr, decît a minţi şi a zice că cunoaşte şi ştie cele

[1] Corneliu Dima-Drăgan (autor al catalogului *Biblioteca marelui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul*, Buc., 1937 şi, împreună cu Livia Bacîru, al volumului *Stolnicul Constantin Cantacuzino*, Buc., Ed. Albatros, 1970) mi-a atras atenţia asupra paginii 341 din lucrarea lui Iohannes Nauclerus, *Chronica* (Colonia, 1544), citită de stolnic. Pe marginea unui text despre Atena lui Pericle, acesta din urmă a lăsat o semnificativă notă marginală, al cărei laconism are forţă exclamativă: *„Laus Athenae"*.

ce nu ştie. Şi nu să dumiresc că cu mult mai mult şi mai mare iaste ruşine a zice minciuna că ştie, decît a zice adevărul că nu ştie. (...)

Cronicarul face asociaţii şi conexiuni între fapte. Evenimente desfăşurate pe pămîntul Ţării Româneşti sînt urmărite în context istoric mai larg, iar depănarea tuturor este proiectată pe cursul vremii.

Ci dară cum zic şi filosofii, că toate cîte sînt în naştere, şi în stricăciune stau, adecă una stricîndu-se şi putrezind, alta să naşte şi să face, cum vedem la toate semînţele: şi pînă nu putrezeşte una, nu naşte alta; şi pînă nu naşte alta, nu putrezeşte cealaltă. Nici pînă nu să strică un chip nu se face alt chip. Deci, pe cum vedem la ceaste fireşti, cari iară puterea lui Dumnezeu pren fire le lucrează, adecăte le naşte, le creşte şi le păzeşte. Şi iară aşa înfăşurîndu-se şi desfăşurîndu-se de la zidirea lumii pînă la sfîrşitul ei vor fi.

Aşa dară şi în cele politice pricepem şi cunoaştem că nu-s stătătoare niceunele; ce şi avuţii să pierd şi domnii să strică, împărăţii să mută şi să strămută; şi toate ca acestea, unii pierzînd, alţii găsind, de la unii fugind, la alţii nemerind, orbul noroc, cum îi zic şi-l zugrăvescu. Şi iară una stricîndu-se şi perind, alta făcîndu-se şi crescînd, precum cetim şi semnele aiave, vedem toate şi cunoaştem, de cînd iaste lumea cîte domnii şi crăii, cîte monarhii au fost, care din mici începături şi necunoscute, la cîtă mărire şi putere au venit şi apoi dintr-atîta de mari, la cîtă micşorare şi la cîtă surpare şi stingere au sosit, cît unele nice să mai ştiu, nici să mai pomenescu. (...)

Ca şi Miron Costin, stolnicul are sentimentul acut al perisabilităţii; frămîntata viziune barocă a lunecării, a trecerii, este înseninată de credinţa în datoria de a săvîrşi fapta cea bună.[1]

[1] Precum şi, probabil, de aşteptarea căderii stăpînitorilor şi a ridicării „rumînilor". Virgil Cîndea relevă că Stolnicul reţine din Aristotel „ideea dispariţiei necesare a marilor impe-

Însă iaste a să mai ştii, că toate lucrurile cîte sînt în lume, au şi acestea au trei stepene dupre ce să fac, adecăte urcarea, starea şi pogorîrea, au cum le zic alţii, adăogerea, starea şi plecarea. Deci dară, nici un lucru nu iaste carele să nu dea pentr-acestea, ci numai unele mai în grab, altele mai tîrziu le trec; iară tot la un steajăr[1] să adună şi să strîng în cea de apoi, adecăte în stricăciune şi în pierzare dezlegîndu-se. Deci dară aşa toate fiind iată şi domniilor, crăiilor, împărăţiilor, avuţiilor, măriilor şi tuturor celorlalte cîte sînt, aşa să întîmplă şi le vin. Ci numai celor direpte, celor blînde şi celor mai cu înţelepciune le rămîne laudă, fericire de bună pomenire şi pildă folositoare celor buni şi înţelepţi dupre urmă, şi canoane cu carii mai mult şi mai slăvit pot sta şi să pot otcîrmui. Şi, de li să întîmplă şi surpare şi căderе, înţelepţii nu le dau atîta vină şi pricină cu sudalme, căci au sosit la aceia, adecă să zică, că din nechibzuială şi nebuniia lor au venit. Ci numai socotescu că aşa zidite şi făcute în lume sînt, ca iale să-şi ia conetul[2], cum zice şi Virghilie poet, în cartea a patra Eneidos de Troada, cînd de elini s-au prăpădit şi s-au stinsu, crăind acolo şi alţii şi neamul lui Priam, mai mult de 2 000 de ani, cum zice tîlcuitoriul acestui Virghilie, Maun Honoratul[3].

Deci acela alta n-au mai hulit, căci aşa au fost în orînduiala lui Dumnezeu, zice, şi aşa aduce vremile să se săvîrşească. Iar celor rele stăpîniri şi crude şi tirane şi ca de acest feliu stăpînitorii ocară, blestem, sudalme şi rea pomenire, rămîn. (...)

rii, idee în care se observă cu uşurinţă năzuinţa lui de a fundamenta filozofic nădejdile sale privitoare la căderea Imperiului otoman şi, în consecinţă, la eliberarea patriei sale".

[1] parul înfipt în mijlocul ariei. De steajăr se leagă o funie, la capătul căreia sînt legaţi caii care se învîrtesc în jurul steajărului, servind la treierat.

[2] Sfîrşitul (slavonism).

[3] Marius Servius Honoratus, filolog latin de la sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al V-lea. A comentat şi opera lui Vergilius.

„Şi iată: Petrarca umblase colindînd prin oraşele barbarilor în căutarea vreunei opere uitate a lui Cicero; Boccacio urcase tremurînd de bucurie spre biblioteca de la Montecassino, prin iarba crescută înaltă printre podele, în timp ce vîntul sufla în libertate prin ferestrele ieşite din tocuri şi prin uşile părăsite, fără clanţe, scuturînd pulberea îngrămădită de-a lungul anilor peste volumele nemuritoare; şi se supărase văzînd că lipsesc din ele foile pe care călugării, proşti şi ignoranţi, le folosiseră spre-a înfăşura în ele cîte-o relicvă sfîntă de vîndut femeilor; dar pe urmele fiecăruia dintre ei iată că răsar acum zeci de credincioşi ai antichităţii, care înfruntă primejdiile lungilor călătorii, străbat munţii şi mările, rătăcesc săraci şi singuri prin ţinuturi neprimitoare, printre neamuri, fie duşmănoase, fie bănuitoare, a căror limbă n-o cunoşteau, printre nemţi, printre otomani. Mergeau — spuneau ei — să-i libereze pe glorioşii străbuni «din temniţele germanilor şi ale galilor». Şi de multe ori baronii din înaltul turnurilor masive ale castelelor, precum şi şerbii lor, legaţi pămîntului, rîdeau văzîndu-i pe italienii aceia slabi, cu feţele galbene, cu privirea fixă, cu aerul lor rătăcit, care urcau trudiţi treptele în ruină ale cîte unei mînăstiri gotice, de unde coborau apoi, strălucitori de bucurie, purtînd sub braţ un codice manuscris;

rîdeau și nu știau că din codicele acela avea să iasă foarte curînd cuvîntul și libertatea, și că ele aveau să prăvălească turnurile și să sfărîme lanțurile; nu știau că acei sărmani străini erau profeții vestitori ai unui Dumnezeu încă necunoscut, dar care, în curînd, avea să urmeze Dumnezeului medieval — acelui înfricoșător Dumnezeu medieval, din al cărui ordin se crease robia și cu voia căruia șerbii erau aruncați ca hrană dulăilor baronului, iar nevestele lor, crezute vrăjitoare, erau arse de călugări. Nu de mult se mai rîdea încă în Italia de fanatismul erudit al secolului al cincisprezecelea, și cel mai mult rîdeau și vorbeau despre lucrurile acestea, îngîmfați și plini de sine, ignoranții, și anume ignoranții cei mai răi, aceia cărora le este îngăduit să se bucure de roadele culturii laice moderne, și să-și bată joc de făuritorii ei cei dintîi, numai pentru că înfățișarea acestora nu semăna chiar cu aceea a unor tineri eleganți. Înțelepții știu însă să admire credința și adevărata religie pe care secolul al cincisprezecelea le-a avut față de știință și de artă; ei știu să recunoască progresul societății italiene în iubirile ei, în pasiunile ei intelectuale, atunci cînd află, după cum spun cărțile (și chiar dacă este vorba de-o legendă), că Guarino din Verona, pierzînd în cursul unui naufragiu cele două lăzi pline cu cărți pe care le aducea de la Constantinopole, a albit de durere; că Panormitul, spre a putea să-și cumpere un Titus Livius a vîndut o moșie; că manuscrisele antice se furau cu aceeași furie a credinței cu care, veacuri în urmă, se furau moaștele sfinților. Și așa precum, cu cîteva secole mai înainte, un rege îi trimitea celuilalt, ca dar prețios, cîte-o fărîmă din lemnul crucii, tot astfel acuma republica Lucca își mărturisea recunoștința față de ducele Filippo Maria al Milanului trimițîndu-i în dar două codice manuscrise, iar Cosimo de' Medici trimitea ca simbol de pace lui Alfons al Neapolului, un Titus Livius, pe care marele rege îl răsfoia pe dată cu lăcomie, împotriva curtenilor și a medicilor care, cu bănuielile din acele vremuri, îl sfătuiau să ia

bine seama ca nu cumva, cartea aceea, dar al unui dușman, să ascundă o otravă gata să-l ucidă pe cel care doar și-ar fi apropiat de ea suflarea; iar același rege, ascultînd lectura unui capitol din Quintus Curtius, se vindeca de friguri. A fost un veac ciudat acesta, un veac în care regii și puternicii lumii făceau pe curtenii în jurul unor bieți grămătici. Iar această dragoste nestăpînită pentru antichitatea regăsită a luat în adevăr forma unei superstiții: se părea că învățații călători în căutare de manuscrise fac să reînvie furia de cucerire a cruciaților, dar cruciada pe care o întreprindeau ei era cruciada civilizației; tot așa precum frățietatea de studii umanistice, pe care-o înfăptuiau prin folosirea limbii latine, a însemnat aproape un catolicism literar ce se ridica împotriva barbariei și a tiraniei spirituale. O mărturisea aceasta, în mod cinstit, un Poggio Bracciolini atunci cînd, în mijlocul clericilor adunați la Conciliul din Constanța și a cetelor de bandiți care formau trupele împăratului Sigismund, a îndrăznit, singurul poate, în Europa, să venereze marea figură a lui Hieronim din Praga și să primească în inima lui ultimele accente ale imnului pe care acest martir al liberei cercetări creștine îl înălța spre tronul lui Dumnezeu, în viltoarea flăcărilor ațițate de sceptru și de cîrja papală."

Giosuè Carducci, Scrieri alese, *ELU*, *1954*. *p.245-250*.

„Manuscrisele salvate după căderea Bizanțului, statuile antice dezgropate de sub ruinele Romei au dezvăluit Apusului uimit o lume nouă — antichitatea greacă; în fața chipurilor luminoase făurite de ea, fantomele evului mediu s-au risipit; Italia s-a ridicat la o nebănuită înflorire a artei, care era ca un reflex al antichității clasice și care n-a mai fost niciodată egalată. În Italia, Franța, Germania a apărut o literatură nouă, prima literatură modernă; Anglia și Spania au cunoscut curînd după aceea epoca clasică a literaturii lor.

Limitele vechiului *orbis terrarum* au fost sfărîmate; abia acum Pămîntul a fost descoperit cu adevărat și s-au pus bazele comerțului mondial de mai tîrziu, precum și ale transformării meșteșugului în manufactură, care, la rîndul ei, a constituit punctul de plecare pentru marea industrie modernă. Dictatura spirituală a bisericii a fost doborîtă; majoritatea popoarelor germanice s-au dezis de ea și au adoptat protestantismul, în timp ce la popoarele romanice voioasa liberă cugetare, preluată de la arabi și alimentată de filozofia greacă nou descoperită, prindea tot mai mult rădăcini, pregătind materialismul secolului al XVIII-lea.

A fost cea mai mare răsturnare progresistă din cîte cunoscuse pînă atunci omenirea, o epocă care avea nevoie de titani și care a generat titani, titani ai gîndirii, ai pasiunii și ai caracterului, ai multilateralității și ai erudiției. Oamenilor care au pus bazele dominației moderne a burgheziei li se poate reproșa orice, numai că ar fi fost niște burghezi mărginiți nu. Dimpotrivă, erau mai mult sau mai puțin contaminați de spiritul de aventură, caracteristic epocii lor. Pe atunci aproape că nu a existat om de seamă care să nu fi călătorit în țări îndepărtate, să nu fi vorbit patru-cinci limbi, să nu fi strălucit în mai multe domenii. Leonardo da Vinci n-a fost numai un mare pictor, ci și un mare matematician, mecanician și inginer, căruia cele mai variate ramuri ale fizicii îi datorează descoperiri importante; Albrecht Dürer a fost pictor, gravor, sculptor, arhitect și, în afară de aceasta, a inventat un sistem de fortificații care conține o serie de idei reluate mult mai tîrziu de Montalembert și de tehnica modernă germană a fortificațiilor. Machiavelli a fost om de stat, istoric, poet și, totodată, primul scriitor militar al timpurilor moderne care merită să fie menționat. Luther a curățat nu numai grajdurile augiene ale bisericii, dar și pe cele ale limbii germane, creînd proza germană modernă și compunînd textul și melodia acelui coral pătruns

de certitudinea victoriei care a devenit „Marsilieza" secolului al XVI-lea. Eroii acelei epoci nu erau încă sclavi ai diviziunii muncii, care duce la mărginire și la unilateralitate, atît de frecvent întîlnite la urmașii lor. Dar ceea ce îi caracterizează în mod deosebit este că trăiesc aproape cu toții în plină vîltoare a timpului lor, participă direct la lupta practică, iau poziție pentru o partidă sau alta și combat care cu cuvîntul și cu condeiul, care cu spada, care cu toate deodată. De aici acea plenitudine și tărie a caracterului care fac din ei oameni în adevăratul înțeles al cuvîntului."

Fr. Engels, Dialectica naturii, *Editura Politică, 1966.*

„Nu mă tem că exagerez spunînd că filologia, indisolubil legată de atitudinea critică, este unul dintre cele mai esențiale elemente ale spiritului modern, că, fără de filologie, lumea modernă nu ar fi aceea ce este, că filologia constituie marea diferență între evul mediu și timpurile moderne. Dacă depășim evul mediu în claritate, în precizie, în critică, apoi o datorăm exclusiv educației filologice.

Evul mediu a muncit ca și noi, evul mediu a produs spirite tot atît de active, tot atît de pătrunzătoare ca și ale noastre; evul mediu a avut filozofi, savanți, poeți; dar n-a avut filologi; de aci lipsa de atitudine critică ce îl lasă în faza copilăriei intelectuale. Atras către antichitate cu acea necesitate de neînlăturat care îndrumă toate națiunile neo-latine către originile lor intelectuale, el nu a putut-o cunoaște în adevărul ei, din lipsa instrumentului trebuitor. Tot atîția autori latini precum și tot atît de puțini autori greci existau în Occident în epoca lui Vincent de Beauvais ca și în epoca lui Petrarca. Și cu toate acestea Vincent de Beauvais ignoră antichitatea, nu reține din ea decît niște fărîme nesemnificative și izolate, care nu alcătuiesc un sens și care nu consti-

tuie un spirit. Dimpotrivă, Petrarca, el care nu l-a citit încă pe Homer, dar are un manuscris al operei lui în limba originală și îl adoră fără a-l înțelege, a intuit antichitatea; el îi cunoaște spiritul cu tot atîta strălucire ca oricare dintre învățații secolelor ce au urmat; înțelege cu sufletul ceea ce ca exprimare îi scapă; se entuziasmează pentru un ideal pe care pentru moment nu poate decît să-l întrevadă. Și toate acestea pentru că spiritul filologiei își face, prin el, întîia sa apariție. Iată de ce el trebuie privit ca întemeietor al spiritului modern în atitudinea critică și în literatură. El se află la granița dintre cunoașterea inexactă, fragmentară, materială și cunoașterea comparată, subtilă, într-un cuvînt — critică. Oare evul mediu a priceput, de pildă, atît de greșit filozofia antică pentru că nu a studiat-o îndeajuns? Cine ar îndrăzni să o spună despre secolul care a dat la iveală masivele comentarii ale lui Albert și ale sfîntului Toma? Pentru că i-au lipsit documentele? Nici asta. Avea întregul corp peripatetic, adică enciclopedia filozofică a antichității; i se adăugau numeroase documente despre platonism și operele lui Cicero, Seneca, Macrobius, Chalcidius, iar în comentariile lui Aristotel, aproape tot atîtea informații, cîte avem noi înșine, despre filozofia antică. Ce le lipsea deci acestor muncitori laborioși care și-au închinat atîtea nopți de veghe studiului neprecupețit? Le lipsea aceea ce a avut Renașterea; filologia. Dacă în loc să-și consume viața în traduceri barbare și lucrări de a doua mînă, comentatorii scolastici ar fi învățat greaca și i-ar fi citit în textul original pe Aristotel, Platon, Alexandru din Afrodisias, atunci secolul al XV-lea nu ar fi văzut lupta celor doi Aristotel, unul rămas singur și uitat în paginile sale originale, celălalt creat artificial prin devieri continue și neatente de la textul autentic. Textele originale ale unei literaturi fac tabloul ei veridic și complet. Traducerile și lucrările de a doua mînă sînt copiile ei sărăcite și întotdeauna lasă numeroase lacune pe care imaginația își ia misiunea de a le umple. Pe măsură ce copiile se îndepărtează și se reproduc în alte copii mereu mai imperfecte, lacunele se înmulțesc, presupunerile sporesc, dispare adevărata culoare a lucrurilor. (...) Ceea ce lipsește evului mediu nu este nici producția originală, nici curiozitatea pentru trecut, nici perseverența în muncă. Erudiții Renașterii nu întreceau nici în pătrundere, nici în zel pe un Alcuin, un Alain din Lille, un Alexander de Hales, un Roger Bacon. Dar ei erau mai critici, profitau de binefacerea timpului și de cunoștințele dobîndite; profitau de împrejurările fericite aduse de evenimente. Soarta filologiei, ca și cea a tuturor științelor este de a fi în chip inevitabil înlănțuită în mersul lucrurilor și de a nu putea împinge înainte nici măcar cu o singură zi, prin eforturi făcute cu intenție, progresul care trebuie să se săvîrșească.

ἀκρισία[1]) este deci trăsătura generală a cunoașterii antichității în evul mediu, sau, mai bine zis, a întregii situații intelectuale a acestei epoci. Ea caracteriza deopotrivă politica și literatura. Acele ficțiuni de *regi*, *patricieni*, *împărați*, *Cezari*, *Augusti*, transferate în plină barbarie, legendele lui Brutus și ale lui Francus, acea părere că orice autoritate trebuie să purceadă din Imperiul roman, după cum orice noblețe din Troia, acea manieră de a privi dreptul roman ca dreptul absolut, știința greacă drept știință absolută, de unde veneau ele, dacă nu din grosolana aproximație la care se reducea cunoașterea antichității, din lumina pe jumătate fantastică sub care era văzută acea lume veche căreia ei năzuiau să i se alipească? Spiritul modern, adică raționalismul, critica, liberalismul, a fost întemeiat în aceeași zi cu filologia. Întemeietorii spiritului modern sînt filologii".

Ernest Renan, Oeuvres complètes, *Tome III*, *Paris, Calman-Lévy Editeurs, 1949.*

„Unii, reducînd natura la o armonie voluntară, îl înălțau pe om pînă la Dumnezeu, ceilalți îl cufundau pe om în viața generală, considerînd natura ca o simfonie oarbă în care conștiința piere în vîrtejul sunete-

[1] Incapacitatea critică.

lor, al formelor și al culorilor. De aici exaltarea spirituală a celor care, pentru a înțelege mai bine destinul superior al omului, uitau de nimicnicia lui și de propria lor suferință, și îl vedeau înălțîndu-se tot mai sus, de aici umanitatea celor care, de fiecare dată cînd se aplecau asupra omului, îl zăreau rostogolindu-se în valul fratern al materiei, al ideilor și al mișcărilor. Antropomorfismul unora, panteismul celorlalți au dăruit spiritului nostru cei doi poli ai puterii sale, între care o poate condamna să înainteze pentru veșnicie, dar în care el află, o dată cu dorința și cu îndoiala, hotărîrea de a acționa.

Și ce însemnătate are îndoiala, și ce însemnătate are faptul că dorința nu se stinge niciodată! Ce însemnătate are suferința de a simți, clipă de clipă, cum ne scapă adevărul monstruos pe care, clipă de clipă, socotim să-l stăpînim și care ne depășește fără încetare, pentru că este viu ca și noi, și pe care îl creăm zi de zi, spre a-l osîndi să moară, de vreme ce îl smulgem din noi înșine! Ce însemnătate are faptul că se aud la răstimpuri voci sfîșietoare care spun că nu vom ști niciodată totul! În aceasta stă gloria noastră. De fiecare dată cînd pornim la lucru, știm totul, fiindcă, în acel ceas creator, toate forțele vii ale lumii se revarsă în noi, în noi care le chemăm și care le rezumăm, pentru a ne lumina mintea și a ne călăuzi mîna. Iubim Renașterea cu atîta exaltare pentru că ea a consimțit să sufere spre a aduce la lumină acele adevăruri în mișcare, a căror putere de creație nicicînd secătuită începem abia astăzi să o întrezărim, pentru că ele sînt solidare cu toate adevărurile care au fost și cu toate cele care vor fi. Nu-i vom uita pe acei oameni neînfricați care, atunci cînd toate puterile se asociau pentru a le tăia calea, atunci cînd cărțile le erau arse, cînd creuzetele le erau sfărîmate, cînd călăul înălța securea și sabia și cînd rugurile așteptau pregătite, n-au dat îndărăt în fața misiunii de a descoperi fapte și idei care sfărîmau, clipă de clipă, echilibrul atît de greu cucerit al sufletului lor, și care mențineau în ei necesitatea unui efort tinzînd mereu către alte cuceriri. Nu vom uita că ei au alergat la strigătul de spaimă al umanității secătuite de criza de iubire pe care o trăise, spre a-i adăposti și a-i consola iubirea. Nu vom uita că, în aceeași clipă, ca și cum un deget apăsat pînă atunci pe niște buze invizibile s-ar fi ridicat undeva, Kepler și Copernic împingeau cu un singur gest cerul pînă dincolo de marginile visului și ale intuiției, Columb și Magellan deschideau marile drumuri ale pămîntului, așezîndu-l în mîinile noastre ca pe o armă de luptă, Vesalius și Michel Servet surprindeau în măruntaiele noastre mișcările inițiale ale vieții, Shakespeare elibera de deprinderile sale teologice poemul nemărginit pe care-l purtăm în inimă, Rabelais, Erasm, Montaigne afirmau forța externă și necesitatea îndoielii, Cervantes smulgea idealismul nostru viu, de pe căile primejdioase ale decepțiilor și ale iluziilor, și arta italiană murea încet în urma efortului pe care trebuise să-l facă pentru a introduce în spirit ordinea, și, prin ea, liberatatea."

Élie Faure, Istoria Artei. Arta Renașterii, *Editura Meridiane, 1970.*